

68-8-B-7

1
M. ANTONII

M V R E T I

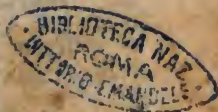
I I . I . C . E T . C I V I S . R . A M

ORATIONES . XXIII

Earum index statim post Praefationem
continetur.

*Eiusdem interpretatio quinti libri Ethicorum
Aristotelis ad Nicomachum.*

Eiusdem hymni sacri, & alia quaedam poemata.

VENETIIS . ∞ D LXXV

apud Aldum.

M. A. N. T. O. N. I. I.
M. V. R. E. T. I.
M A X I M I L I A N . I I

E X . P R I V I L E G I O

I M P . C A E S . A V G .

Editio Aldi Manutij
Paulli F. Aldi N.

M . ANTONIVS
M VRETVS
S . D.

SCIPIONI . GONZAGAE
Marchioni, & S. R. I. Principi.

FFERO tibi munus,
SCIPIO GONZAGA, si
aut ex sua, aut ex tua di-
gnitate spectetur, pere-
xiguum; si ex viribus
meis, mediocre; si ex animo, magnum.
Orationes quaedam sunt, varijs a me tem-
poribus habitae: quas, cum partim di-
spersae atque errantes uagarentur, par-
tim apud me in aduersarijs neglectae ia-
cerent, nunc in unum corpus collectas

ut edi ac diuulgari paterer, amici qui
dam, multo mei, hac quidem in parte,
quam par est, & quam ego ipse uellem,
studiosiores, impulerunt. Satis su-
perq. fuerat, earum partim in scholasti-
co puluere, atque in illis eruditorum
hominum umbraculis, non tantum re-
cto, ut dicitur, stetisse talo, sed plau-
sum etiam & inuincias tulisse: par-
tim in illo confessu, quo nullum habet
terrarum orbis augustiorem, & silen-
tio auditas, & principum uirorum testi-
monio commendatas fuisse. Supera-
rat fortuna spes meas: quam saepius
sine causa experiri, negant esse sapien-
tis. Neque nescius eram, morosiora
ac difficiliora esse legentium, quam au-
dientium, iudicia: saepeq. accidere, ut,
quae audientes mirabamur, eadem le-
gentes rideamus. Sed quid facerem?
Cupienti mihi iam latere, amici obfite-
runt:

runt : quibus parendum fuit : ne , si in
negando pertinax essem , superbiae de-
nique id potius , quam modestiae , adscri-
beretur . Cum igitur inibi esset , ut ede-
rentur , libenter arripui occasionem diu
optatam inscribendi tibi , ut nunc sit , ali-
quid depromptum ex studijs meis , ea-
demq. opera testificandi et iudicij de te ,
& mirifici cuiusdam amoris erga te mei .
Vere enim hoc dicam . SCIPIO : cum
omnes qui te norunt , ita te ament , ut
eorum nemo sit , qui se studio atque ob-
servantia tui cedere cuiquam putet , ego
tamen mihi uideor diuturna & accurate
notatione & observatione earum re-
rum , quae te usque eo omnibus amabi-
lem reddunt , singulare quiddam prae-
ter ceteros ~~pernotat~~ . Quid est enim ,
quod ad conciliandas ac deuinciendas ho-
minum uoluntates ualeat , quin id in te
omni ex parte perfectum reperiatur ?

Nihil hic de summa atque antiquissima
gentis uestrae aut nobilitate aut poten
tia dicam : nihil de toto illo genere bono
rum, quod ita tuum est, ut & aliorum
sit. Alios & ista amatores habent.
Ego in te nihil amo, nisi te ipsum. Ita
que ut ille rex potentissimus ex amicis
suis alium dicebat esse φιλοβασιλέα, alium
φιλανθρώπον : ita tu, alios esse, qui &
alia in te ament, me plane & ex ani
mo φιλοσκηπίωνα esse tibi persuadeas licet.
Ac te ipsum cum dico, ne illam quidem
dico & oris & totius corporis dignita
tem, quae tibi omnium elegantiorum ho
minum animos primo statim adspectu
conciliat, constituens, quoad eius fieri
potest, ante eorum oculos, & ingenium
& mores tuos. Quamuis enim uere
dixit nescio quis poetarum, gratiorem
in pulchro corpore esse uirtutem : ea ta
men est in te ueriorum ac solidiorum bo
norum

norum copia, quae te his secundae, ut
ita dixerim, notae bonis censeretur non si-
nat. Ingenium excellens, & in quo,
tamquam in pingui ac feroci solo, omnes
te dignae artes ita facile comprehen-
dant, ut eas non ab alijs accipere, sed
ex te ipse parere ac proferre uidearis.
Quo tu usus ita ut decuit, a Graecae La-
tinaeq. linguae intelligentia, a poeta-
rum, historicorum, rhetorum cognitione
ad philosophiam, & ad eam, quam tibi
ab ineunte aetate proposueras, quaeque
tibi nunc in amoribus ac delicijs est,
theologiam ea celeritate properasti, ut,
quae honoris ac dignitatis praemia con-
fecto studiorum curriculo tribui ac decer-
ni solent, ea tu tunc meritissimo consecu-
tus sis, cum adhuc maturum uideri po-
terat, de animo ad illas grauiores disci-
plinas adiiciendo cogitare. Atque ut
istius generis ingenium numquam ita

esse otiosum potest, ut omnino nihil agat:
quod tibi dabatur a seuerioribus studijs
excepti ac subseciui temporis, eo tu, qua
si ludibundus, eas artes, in quibus inge
nui adolescentes exerceri olim Athenis so
lebant, ita omnes didicisti, itaq. te in eis
exercuisti, ut in earum qualibet cum
summis artificibus comparari facile pos
sis. Quid nunc ego mores illos tuos pla
ne, ut poetae loquuntur, aureos laudem?
Potuitne quisquam umquam bonus te
cum biduum uiuere, tuaeq. suauitatis
partem aliquam gustare, quin, ut sibi
totam aetatem tecum exigere liceret, o
ptauerit? Ita tu, quod rarissimi exem
pli est, summam integritatem uitae cum
summa comitate ac facilitate copulasti.
Sed nolo nunc plura de te: ne ipsi tibi mo
lestus sim. Equidem cum de scriptis
meis non magnopere laborare soleam, ta
men hunc librum praecipue cupio & cele
brari

brari nunc, & ad posteros peruenire: ut
exstet aliquod testimonium iudiciij de sin-
gularibus tuis uirtutibus mei. In quo
ne forte quis eorum, qui te non norunt,
nam de ijs, quibus tu notus es, nihil tale
metuo, assentationi & consuetudini da-
tum esse aliquid suspicetur, Deum im-
mortalem testor, nihil umquam a me ue-
rius, magisq. ex animi mei sententia scri-
ptum esse, quàm ea, quae de tuis laudi-
bus scripsi. A te peto, ut me ames:
quo me ipsi mihi efficias cariorem. Vale.
Romae. Kal. Mai. ∞ D LXXI.

Index Orationum.

- I. De laudibus litterarum pag. 1.
- II. Aduersus quosdam litterarum humaniorum uituperatores . 16.
- III. De philosophiae & eloquentiae coniunctione. 28.
- IV. Cum inciperet explicare libros Ethicorum . 50.
- V. Cum uenisset ad eam partem , in qua de temperantia agitur. 65.
- VI. Interpretaturus quintum Ethicorum . 79.
- VII. Cum interpretaturus esset sextum eorundem librorum . 94
- IIIX. Cum inciperet publice interpretari Pandectas iuris ciuilis . 113
- IX. Cum ad munus docendi , quo se sponte abdicauerat , reuocatus esset. 123.
- X. Cum inciperet interpretari titulum de pactis . 128.
- XI. Cum inciperet interpretari tit. de iudicijs. 140.
- XII. Cum , in eloquentiae professoris

ris locum suffectus, Tusculanas quaestiones explicaturus esset. 155.

XIII. De litterarum praestantia. 164.

XIV. Pro Francisco II. Rege Galliarum, ad Pium IV. P.M. 185.

XV. Pro Antonio Borbonio, Rege Navarrae, ad eundem. 197.

XVI. Pro Karolo IX. Rege Christianissimo, ad Pium V. P.M. 211.

XVII. Pro Sigismundo Augusto, Rege Poloniae, ad eundem. 230.

XIIX. Pro Alfonso II. Duce Ferrariae &c. ad Pium IV. P.M. 250.

XIX. Pro eodē, ad Pium V. P.M. 258.

XX. In reditu ad urbem M. Antonij Columnae, post Turcas navaliter proelio victos. 271.

XXI. In funere Pij V. P.M. 285.

XXII. Pro Karolo IX. Galliarum Rege, ad Gregorium XIII. P.M. 299.

XXIII. In funere Karoli IX. Galliarum Regis. 311.

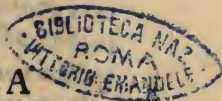

M. ANTONII

MVRETI

ORATIO . PRIMA

HABITA . VENETIIS

MENSE . OCTOBRI

ANNO . ∞ . D . LIV

QVAE singula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere consueverunt, patres amplissimi, uosq. ceteri ciues ornatissimi, ea mihi sese hodierno die obijciunt uniuersa. Siue enim loci amplitudo asferre perturbationis aliquid potest, Venetijs dicimus: siue audientium dignitas, magna lectissimorum hominum adstante frequentia dicimus: siue ipsa orationis materia, dicendiq. condicio, ita dicimus, ut sit nobis eodem tempore de ingenio, de doctrina, de gloria, ornamentisq. omnibus

A in

in hoc litterarum certamine periclitandum. Venetijs dicere, si quisquam est, qui parum putet, eum necesse est in maximarum, earundemq. toto orbe notissimarum rerum ignorance uersari. Ecquis enim est hodie tam inaccessus, tam ab omni hominum consortio remotus in terris locus, quo non huius praestantissimae ciuitatis fama peruasit? quis populus, quae gens, quae hominum natio uel tam immanis atque barbara, uel tam exculta disciplinis atque artibus, quam non iam pridem florentissima Venetorum respublica non gloria modo & splendore nominis sui, uerum etiam admiratione compleuerit? Haec uero firmamenta reipublicae, haec ornamenta Italiae, haec uirtutum omnium, laudandarumq. artium praeclarissima lumina intuentem, non commoueri, tantum id quidem est, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenij, sed uix in quemquam hominem, qui ceterorum de se iudicia extimescat, cadere posse uideatur. Etenim si eloquentissimos olim uiros accepimus, cum ad dicendum uenissent, unius principis aspectu ita conturbatos fuisse, ut obmutescerent: quid mihi tandem animi esse oportet, qui neque comparandus cum illis omnino sum, & apud uos dico, senatores amplissimi, ad quos cum oculorum conuerto aciem, totidem mihi confessum principum uideor intueri? Ac ceteri quidem saepe

pe ad eam excusationem confugiunt, ut se, cum tenuitatis suae conscij essent, tamen uel necessitate, uel officio impulsos, uel amicorum siue precibus, siue tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetuisse, quam detrectare non potuisse dicant; quam totam rationem nobis hodierno die ipsa rei natura, condicioq. praeccludit. Non enim detrectantes, sed ultro nobis de poscentes hanc dicendi prouinciam, ad eam non alienis precibus impulsī, sed uestra incredibili benignitate admissi sumus: ut si minus ex aliqua parte nostra uobis approbata fuerit industria, caussa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem, quam imbecillitatem subleuandam putent. Equidem cum & ab ineunte aetate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium studia coluerim, & ubi primum per aetatem licuit, quae mihi meo ipse labore pepereram, alijs tradere ingressus, nouem prope iam annos in hac dicendi, et docendi exercitatione consumpsērim; tamen superiora illa considerans, ita commouebar animo, facile ut hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa de uestra singulari humanitate concepta spes, & magna quaedam approbandae uobis, si minus eruditionis; at certe uoluntatis meae cupiditas impulisset. Ac mihi quidem, & cuius rei caussa in hunc locum

adscenderim, & ad quos uerba facturus sum, cogitanti, prorsus ita uidetur; nullo in argumento meam commodius orationem posse uersari, quam si, litterarum disciplina quantum non ornamenti solum, uerumetiam praesidij bene temperatis ciuitatibus afferat, tum adhibitis rationibus, tum etiam exemplis, atque ex ueteribus saeculis repetita memoria exponam: minime id quidem, quo uos, tales uiros, commones faciam, excellentibus a natura ingenijs praeditos, eruditos a studijs liberalium doctrinarum, a diuturno assiduoque magnarum rerum usu peritos: sed quia libenter facio, ut, quarum artium percepta scientia unum quemque uestrum uehementer affici constat, earum animos uestros iucunda commemoratione delectem. Quae cum ita se habeant; mihiq. ipsa per se delectae ad dicendum materiae dignitas satis magnam audientiam factura uideatur: tamen magis consuetudine, quam quod ita necessarium iudicem; petam a uobis, ut mihi, res pulcherrimas breui oratione comprehendere meditati, exigui temporis attentionem ne denegetis. Magna omnino uis, magnumq. momentum positum est in litteris, uiri amplissimi, ad conseruandas, bonisq. cumulandas omnibus ciuitates. Nam cum felicitas publica, ad quam humana omnia referenda sunt, e singulorum ciuium felicitate constet: singulorum autem felicitas in

exco-

excolenda, exercendaq. uirtute praecipue sita sit;
 Et ad perfectam uirtutem consequendam, neces-
 sariam quandam praecursionem adhibeant litte-
 rae: illud profecto consequitur, ut, nisi in qua lit-
 terarum cultura uigeat, florere absolute ciuitas
 nulla possit. Ponite uobis ante oculos, omnes
 aetatis humanae partes; omnem publicorum
 temporum uarietatem, omnes instituendae ui-
 tae rationes Et uias animo Et cogitatione per-
 currite: nullam omnino reperietis, quae non ita
 litterarum auxilio indigeat, ut, eas si quis sustu-
 lerit, solem ipsum de mundo sustulisse uideatur.
 Eae nos, ubi primum firmitus incedere, atque ar-
 ticulatius loqui coepimus, de ipso prope nutri-
 cum acceptos sinu, titillatione quadam honestis-
 simae uoluptatis alliciunt, allectos praeceptis sa-
 luberrimis complent: non tantum bene dicendi,
 uerum etiam bene uiuendi commonstrant uias:
 excitant in animis nostris igniculos gloriae:
 quantus sit in uirtute splendor, quanta in uitij
 deformitas, edocent: quae qui semel bene penitus
 imbiberint, ij numquam non postea Et uitij tur-
 pitudinem omni studio refugient, Et officij hone-
 statisq. rationem rebus alijs omnibus antepo-
 nent. Ut autem in semente posita spes messis est,
 ita totius reliquae uitae expectatio ab educatio-
 ne pueritiae pendet. Vbi uero infirmam illam
 ineuntis aetatae teneritatem robur adolescen-

tiae exceperit, quae tandem alia res aut animum
praeclararum rerum studio accendere, aut esse-
rentibus sese cupiditatibus, quibus ea pars insi-
gniter agitari solet, frenos iniicere, praeter lit-
terarum tractationem, potest? Themistoclem
olim, cum somnum capere adolescens non posset,
dicere solitum tradunt, se Miltiadis trophaeo,
quiescere uolentem, excitari: quanto eos acrius
incendi, atque inflammari necesse est, qui quoti-
die non unius, sed innumerabilium hominum
uirtute praestantium trophaea non e marmore
constituta ad exigui praedicationem temporis,
sed ad omnem aeternitatem commendata litte-
ris intuentur? Neque uero pertimescendum est,
ne aut labore frangantur, aut uoluptatis irre-
tiantur illecebris ij, qui aetatis suae florem lit-
terarum studijs dedicandum esse statuerunt. Tan-
ta si quidem est oblectatio paulatim acquirenda
cognitione rerum sese pascentis animi, ut, ea qui
fruiuntur, ab ijs neque laboris taedium, neque
auocantium uoluptatum blanditiae sentiantur.
Itaque sapienter poetae, cum ceteros omnes deos
Veneris Imperio subdidissent, in Minervam mo-
do & in studiorum praesides Musas nihil ei, ni-
hil Cupidini iuris esse uoluerunt. Quinetiam il-
lud ab iisdem memoriae proditum est, Iasonem
olim, ceterosq. Argonautas, cum eam insulam,
quae ab amoenitate, florumq. copia nomen in-
uenerat,

uenerat, praeternauigarent, periculumq. esset, ne molli, ac delicato Sirenum cantu, quae eam insulam incolebant, ad exitium perducerentur, unum in Orpheo persugium habuisse: qui cum assedisset in puppi, simulq. fides blandis impellere digitis, simul uocem illam, qua rupes nemoraq. traxerat, explicare coepisset, tanta simul aures animosq. audientium uoluptate compleuit, ut iam Sirenum uocibus nemo nauigantium moueretur. Hoc figmento, quid tandem aliud doctissimi homines, nisi id, quod nos uolumus, indicarunt? Florida uidelicet illa insula inuentus est. eam qui quasi praeteruehuntur, magno in periculo sunt, ne Sirenum, id est, uoluptatum blanditijs decepti, & a recto itinere abducti, in uada & scopulos deferantur. Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium est? quod, nisi Orphei, optimi ac sapientissimi uatis, lyra? cuius suauitatem qui percipiunt, ij & Acheloidum cantus pro nihilo putant, & tandem institutum illud iter emensi, uellus aureum, id est, uirtutem cum immortali coniunctam gloria consequuntur. Nimirum ut maior lux minorem, ita minoris uoluptatis sensum perceptio maioris exstinguit. Quanto autem uoluptas ea, quae discendo sentitur, ceteris omnibus maior, sinceriorq. sit, uel illud indicio est, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, sa-

tietatem tamen quandam esse, ac taedium, confitentur; huius ut quisque percepit plurimum, ita eam acrius, atque avidius concupiscit. Quod si cui forte dubium est, prodeat in medium Chrysippus, qui saepe studio intentus tanta uoluptate perfruebatur, ut eum tamquam extra se positum cibi potionisq. caperet obliuio. Prodeat solertissimus ille caelestium orbium non perscrutator tantum, sed etiam imitator, Syracusanus Archimedes, qui non modo earum rerum, quas natura fert, prae ea, quam capiebat e studijs, oblectatione memor non erat; sed in illa ipsa Syracusanae urbis direptione, ita defixus erat in studio, ut prius hostilis gladij cuspidem corpore exceperit, quam urbem in hostium potestatem uenisse sentiret. Orem omnium saeculorum admiratione dignissimam. Diripiebatur urbs ea tempestate omnium opulentissima; effusi per uias milites, ut in quemque inciderant, sine ullo sexus, aetatis, ordinis discrimine obuios contrucidabant; undique gladiatorum fulgor praestinguerebat oculos; undique armorum sonitus, undique cadentium tectorum fragor audiebatur; puerorum eiulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus, priuata publica q. omnia circumsonabant; ipsa urbs paenedimota & conuulsa sedibus suis, suorum ciuium in caede ac sanguine natabat; cum unius
hominis

hominis mens in media ciuitate, ciuitatis ipsius
casum ac ruinam non sentiebat. Solonem uero ac-
cepimus, cum in lectulo, morti proximus, de-
cumberet, inaudissetq. assidentes amicos, de re
quapiam, summississe, ne ipsi molestiam parerent,
disputantes, erecto, ut potuit, iam semimortua
capite, rogasse eos, ut aliquanto loquerentur ela-
tius; sibi, si etiam moriens aliquid discere po-
tuisset, discessum e uita iucundio rem fore. O di-
scendi cupiditas; quid non efficis, ubi semel gene-
rosa ingenia occupasti. Tenebatur homo sapien-
tissimus grauissima ui morbi defixus in lecto: ui-
cinitate iam mortis ab omnibus pacis corporis
partibus sensus abscesserat: egregius ille ani-
mus, mox liber ac solutus futurus, e corporeis
uinculis exsilire cupiebat: cum quidquid supere-
rat uirium, eo contulit, ut deficiente lingua, uo-
cibusq. interruptis, ac morientibus suum do-
ctrinae, cognitionisq. desiderium indicaret.
Quid hunc uerisimile est firmum ac ualentem fe-
cisse; qui ne mori quidem, nisi discendo, uolue-
rit? Merito igitur tam diu floruit Athenien-
sium resp. quam diu tam praecleari uiri tenuit di-
sciplinam. Sed, ut eo redeamus, unde nos facta
praeclearissimorum hominum mentio paullisper
abduxit; dici profecto non potest, adolescentes
nobilissimi: uos enim, uos mea iam compellabit
oratio: dici, inquam, non potest, ea studia, in
quae

quae nunc toto pectore incumbitis, quanto olim
 vobis & ornamento, & auxilio futura sint, cum
 uos & generis uestri nobilitas, & uestra uirtus
 ad reip. gubernacula admouerit. Etenim quibus
 artibus ciuitates praecipue conseruantur, pie-
 tate, iustitia, fortitudine, inprimisq. pruden-
 tia, earum sunt omnium artium quasi semina lit-
 terarum prodita monumentis. Neque uero haec
 a me ita disputantur, ut contendam, nisi litteris
 eruditum, ciuem patriae utilem esse neminem
 posse; sed hoc dico; nisi litteris exculti sint ij, qui
 uelut in reip. puppi sedentes, clauum tenent,
 multis eos muneris sui, ijsq. praecipuis parti-
 bus necessario defuturos. Nam, cum duo publico-
 rum temporum genera sint, unum pacis, alte-
 rum belli, quorum alterum semper optabile est,
 alterum numquam optabile, nonnumquam ne-
 cessarium; quomodo, ut hanc partem priore loco
 attingamus, in pace, ciuibus iura describere,
 quantum cuique tribuendum sit, intelligere, ci-
 uium inter se dissidia componere, uerba publice
 facere, legationes cum laude gerere, praeterita
 tenere, futura prospicere, quid in omnibus rebus
 factu optimum sit, uidere, & ex alijs alia collige-
 re poterit, nisi qui haec sibi de litterarum fonti-
 bus haurienda omnia ex istimauerit? Nisi uero
 eorum recipienda sententia est, qui fieri putant
 posse, ut qui reip. praest, quamuis litterarum sit
 experts,

expers, tamen ad eas res, quas modo enumerauimus, aliena opera non incommode utatur. An uero T. Manlium Torquatum, memoriae proditum est, cum consul declaratus fuisset, excusasse ualitudinem oculorum, & summum Imperium detrectasse; quod indignum duceret, ei capita ac fortunas ceterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio, alie naq. lingua ad omnia uti necesse habebunt, ij satis ad gubernandos ceteros idonei uidebuntur? At oculorum quidem lumine carentes, nihil prohibet acie ingenij etiam futura cernere, optimeq. consulere: quales in fabulis Tiresiam, in historijs Appium legimus: cuius uero doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid suscipere, quid cogitare praeclarum potest? Sed sunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatisq. temporibus & honestam in primis & utilem esse fateantur: ijdem tamen, cum occupata bello aliquo ciuitas est, latere eas, quasi perterritas metu, & inter tubarum lituorumq. clangorem, nullum sui amplius praebere usum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error est, & quantum uel in medio bellorum tumultu litterae ualeant, aperiendum. Etenim si corporis tantum, non etiam animi, uiribus bella gererentur, tum isti fortasse aliquid dicerent: nunc quis est, qui cum

mihi

mibi & maximum esse in bellis consilio ac prudentiae locum, & eas uirtutes bona ex parte litterarum studio comparari, certe quidem insigniter augeri, confirmariq. concesserit, idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis uotum, qui ut Troia facilius potiretur, non Achillis, aut Aiakis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? Neque temporis nobis ad uiuendum a natura praescripti ea longitudo est, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuisse unus idemq. possit: itaq. qui unum alterumue spectarunt, multum sibi militaris prudentiae collegisse existimantur. quid eos iudicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum euolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta sunt, bellis interfuisse uideantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, ut utriusque partis consilia teneret, rerum administrandarum uiam, rationemq. cognosceret, euentus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? at haec omnia, qui uersantur in litteris, aliaq. plurima, ac pulcherrima otiosi ac sedentes consequuntur. Taceo, quam multa expressa sint eruditissimorum hominum scriptis de uirtute, de gloria, de caritate patriae, de animorum aeternitate, de praemijs,

*mijis, quae post mortem manent eos, qui se pro pa-
 tria animose ac fortiter gesserint, quae tantam
 uim habent, ut neque qui ea ignorent, uerae lau-
 dis habere gustum, neque qui tractant, uerae ac
 solidae gloriae ullam omnino rem anteferre pos-
 sint. Quid illud, an non quantiuis est, quod saepe
 labantes iam ac deficientes exercitus eloquen-
 tum hominum uoce legimus fuisse reuocatos? Ci-
 tetur testis Lacedaemoniorum ciuitas, cuius ex-
 ercitus Tyrtaei poetae uersibus inflammatus,
 pulcherrimam illam de Messenijs uictoriam re-
 portauit. Dies me deficiet, si aut eruditos homi-
 nes, qui bellicis laudibus praestiterunt, aut for-
 tissimos Imperatores, qui eruditionis & doctri-
 nae gloria excelluerunt, enumerare instituiam.
 Nam & Architam Tarentinum sexies exerci-
 tum duxisse comperimus, & Melissum nauali-
 bus aliquot uictorijs insignem fuisse, & ter sti-
 pendia fecisse Socratem, & Platonem, & Xeno-
 phontem egregiam in bello ciuibus suis operam
 praestitisse. Quid illa propugnacula Graeciae,
 Periclem, Themistoclem, Epaminondam lo-
 quar? Quid illa Romani Imperij columnina, Sci-
 piones, Lucullos, Fabios, Marcellos, aliosq. innu-
 merabiles proferam? quos omnes cum bellicis
 laudibus claros, tum praestantes doctrinae stu-
 dijs fuisse, historiae loquuntur. Nam Iulium Cae-
 sarem, quis nescit, utra laude praestaret, ambi-
 guum*

guum posteris reliquisse? Brutus autem, quanto litterarum ardore flagrauerit, uel ex eo colligi potest, quod ea ipsa nocte, quac mortem ipsius antecessit, Platonis dialogum de animorum immortalitate legisse aliquoties dicitur. Atque hoc praeclare olim intellexisse uidentur Mitylenaei, praecipuam esse in rep. uim litterarum, qui, quos populos bello deuicerant, nullam eis aliam poenam irrogabant, nisi ut ne liberos suos litteras edocerent. sciebant uidelicet eas tantum ciuitates florere posse, in quibus litterarum studia colerentur. Cuius rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An uero, ciues, quod uiget hodie uestra resp. quod floret, quod beata est, quod cum ceterae orbis uniuersi partes grauissimis bellorum tempestatibus agitentur, una haec (quod ei Deus opt. max. proprium ac perpetuum faxit) in pace atque in otio conquiescit, aliunde id fieri creditis, quam quod ei & praesunt homines cum ceteris omnibus, tum hac eruditionis & sapientiae laude clarissimi, & semper eorum simillimi prae fuerunt? O diuine Plato, tua sunt omnia & dicta & cogitata praeclare. Tu dicere solebas, tunc demum resp. beatas fore, cum eas aut philosophi coepissent regere, aut qui regerent, philosophari. Tuum hoc sapientissimum oraculum perpetua iam mille amplius annorum felicitate uenatorum resp. comprobauit. Equidem quo longius

gius in altum inuehor, patres amplissimi, eo mihi amplior & patentior orationis quasi cursus ostenditur. sed & temporis me ratio, & uestra singularis sapientia, ut uela contraham, portum que tandem aliquando respiciam, monet. Neque enim credibile est, posse aut me, aut quemquam de litterarum praestantia, fructibusque, qui ex earum tractatione capiuntur, uobiscum melius, aut copiosius, quam unumquemque uestrum secum loqui; & mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam uestra satietas refugienda. Ita que finem dicendi faciam, si uos prius etiam atque etiam rogauero, ut si forte minus a me ornate ac copiose dictum est, quam & huius loci amplitudo, & summa audientium dignitas postulabat, meum tamen iccirco placendi uobis studium ne improbetis. Ego quidem si non indignus a uobis, qui saepius audiar, iudicer, erit, quod mihi magnopere gratuler: sin forte: sed reprimam me: neque committam, ut meis ipse uotis uidear male ominari: qui tamen a tot, tam praeclaris uiris, tanta benignitate auditus fuerim, magnum mihi non huius modo laboris, sed totius anteaetae uitae fructum hodierno die uestro singulari beneficio uideor consecutus.

ORATIO SECUNDA

HABITA. VENETIIS
POSTRIDIE. NON. OCT.

ANNO. ∞ . D . LV

ERMVLTOs esse intelli-
go, qui de his litteris, quae
humaniores uocantur, eam
animo imbibere sententiam,
ut earum tractationem leue
quiddam esse, ac nugatorium
exiſtunt: neque aut magnos admodum labores
ab ijs ſuſcipi, qui eas inuentuti tradant; aut eo-
rum magnopere fruſtuofam eſſe reip. induſt-
riam: in eis denique non exquisitam ullam, ac recondi-
tam, ſed circumforaneam quandam, hauſtamq.
de triuijs ac circulis requiri doctrinam putent.
a quibus ego quoniam ita diſſentio, ut ex omni-
bus, qui ſe aliquid docere profitentur, horum uel
grauiſſimum munus eſſe contendam: neque ullos
eſſe,

esse, qui aut laborum plus perferant, aut maiores in rep. pariant fructus: doctrinae denique a nullo hominum genere maiorem aut copiam requiri, aut uarietatem arbitreri: constitui hodie no die, patres amplissimi, uosque ceteri uiri ornatissimi, eam mihi ad dicendum materiam sumere, & nobilissimam studiorum partem, quantum id quidem in me positum erit, a contemptu, atque ab intolerabili eruditorum hominum insolentia uindicare. & uero quid aut huic temporis, aut omnino meo muneri facere conuenientius possum; quam ut, quae mihi studia celebritatis aliquid cum alijs in locis, tum hac ipsa in ciuitate pepererunt; a quorum ego ueluti fontibus ad hanc quantulamcumque profluxi hominum famam; ijs quoque uicissim oratione mea splendoris ac claritatis asferre aliquid coner? praesertim cum, qui hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo possint, quin de uestra, patres amplissimi, singulari, spectataque in omnibus rebus, ac paene diuina sapientia non nihil eadem superbia detrahant. Etenim si haec tota res tam leuis est, quam isti eam uideri uolunt: quae uos tandem caussa commouit, ut proximo superiore anno, propositis publice libellis, studio forum hominum animos ad nobilem illam ingenij doctrinaeque contentionem excitaretis; utque ijs, qui uobis in eo certamine probati essent, ho-

nestissimum postea praemium ex aerario decerne-
retis? quae certe una res ad coercendam istorum
temeritatem satis ponderis habere debebat : ut
si hebetiores eos natura , stolidioresq. sinxisset ,
quam ut peruidere harum rerum praestantiam
possent ; quod tamen uestro talium uirorum iudi-
cio probatum foret , magnum esse aliquid , ac
praeclarum suspicarentur. Sed quoniam cum ijs,
qui auctoritate non mouentur , rationibus agen-
dum est : adeste animis ; mihiq. breuiter ostenden-
ti , quam uaria , quamque multiplex eruditio re-
quiratur in ijs , qui litteras humaniores docent ;
eademque opera , quantos ex eorum nauitate at-
que industria resp. percipiat fructus ; non aures
modo , sed mentes quoque attentas , quaeso , paul-
lisper adhibete. Atque adeo , ut haec tota contro-
uersia melius dijudicetur , operae pretium est ,
initio , quaenam sit istorum contemptorum hu-
manitatis oratio , cognoscere . qui quoniam eos ,
qui hasce litteras tractant , ad nullum fere maio-
ris momenti negotium adhiberi uident , non ad
iudicandas lites , non ad agendas causas , non ad
dicendam de rebus grauioribus sententiam : fa-
cile in eam opinionem prolabuntur , ut ab eis ,
praeter poeticas quasdam fabulas ad pueriles
animos hilarandos compositas , & aliquot le-
uia comendae , ac poliendae orationis praecepta ,
nihil omnino teneri putent . quid autem magni
negotij

negotij est, inquit, in puerorum confessu de eiusmodi figmentis commemorare, ac modo de Thebano, modo de Troiano bello, modo de Ulixis, aut Aeneae erroribus, molli, & ad inanem oblectationem composito sermonis genere differrere; identidemq. uelut e quibusdam arculis accommodata colorandae orationi pigmenta de promere? Ecquae autem magna eruditio est, scire, quot nauibus Graeci ad oppugnandum Ilium accesserint; quot filios habuerit Priamus; Helenam rapuerit Alexander, ut Homerus, an Helenae simulacrum, ut Euripides prodidit? quod emolumentum ex istorum omnium scientia; quod detrimentum ex ignoratione percipi potest? Nam ceterarum quidem artium professores quantum utilitatis asserant, persacile est ad intelligendum. siue enim dialecticos spectes; ab ijs certa quaedam ueri falsiq. in rebus omnibus cognoscendi ratio traditur: ij se, quid cuique consentaneum sit, quid repugnans, quid ex quoque efficiatur; quae sit diuidendi, quae finiendi, quae argumentandi ratio, & tenere, & alios docere praeseferunt. quid physici? qui rerum principia causasq. tractant; qui, quomodo quidque gignatur, quoque modo intereat, edisserunt; qui nimborum, fulminum, tempestatumq. causas; qui corporum caelestium magnitudines, interualla, cursus, progressiones, institutiones: qui ani-

mi naturam, qui rationem sensuum, qui animarum omnium ortus, uictus, figuras: qui stirpium, qui omnium ferme rerum, quae gignuntur e terra, naturas ita persequuntur, nulla ut pars ab eis caelo, mari, terra, ut poetae loquuntur, praetermissa sit; haec cum tractant, mediocriter ne reip. prosunt? Nam si ad eos te conuertas, qui eam susceperunt philosophiae partem, in qua de rebus expetendis fugiendisq. differitur; ij uero sunt, quorum industriae nulla umquam poterunt praemia satis ampla reperiri. quibus enim, quamque praeclaris in rebus eorum disputationes consumi uidemus? qui hoc primum docent, qui sit finis, quid extremum, quid ultimum bonorum omnium: quod unum intueri, quo omnes actiones, omnes cogitationes, omnia consilia referri oporteat: quot sint uirtutum, quotque uitiorum genera; quibusq. modis illas assequi, ab his declinare possimus: quo modo exsultanti, iactantiq. se, & detrectanti rationis imperium frenos inycere oporteat cupiditati: tum quo modo quisque se in re familiari gubernanda gerere debeat: postremo, quo nihil pulchrius, nihil praeclarius, nihil denique diuinius ne uotis quidem conceptis optari potest, quibus moribus, institutis, legibus temperandae sint ciuitates: quibus illae modis fundari atque institui; quibus augeri, atque amplificari, quibus

bus denique copiosissimae, locupletissimae, uno
uerbo, beatissimae effici possint. o res praeclaras,
& ardentissimo studio, summaq. corporis atque
animi contentione dignissimas. o uitae philoso-
phia gubernatrix, o uirtutum omnium parens,
uitiorum omnium expultrix. tuum est falsarum
opinionum temeritatem diripere: tuum est om-
nem inanitatem & errorem amputare, ac cir-
cumcidere: tuum est uitiorum fibras euellere,
stirpes elidere, semina exstinguere. merito diui-
nus Plato nihil te praestantius hominum gene-
ri a dijs immortalibus dari potuisse dicebat.
eant nunc isti uerborum magistri, fabularum in-
terpretes, nugarum architecti: perfricent fron-
tem, si quam habent, & se ulla ex parte cum phi-
losophiae doctoribus conferendos esse praedi-
cent. qui si aliquod forte paullo abstrusius loquen-
di genus, aut aliquam uoculam non ita peruulga-
tam, aut quampiam paullo reconditiorem fabu-
lam reperire potuerunt, dignos se inaurata sta-
tua putant. nonnumquam etiam de eiusmodi tri-
cis ita inter se digladiantur, ut pro aris & focis
certamen suscepisse uideantur. haec fere est, pa-
tres amplissimi, eorum, qui studia laboresq. no-
stros deprimere conantur, oratio: qui quod phi-
losophiam laudant, libentibus id nobis, atque
approbantibus faciunt: numquam enim cui-
quam concedemus, ut eam plus amet, pluris ue-

B 3

faciat:

faciat : quod autem nullum censent studijs atque artibus nostris cum ea esse commercium ; in eo quantopere fallantur , facile ex ijs , quae dicturus sum , intelligetur . Nam primum omnium , si hoc ipsis concederemus , nihil aliud a nobis , quam poeticas fabulas , & exornandae orationis praecepta tradi : non ex eo tamen efficeretur , quod isti uolunt , inanem quandam , & ludicram nostram omnem esse doctrinam , neque alio , quam ad puerorum animos uana quadam oblectatione demulcendos , referri . Etenim poetarum fabulae , quas isti tantopere exagitant , & insectantur , non leuia quaedam , & frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt : immo uero sub eis , uelut inuolucris , atque integumentis , omnis doctrina elegans , omnis ingenuo homine digna cognitio , omnis , deniq. sapientia continetur . Eratosthenem quendam fuisse aiunt , qui poeticen ita contemneret , ut Homerum ineptae loquacitatis magistrum nominaret . at certe Plato , at Aristoteles , quorum non paullo maior est , quam nescio cuius Eratosthenis , auctoritas , ita saepe repetitis ex eo testimonijs utuntur ad confirmanda ea , quae tradunt , ut eum non tantum studiosissime legisse , sed uix umquam de manibus deposuisse uideantur . Itaque mirari soleo , cum quidam , qui se philosophos uideri cupiunt , & quidem eiusmodi philosophos , ut , tam
quam

quam Atlante caelum, ita philosophiam supercilio suo niti putent, ita despicatui ducunt poetas, ut eorum scripta adspicere se dignari negent. qui quidem cuiusmodi philosophi sint, ipsi uiderint; cum eos contemnant, quos philosophorum coryphaeus Plato, modo sapientiae patres ac duces, modo deorum interpretes, modo deorum filios uocat. Aristoteles autem, cuius isti se germanos esse interpretes gloriantur, non tantum, ut ante dixi, in omnibus scriptis suis identidem poetarum testimonijs utitur, uerum etiam libro primo de sapientia, philosophum omnem, fabularum amatorem esse confirmat. quod igitur Aristoteleos esse se aiunt; fortasse uerius, sine dubio quidem uerisimilius dicerent, si se ab Epicuro esse affirmarent: hunc enim ex omni memoria unum fuisse philosophum accepimus, qui cum omnem elegantiam doctrinae, tum poetarum praecipue scripta contemneret. quod quidem se, negligendis poetis, ex Aristotelis disciplina ac familia censerit uolunt; in eo, meo quidem iudicio, faciunt & impudenter, & imperite. At enim id mihi hoc tempore propositum non est, ut de poetarum laude dicam: quod si esset; facile ostenderem, omnia praecepta uitae, omnia uirtutum officia nihilo ab eis deterius, quam a philosophis ipsis, doceri: non igitur, cum poetarum libros interpretamur, inanibus fabel-

lis, nutricum more, animos ducimus; sed semen-
tem quandam uirtutis atque doctrinae faci-
mus: non in leuibus, minimeq. frugiferis re-
bus operam sumimus; sed praecepta sapientiae,
quo facilius in animos influant, insatiabili qua-
dam admirabilium rerum uarietate condimus.
quid, cum ornate ac copiose loquendi praecepta
tradimus, ludere uidemur, an ea docere, quae
semper principem locum in omni bene instituta
ciuitate tenuerunt? an nescimus, eloquentiam
a grauissimis auctoribus rerum omnium regi-
nam uocari? haec enim est illa uirtus, quae quam
libet in partem arbitrato suo flectit audien-
tium animos, eosq. pulchritudinis suae splen-
dore obstupescitos, quibusdam uelut habenis
numerosae orationis regit. haec illa est, quae
consolatur maerentes, afflictos excitat, iacen-
tes erigit: quae sceleratis exitio est, innocen-
tibus praesidio: improbis terrori; probis orna-
mento. hac Cicero fretus Catilinae furores, &
nefarie in patriam inita consilia dissipauit: hac
togatus superauit armatos: ut uel inimicorum
confessione omnibus triumphis maiorem ade-
ptus lauream diceretur. hac instructi qui sunt,
maius omnibus tyrannis imperium in homines
obtinent. siquidem tyranni possunt illi quidem
corpora constringere; animis nullam adhibere
uim possunt: hi uero dominantur in animis. quae
que

que ipsis honesta atque utilia videntur, ea non facere modo alios, sed etiam uelle cogunt: illi inuitis imperant; hi uolentibus: illi & oderunt omnes, & odiosi sunt omnibus; hos in omne hominum genus beneficos, perpetua omnium beneuolentia comitatur. neque uero non qui eloquentiam contemnere se simulant, illius praestantiam intelligunt: sed quod assequi non queunt, inuidiose uituperare malunt, quam ingenue de imbecillitate suarum uirium confiteri. Orationis igitur meae summa eo redit denique: etiam si nihil aliud a nobis requireretur, quam ut explicaremus poetarum fabulas; & iuentuti quasi uias, quibus ad dicendi facultatem peruenire posset, indicaremus: tamen neque mediocriter reip. prodesse nos, neque paruis in rebus contemnendisq. uersari. Nunc tantum abest, ut ea solum requirantur a nobis; ut nulla sit ars digna hominis liberaliter educati studio, cuius non aliqua cognitione oporteat tinctum esse eum, qui munus hoc cum laude sustinere meditetur. itaque hoc inter nos & alios interest, quod alij eos tractant scriptores, quorum uno aliquo de genere tota disputatio est. non enim fere in libris dialecticorum, physicorum ue, aut in ijs quibus medicinae iuris ue civilis scientia continetur, quidquam reperias, cuius intelligentiam non ex illis ipsis, de quibus
inscripti

inscripti sunt, artibus repetere possis: at nobis
ij quotidie sunt explicandi libri, qui cum scri-
pti sint a uiris omni scientia excultis; ipsi quo-
que innumerabiles locos ex omni disciplinarum
genere depromptos habent. itaque ceteri etiam
si eam unam artem teneant, quam docent, alia-
rum omnium sint omnino rudes: tamen sufficere
posse suo muneri existimantur: neque umquam
aut medico turpe habitum est, nescire leges; aut
iurisperito uel medicinam, uel astrorum scien-
tiam non tenere. nos uni sumus, quibus omnis il-
la liberalium artium uarietas non pertractan-
da quidem, ac pernoscenda penitus, sed degustan-
da tamen, & delibanda necessario est. non longe
abierimus. superiore anno Ciceronis orationes
in Verrem interpretati sumus. quam multa ibi
nos explicare meminerunt, qui tum aderant, in
quibus alios propemodum omnes iuris ciuilis
ignoratio fefellerat? libros eiusdem de finibus
nuncipsum interpretandos suscipimus. quam
multa nobis ex omnibus philosophiae partibus
depromenda erunt, quibus ignoratis, hos quo-
que libros ignorari necesse est? quid astrorum ra-
tio? quid terrarum situs? nisi qui haec utraq-
utcumque teneat, satis ne se quisquam idoneum
poetarum interpretem profiteri potest? et tamen
usque eo alienis laboribus iniqui homines repe-
rientur, qui ludere nos, ac iocari, & nihil in do-
cendo

cendo aliud, quam puerilem uoluptatem, aucupari putent? nam illud quoque minime praetermittendum est, quod a grauiorum artium doctioribus neque ornata, neque elegans, neque, multis quidem in locis, latina oratio postulatur. Itaque ruant licet in dicendo, & impure, improprie, barbare loquantur: suo id eis quodam iure licere creditur. at nobis dicentibus, sunt, qui quosdam quasi laqueos tendant; ut si quid exciderit parum expolitum, diem nobis continuo dicant uiolatae latinitatis. quodque postremae iniquitatis est, peccare nos putant, nisi in ijs etiam, quae subito fundimus, plurimi illigati sint & uerborum & sententiarum lepores. quae cum ita sint, quis est, qui non intelligat, si hominum expectationi huius professionis satisfacere cupiamus, infinitos esse nobis labores exhauriendos? desinant igitur, desinant isti alienae industriae contemptores, gloriae obtrectatores: comprimant uocem stultitiae atque inuidientiae indicem. Vos uero, patres amplissimi, pergitte, ut facitis, benignitate uestra labores nostros fouere: ut haec florentissima, & bonarum artium studijs deditissima iuuentus, exercitationibus hisce nostris ad uirtutem praeparata atque praeculta, uestram olim in hac felicissima rep. gubernanda sapientiam facilius imitari queat.

ORATIO TERTIA

HABITA. VENETIIS
MENSE. OCTOBRI
ANNO. ∞. D. LVII

SI quis forte uestrum est, audito-
res, cui admirabile uideatur,
quod cum ceteri ordinis mei
homines in orationis fere ali-
cuius, aut poematis explica-
tione uersari soleant, eos sibi
libros, quibus abditarum retrusarumq. rerum
ex uberrimis illis hausta philosophiae fontibus
tractatio continetur, interpretandi quidem caus-
sa, uix esse attingendos putent: ego contra & al-
tero ab hinc anno quinque Ciceronis libros, qui-
bus de summo bono in contrarias partes copiosis-
sime disputatur, explicauerim, & hoc tempore
Tusculanas mihi potissimum disputationes, in
quibus huius anni curriculum conficerem, elege-
rim:

rim: is si mei consilij atque instituti causam rationemq. cognouerit, simul & id, quod facio, probabit, & me, si aliter fecissem, iustam doctorum & intelligentium reprehensionem nullo pacto effugere potuisse existimabit. Ego enim, auditores, semper in ea fui sententia, praeclaram illam minime communium contritarumq. rerum scientiam, quam philosophi & tenere se, & alijs tradere profiterentur, ita esse cum facultate ornatè copiosèque dicendi coniunctam atque copulatam; ut eas qui distrabere ac diuellere conarentur, & uel rerum cognitionem sine ullo factae ac politae orationis instrumento confectari se dicerent, uel uerborum flosculis contenti, ne adspirarent quidem ad reconditos sapientiae fructus, pessime utrosq. tum suis, tum alienis studijs consulere & exitiale quasi corporis & animi dissidium inducere arbitrarer. Igitur & ab ipso aetatis meae principio ita studiorum meorum rationem comparauì, ut exornandae orationis curam cum rerum inuestigatione coniungerem: & postea omnibus qui se in disciplinam mihi dederunt auctor fui, ut eandem illam uiam, quam praesertim praestantissimorum omnis memoriae hominum signatam atque impressam uestigijs uiderent, ipsi quoque toto petore, omniq. animi contentione sequerentur, Animaduenteram enim, & eos, quorum omnis

in con-

in concinnitate uocum, et in uerbis tamquam ad normam dirigendis, quadrandis, componendis consumeretur industria, ab ijs, quibus cor, ut aiunt, saperet, ut leues futilesq. contemni: & eos qui se ita penitus rerum indagacioni tradidissent, ut de comparanda laetae orationis supellectile non laborassent, quasi agrestes ac barbaros quosdam ab omnibus elegantiorum hominum coetibus repudiari. Ergo simul atque mihi publice munus illud adsignatum est, ut iter uobis ad ea studia praeirem, quibus exculti, reipublicae aliquando usum aliquem asferre possentis: statim id consilium cepi, ut alternis annis modo Ciceronis orationes, modo eiusdem ad philosophiam pertinentes libros interpretarer. Itaque primus, ut meministis, annus in aliquot Verrinae accusationis librorum explicatione consumptus est. secundo dissidentes ueterum de summo bono sententias quinque libris expositas accurate persecuti sumus. tertium Catilinariae sibi orationes uindicarunt. hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auspicijs, quas uobis, auditores, quam exquisitas, quamq. praeclaras auidarum doctrinae mentium epulas apparauimus? decreui enim animos uestros ipsa sui cognitione pascere, eorumque uim ab omnibus rebus externis auocatam, totam in seipsam colligere, & ad naturae suae contemplationem tradu-
cere,

tere, nos denique ipsos uobis ostendere, & illam
diuinae aurae particulam, quae in nobis omni-
bus latet, considerandam, cognoscendamq. pro-
ponere. Excutiendae nobis erunt omnes uete-
rum philosophorum bibliothecae: perlustranda
omnis antiquitas: replicanda omnium ueterum
historiarum, monumentorumq. memoria: ut scia-
mus, quid homines sapientissimi de humanis ani-
mis senserint, quibus rationibus & argumentis
adducti diuinos esse eos, & interitus expertes
cum sibi, tum alijs persuaferint: exagitanda &
coarguenda eorum caecitas, amentia, immani-
tas, qui alia in opinione fuerint: confirmandus
ac muniendus animus aduersus mortis metum;
proferenda exempla eorum, qui mortem partim
aduentantem despiciatui habuerint, ac pro nihi-
le putauerint, partim etiam cunctantem cupide
accersierint. Stulte illi quidem: sed tamen ut a-
perte ostenderent, se nullo modo de animorum im-
mortalitate dubitare: ut corporeis uinculis exsu-
ti ac liberi, in illas sedes, in quibus puros a scele-
rum contagione animos post obitum uersari acce-
perant, euolarent. O praeclaram disputationem
& uestro omnium concursu, studio, attentione di-
gnissimam. Etenim si uere scripsit Aristoteles,
magis expetendam esse quantulamcumque prae-
stantium rerum, et remotarum a captu uulgi cog-
nitionem & intelligentiam, quam communium,

& per-

Et peruagatarum quamlibet exquisitam tractationem: quis est qui non uideat, quantulumcumque cognitionem animi, quo nihil est diuinæ naturæ propius aut similis, quamlibet accuratæ aliarum rerum cognitioni multis esse partibus anteponendam? Et si nemo est, quem non uel nitido concepta speculo, uel periti artificis expressa manu corporis sui figura delectet: quanto iucundius quantoque suauius esse debet, expressam doctissimorum hominum ingenijs animi sui quasi quandam imaginem contineri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quod uitam nihil magis conturbet, quam mortis metus, eas nos rationes, quibus ille pellatur, allatu ros esse profiteamur? Non sine magnis hæc meis laboribus, sudoribus, uigilijs fient, sed mihi cum rerum ipsarum pulchritudo, tum flagrantissima cupiditas studia uestra modis omnibus adiuuandi, omnem laborem non modo facilem ac tolerabilem, uerumetiam dulcem iucundumque reddit. Alios uulgaria atque obsoleta delectent: uos mecum, auditores; ad hæc recondita et abstrusa contendite. Illos humilia, nos sublimia: illos proclinia, nos ardua: illos in promptu posita, nos a uulgarium oculis remota delectent: illos deterreat et exanimet difficultas, nos exacuat et exstimulet: illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor: illi nihil sibi proponant, quod

quod non quilibet unus e multis consequi possit :
nos quidquid ignavi uel sperare audeant , nostro
indignum studio esse ducamus . Sed quoniam non
nulli reperiuntur , qui , quod uel erroris caligine
occaecati , haec philosophiae cum eloquentia con
iunctio quam sit fructuosa , non uident ; uel in
uidiae ueneno suffusi , ad quae adspirare ipsi non
queunt , ea praestare alios indignantur : uel deni
que , quod , si omnia aliorum consilia atque insti
tuta reprehendant , ita se demum sibi aliquam
iudicij famam consecuturos esse confidunt : qua in
re nobis laus ac commendatio debetur , ea in ipsa
reprehendere nos atque accusare non uerentur :
clamantq. regendos esse professionum fines , suisq.
quamque limitibus ac terminis coercendam :
neque patiendum ut aut philosophi , quae sunt
eloquentium usurpent : aut disertis philosophica
attingant : eiusque rei rationes quasdam affe
runt , non admodum ualidas illas quidem , sed
quae tamen aliquem minus peritum in fraudem
inducere posse uideantur : statui hodierno die , au
ditores , uobis disceptatoribus atque arbitris ad
uersus eos differere , & quidem ea lege differere ,
ut nisi eos non dicam ego , sed ipsa philosophia e
loquentiae armis instructa fregerit atque abiece
rit , causam nullam dicam , quin illi praeclare
sentire , nos desipere ; illi considerate ac sapien
ter loqui , nos uaticinari atque insanire ; illi stu

dijs adolescentum optime consulere, nos ipsæm uehementissime officere iudicemur. Intelligitis autem, esse mihi cum duplici hominum genere negotium: quorum alij leuem & ineruditam loquacitatem, alij inornatam & indisertam philosophiam colunt: aduersus quos utrosque dum dissero, peto a uobis per eas ipsas artes, de quibus dicere institui, quarum utramque uobis maximo pere cordi esse noui, ut studium meum attentione uestra excitetis, attentionem silentio indicetis. Primum autem congregiamur cum delicatis istis & mollibus, quos perinde ac paruos puerulos, seuera & torua quodammodo philosophiae facies ita deterret, ut ad eam propius accedere non audeant: efficiemus enim de duobus alterum: ut aut fusi ac fugati, molesti nobis esse desinant, aut, quod malim, confirmati, ac bene sperare iussi, socios se nobis honestissimi laboris adiungant. Vos igitur alloquor, quicumque uocum illecebris tamquam aliqua dulcedine cantuum capti, ad eas, tamquam ad Sirenios scopulos, adhaerescendum putatis. Ecquid intelligitis, omnem orationem ex rebus constare & ex uerbis: rerum autem copiam & ubertatem non aliunde, quam a philosophis peti posse: idcirco esse philosophiae cognitionem eloquenti futura necessariam? Non enim ut luscinijs canendi, sic hominibus loquendi facultatem oblectationis causa

caussa natura concessit: nec tantum munus suum, tamq. praeclarum ad aures modo demulcendas uoluit adhiberi; sed cum eos ita fabricata esset, ut eis rationis societatem cum dijs immortalibus intercedere uoluisset, aptosq. eos fecisset ad rerum praestantissimarum cognitionem adhibito studio consequendam: instrumentum etiam largita est, quo de illis rebus inter se differere, easq. alij cum alijs communicare possent. Placet autem hoc loco huius disputationis principia paullo altius repetere: & ex ipsis philosophorum libris causssae nostrae firmamenta desumere, atque istis philosophiae contemptoribus, earum rerum quas contemnunt specimen aliquod exhibere. Interiectum quodammodo & intermedium est hominum genus inter animantes consilij expertes, & inter purissimas illas mentes ab omni corporis societate secretas: ita ut illis quidem superius perfectiusque sit, his autem inferius, minusq. perfectum. nam illae quidem sensibus tantum degentes, nulla prorsus ratione ad intelligentiam & cognitionem progredi queunt: hae uero sine ullo sensuum adminiculo ac ministerio, simplicissimis notionibus, quaecumque ipsis ad intelligendum obiecta sunt, apprehendunt. Homines autem possunt illi quidem ad rerum intelligentiam prouehi, eoq. sunt mutis animantibus superiores: sed, quoniam immortalis ipso-

rum, & simplex, & caelestis animus, mortalis, & concreti, & terrestri domicilio corporis habetur, eo fit, ut ad cognitionem & scientiam sine sensuum ministerio peruenire non possit. Itaque recte Plato mentis internuncios, quasi-satellites sensus nominavit, eosdemq. duces ad ueritatem esse dixit: eius autem auditor Aristoteles pronunciauit, nihil intelligi, nisi prius aliquid sensu perceptum fuisset, quod quasi uiam strauisset ad illud intelligendum. idemq. alio loco statuit, si cui sensum aliquem a primo ortu natura denegauerit, eidem necessario aliquam esse scientiam defuturam. Cum autem duobus tamquam itineribus ad scientiam peruenire liceat: quod alia reperimus ipsi per nos, quasiq. parimus, alia uero ab alijs accipimus: quorum illam inuentionem, hanc disciplinam uocant: necesse erat, ad earum utramq. sensum aliquem accommodari. Sed cum ceteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem sensus ad rerum praestantissimarum indagacionem, aurium uero ad earundem, cum ab alio traderentur, perceptionem ab ipsa natura constitutus est. instrumentum autem communicandarum participandarumque animi notionum eadem natura orationem esse uoluit: cumque ceteris animantibus sonos modo quosdam dedisset, quibus uoluptatem, dolorem, desideria naturae, affectus denique indicarent: distin-

distinctam hominibus, articulatamq. tribuit uocem, unde eos Homerus μέροπας nominauit: quam cum ipsi arbitrato suo flexissent atque uariassent, quasiq. compacto statuissent, quam cuique uoci uim esse uellent, tum eo instrumento ad ea quae animo concepissent patefacienda uterentur. Sic fit, ut res quidem ipsae singulares percipiantur sensibus: qua ex perceptione existunt in animis rerum uniuersarum notiones: ad eas uero euoluendas & in medium proferendas adhiberi debeat oratio: cuius usus cum ad eos tantum qui eodem tempore, iisdemq. in locis uiuerent pertineret, hoc amplius machinata est hominum sollertia, litteras, quae, ut uoces notionum, sic hae uocum ipsarum essent notae; efficerentque, ut & absentes cum absentibus, & ij, qui multis ante saeculis floruissent, cum omni posteritate quasi colloqui possent. Ex hisce li-
quido constare arbitror id, quod in huius sermonis ingressione posueram: orationem non oblectandarum aurium causa nobis esse a natura tributam: sed ut animus, cum se rerum cognitione saturasset, haberet, quo modo alios ad earum communicationem uocare posset. Quo modo autem poterunt aut quidquam communicare cum alijs, qui nihil ipsi, nisi loqui, didicerint: aut quidquam egregium discere, nisi qui philosophorum monumenta contriuerint? Etenim qui sunt

tandem scriptores illi, qui distincte ordinateque dicendi praecepta tradunt? philosophi. qui rerum admirabilium, quae in terris, mundoque fiunt, causas aperiunt? philosophi. qui herbarum, qui stirpium, qui animantium, ortus, progressus, naturas, vires, utilitates prosequuntur? philosophi. qui de officio, qui de uirtute, qui de ratione instituendae uitae, qui de moderandis affectibus disputant? philosophi. a philosophis omnis doctrina liberalis, a philosophis omnis historia, a philosophis omnis artium uarietas summi potest: ab his oratores, ab his imperatores, ab his rerumpublicarum rectores exstiterunt: neque quisquam umquam aut in dicendo, aut in rebus gerendis excelluit, qui non prius in philosophorum officina politus ac limatus fuisset. Ac mihi quidem saepenumero permirum uideri solet, reperiri nonnullos usque eo excordes, ut oratoris munus ab homine philosophiae ignaro sustineri posse credant. nam cum illi ipsi fateantur, tria esse, quae orator dicendo efficere debeat, ut fidem faciat ijs qui audiunt, ut eos suauitate perfundat, & ut eorum animos aptis & accommodatis ad obtinendum id quod uult affectibus concitet: nullum est horum, quod mihi sine philosophiae auxilio perfici posse uideatur. An uero faciendae fidei erit idoneus, qui non illos a philosophis propositos fontes animo & memoria contineat,

tineat, ex quibus ad omnem disputationem incredibilis argumentorum copia emanat? ratiocinationes autem contexere, & id, quod probandum susceperis, acute circumscripta conclusione conficere, tum ea quae ab aduersarijs allata sint subtiliter dissolvere, quorum tandem est, nisi philosophorum? Neque uero uideo, quo modo delere, nisi forte pueros aut homines puerorum similimos, queat inanis & nullo librata sententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quod, ut praeclare docet Aristoteles, is demum motus efficit uoluptatem, qui perducit id, quod mouetur ad statum naturae ipsius accommodatum & congruentem. Itaque corpora cum aut exinanita sunt, aut redundant, tum perceptione cibi ac potionis, tum depulsione & eiectione superfluentium rerum laetantur; & in animis idem usu uenire credendum est. quid est autem, quod natura duce concupiscat animus, ad quod feratur, cuius perpetua quasi fame sitiq. teneatur? Doctrina nimirum atque cognitio: hic illi cibus, hic pastus proprius ac naturalis est: eo alitur ac reficitur, eo saturatur ac gliscit. Ergo illi tantum concionis animos insatiabili oblectatione deuiant, quorum omnis sermo cum urbanitatis sale perspersus est, tum distinctus & illuminatus doctrinae notis, quorum ex ore, tamquam ex perenni quodam fonte, numquam intermitten-

te, nusquam insistente fluxu, novarum usque & admirabilium rerum copia incredibilis profuit: ij demum modo clamores faciunt, modo auditores admiratione percussos silere, & uno in obtutu defixos haerere cogunt. Illud uero, quod in oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorumque pertractare intimos sensus, & quocumque collibuit flectere, quis umquam nisi philosophia munitus consequetur? An uero uel accendere, uel restinguere iracundiam, uel incutere, uel excutere timorem, uel conflare inuidiam, uel leuare, uel ad misericordiam adducere, uel a misericordia abducere audientes, & eos quasi gubernaculo quodam linguae impellere arbitrato suo poterit is, qui non horum omnium affectuum causas rationesque pernouerit? Sed increbuit sermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitant, ut ne inspiciantur quidem philosophorum libri, satis magnam tamen earum omnium rerum uberemque notitiam ex ipsis rhetorum scriptis posse desumi. quod si ita est, quid quaeeso commouit ueteres illos, qui dicendi laude ceteris antecelluisse perhibentur, ut tantam curam tantumque studium in audiendis philosophis & in perscrutandis penitusque cognoscendis eorum praeceptis consumerent? Quid Periclem illum, cuius in labris persuadendi deam sessitauisse dicuntur

Etum

Etum est, quem fulgurare, quem tonare, quem permiscere Graeciam comiti ueteres tradiderunt? quid igitur illum impulit, ut Anaxagorae se physico erudiendum daret, eumq. affectaretur, si ad illam, ad quam adspirabat, eloquentiae laudem, nihil in illius doctrina intellexerat esse momenti? quid Demosthenem, quid M. Tullium commemorem? tantam in utroque dicendi copiam fuisse censemus, nisi ille Platonem, hic Philonem, Diodotum, Posidonium, aliosq. permultos nobiles philosophos studiose ac diligenter audisset? qui si ea, quae ab illis accipiebant, a dicendi magistris accipere potuissent, non ab alienis illa mutuari & corrogare potius, quam domo & a suis petere maluissent. At queruntur asperam quodam modo & salebrosam esse philosophiam, inamoenumq. illius studium, quodq. nulla dulcitudine aut allicere aut allectos detinere animos possit. O molles ac uoluptarios homines. Vos igitur in tanta rerum praestantia ac dignitate etiam delicias quaeritis? & quo uobis itinere ad sapientiam aditus patet, suscipere illud abnuitis, nisi uiam uideatis tum mollissimam & planissimam, tum roseis & uiolis constratam, quamq. uiridantes omni ex parte opacent patularum arborum comae? At etiam si perpetuo per Athonis & Caucaei niues, si per seruantes Libyae arenas gradiendum foret, tamen,

men, si uiri essetis, omnem laborem omnemq. difficultatem contemneretis. Sed non patiar uos diutius in errore uersari. Scitote enim, hoc studium, quod uos asperum & inamoenum putatis, ita esse dulce, itaq. iucundum, ut nihil suauius, aut iucundius ne uotis quidem conceptis expeti possit. cui rei uel illud argumento sit, quod, qui se illi semel penitus tradiderunt, ij postea neque rei familiaris cura, neque honorum cupiditate, neque corporearum uoluptatum blandimentis ab eo auocari queunt. Possem hoc loco euagari latius, & id, quod dixi, tum repetitis e uetere memoria, tum uiuis ac spirantibus exemplis confirmare, nisi me temporis ratio breuem esse admoneret. Nunc igitur, quam poterimus breuissime, eorum refutemus errorem, qui se ita philosophiae studio contentos esse aiunt, ut omnem orationis cultum penitus negligant. quorum non unum genus est. quidam enim nihil aliud dicunt, nisi uerborum elegantiam philosopho minime necessariam esse. quidam etiam indecoram esse contendunt: sunt qui, cum eam non indecoram esse fateantur, fieri tamen negant posse, ut unus idemq. in utroque excellat; & tum rerum scientia polleat, tum dicendi facultate praestet: iccircoq. nolle se in sequendo eo, quod assequi numquam possint, operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotij est.

nam

nam ne nos quidem dicimus ita necessariam esse philosopho eloquentiam, ut, ea si careat, nomen suum tueri ac retinere non possit. Sed profecto sordida hominum, planeque misera uita sit, si studia nostra necessitate tantum, non etiam commoditate & ornatu dirigantur. Casis contectis stramine & angustis tugurijs, ac gurgustijs, opertis etiam plaustris, ut Scythae, aut, ut Cynici, dolijs caeli defendere iniurias possumus: idque ad necessitatem satis est. num ideo aedificandi artem repudiemus? In uestitu cultuque corporis, si nihil spectemus aliud, nisi ut imbres, ut niues, ut uentos, ut solem, ut frigus arceamus: satis fuerit, uel pellibus animalium corpus amicire: an quisquam propterea honestior civilem ea in re consuetudinem negligit? Sic & in hoc genere studiorum non in ijs modo, quibus nullo modo carere, uerumetiam in ijs, quibus satis commode carere non possumus, elaborandum: neque tantum necessitas, uerumetiam dignitas & pulchritudo spectanda est: praecipue cum omnibus propemodum in rebus decorem & elegantiam cum summa utilitate natura ipsa copularit. Hos igitur sine ulla contumelia dimittamus: tantum moneamus, ut, si in omnibus uitae partibus ornatus rationem habendam esse ducunt, in studijs quoque eam omitte-
tendam non esse fateantur. Isti nobis acrius in-
etandi

Et audi sunt, uehementiusq. repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, & non aliter se philosophos uisum iri putant, quam si dictione inquinatissima utantur, & ut sues in luto ac coeno, sic ipsi in orationis sordibus nolutentur. Antiquis temporibus quoddam stultorum genus fuisse proditum est, qui pedore ac squalore horridi, pannis obsiti, semper illoti, semper inconsti, semper impexi, illo ipso incultu ac neglectu corporis philosophorum nomen in uulgus assequebantur. Non ualde dissimilis est eorum amentia, qui orationem nullo studio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam, philosophiae professoribus conuenire aiunt. Atque illi tamen eo tolerabiliores: quod corporis colendi curam multi, orandae orationis studium nemo olim, qui aliquo inter philosophos loco haberetur, neglexit. nisi forte quis Epicurum & eos qui ab eo sunt obijciat: quos ego uix in hominum, in philosophorum quidem numero, nullo modo habendos esse censeo. Est autem operae pretium audire, quomodo hanc suam tam praeposteram, tamque absurdam opinionem confirment. Grauis alicuius et seuerae matronae philosophiam similem esse aiunt, quam omnis fucus dedeceat: quae natiua pulchritudine contenta, augere eam pigmentis & lenocinijs non laboret. ut incultos & horren

tes solitariosq. lucos plus habere maiestatis ac
uenerationis, quam nitidas et uiriditatas, et di-
gestis in quincuncem arboribus confitas silvas,
sic squalentem, & ut ita dixerim, impexam,
nescio quo modo augustiorem & maiestatis ple-
niorem uideri, quam comptam, & quasi unguen-
tis delibutam orationem. Quibus nos ita re-
sponsum uolumus: non si calamistro intortus ca-
pillus, & buccae minio ac cerussa fluentes, et nul-
sa supercilia, & quaesitus arte dentium candor
matronam dedecent: continuo illuuiem & si-
tum, ac sordes decere. Est & suus non modo
matrifamilias, uerum etiam uiro cultus. & ut
reprehendendus sit, si quis quotidie radatur ad
speculum, quod tamen Africanum fecisse acce-
pimus, & facie feminibusq. laeuatis in publi-
cum prodeat: sic si quis Patroclum illum imita-
ri uelit, quem cauillans Aristophanes, num-
quam in uita lauuisse dicit, ita ut numquam os,
numquam manus abluat, numquam sudorem
detergeat, nemo sit, qui non foedum illius adspe-
ctum, & taetrum ac uirulentum, qui ex eo affla-
bitur, odorem abominetur. Neque uero nos a
philosopho exigimus, ut uerborum paritatem
ac similitudinem aucupetur, neque ut in rotun-
dandis periodis occupetur: neque, si agrestem es-
se illius & inconcinnam locutionem nolumus,
effeminatam & canticorum similem uolumus:
neque

neque tam ut rerum praestantiam uerborum splendore illuminet, quam ut ne illam orationis impuritate contamineat, postulamus. Tu mihi cum de rebus cognitu dignissimis dicere ingressus sis, ea uerborum portenta euomas, ut, qui aderunt, non hominem loqui, sed asinum rudere existiment: Et tamen ea fatuitate atque impudentia sis, ut homines polite dicendi cupidos despicias, Et istud, quod tu facis, uoces philosophice loqui? Nam quod in eo maiestatem quandam, Et quasi religionem inesse uis: uide ne potius impium sit, ut uasa Deo dicata impuris manibus, ita philosophiam impuro sermone tractare. enimvero, si ea demum sacra ac religiosa sunt, quae ornatu carent: remoueatur aurum a templis: gemmae, signa, tabulae, donaria denique omnis generis remoueantur. sin hoc uel cogitare nefarium est: fateamur id, quod ratio quodam modo ipsa praescribit, neque opes usquam melius, quam in Dei cultu, neque dicendi copiam praeclarius, quam in excolenda exornandaque philosophia collocari. Superest, ut ijs satisfaciamus, qui negant philosophiam cum eloquentia posse coniungi; necessarioque alteram ex animo colat, ei esse alteram deferendam: qui ad utramque animum adiecerit, ne utraque excidat, periculum esse. Qui cum haec dicunt, si de sui tantum ingenij imbecillitate loquerentur,

tur, ferendi essent: nunc, cum ex se ipsis alios metiantur, & quod se praestare posse diffidunt, id uniuerse ac generatim fieri non posse pronunciant, in eo quam uehementer errent, admonendi uidentur. usque eo ne rerum ueterum, & eius ipsius, quam profitemini, philosophiae imperiti estis, ut summam in philosophis ueteribus exstitisse dicendi uim ac copiam nesciatis? ecquis umquam Platonem, aut philosophiae scientia aut dicendi facultate superauit? de quo Cicero bonus in primis aestimator eloquentiae ita magnifice sentiebat, Iouem ut ipsum, si Graece loqui uellet, non alio quam Platonis sermone usurum esse diceret. quid Aristoteles? non & ipse dicendi praecepta unus omnium optime tradidit, & ea dicendi copia fuit, ut eum idem Cicero auro fluentem fluuium nominarit? non Xenophontis summi philosophi ore Musas quasi locutas ferunt? non Theophrastus a loquendi diuinitate nomen inuenit? non posterioribus saeculis eam in Carnaede uim fuisse proditum est, nullam ut umquam rem confirmandam suscepit, quam non probauerit; nullam impugnandam, quam non euerterit? Sed quid uetera & externa exempla conquirimus, cum recentium & domesticorum copia suppetat? haec ciuitas quam multos & olim protulit, & quotidie profert, qui ut nemini, quin utraque laude praestiterint, ita omnibus,

mnibus, utra potius praestiterint, ambigunt
relinquunt? quorum uos adolescentes, per Deum
immortalem, exemplum imitamini, neque com-
mittite, ut Veneta ciuitas, quae semper toto or-
be terrarum habita est fecundissima uirorum o-
mni uirtutis et doctrinae laude praestantium pa-
rens, per uestram ignauiam, atque desidiam ista
tam praeclara laude spoliatur. an uero uos, illis
orti maioribus, qui nihil umquam sibi dulce
praeter uirtutem, & eruditionem putarunt,
quidquam uirtuti, quidquam eruditioni antepo-
nendum esse ducetis? at exterae nationes, non a-
lio potius, quam Venetorum hominum exem-
plo, ad eas colendas excitari atque inflammari
solent. hic sedem uirtutis, hic domicilium litte-
rarum, hic seminarium quoddam praestantium
uirorum esse omnes uno consensu gentes exterae
confitentur. hanc uos tam praeclaram, tamq-
magnificam laudem, quae ad hunc usque diem,
semper & creuit & floruit, uestra culpa decre-
scere ac deflorescere patiemini? non per illos Con-
tarenos, Barbaros, Bembo, Donatos, ceterosq-
heroas, consecrata ad omnem posteritatis memo-
riam nomina, qui numquam in caelum homi-
num praedicatione conscendissent, nisi, quamdiu
uixere, illam, ad quam mea uos cohortatur ora-
tio, philosophiae cum eloquentia cōiunctionem,
posthabita omni alia cogitatione, coluissent.

Hos

Hos spectate adolescentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesq. cogitate, & ad eam uestra industria exaequandam contendite. Habetis in hac ciuitate publice constitutos homines eruditissimos, qui uobis in illo itinere duces optimi esse possint. Quorum me in societatem, licet ualde ipsis omnibus imparem, quando ipsa respublica uocauit, & eo me collocauit in gradu, unde possem in ipsius ciuitatis oculis uoluntatis erga uos meae quotidianas significationes dare: equidem non parcam labori: abiectisq. alijs omnibus curis, quantum conniti atque efficere potero, tantum conferam ad ingenia uestra omni genere disciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda.

D I X I.

ORATIO QUARTA

HABITA . ROMA E

XVI . KAL . DECEMBR .

ANNO . ∞ . D . LXIII

ETERI consuetudine receptum est, ut omnes, qui artem aliquam publice docendam suscipiunt, eam primam habeant concionem, quæ rationem instituti sui cum eius, quam se tradituros esse profitentur, artis laude coniungant, eoque quidquid habent in dicendo virium conserant, ut in ea cum utilitatis & emolumenti, tum dignitatis & amplitudinis longe plurimum inesse confirment. Quæ consuetudo etsi minime reprehendenda mihi quidem uidetur: quod omnia laudanda sunt, quæ ad amplificandam honestarum artium dignitatem, et ad excitandum in hominum animis earum studium

dium pertinent : tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiscue iisdem fere afficiuntur laudibus, eiusdemque rei gloriam diuersarum artium homines ad suam quisque traducere ac transferre conantur : fit, ut in uulgus eleuetur omnium auctoritas : Et ut, quoties aliquis de quacumque arte quippiam honorifice ac splendide dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamque susceperit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda & exaggeranda esset. Ergo, ut qui comedias aut tragoedias spectant, cum histrionem aliquem in proscenio auro ac purpura fulgentem uiderint, facile intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse : sed futurum, ut aequae illis indueretur quilibet alius e grege, qui ad tempus eam personam sustineret : ita, qui eiusmodi orationes audiunt, cum hanc aut illam artem magnificis & exquisitis exornatam laudibus uident, statim indicant, nihilo magis eas in hanc, quam in illam, conuenire : futurumque ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tamquam choragus, eas quasi partes mandare atque imponere uoluisset. Quae cum mihi de principio in mentem uenirent, propemodum in eam me sententiam adduxerant, ut eam philosophiae partem, quae ad confirmandos mores,

instituentaeque uitae rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meae uires ferent, illustraturus, nihil initio, quo dignitatem ipsius uobis commendarem, dicendum arbitrarer; uerentem, ne cum suis eam modo ac propijs laudibus extulissem, communes tamen illae nonnullis ac tralaticiae uiderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum peruidissent, assidua, & diligens harum praeceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beateque uiuendum, fore, ut breui eis pro me res ipsa loqueretur: ex qua multo id eos melius, multoq. perfectius, quam aut ex mea, aut ex cuiusquam oratione cognituros. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientium autoritas, qui cum alia multa, tum hoc argumentum attulerunt: cum haec ipsa philosophia praecipiat, non esse cuiquam temere a publica consuetudine discedendum, minime conuenire, qui eam se traditurum profiteretur, eum in ipsa quasi uestibulo illius praecepta migrare. Quocirca dicam hodierno die breuiter & modice de moralis philosophiae laudibus, deque fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur: sed philosophico magis, quam oratorio more: non ut ei quidquam alieni affingam, aut quae ipsius propria sunt, amplificandi causa in maius extollam: quorum alterutrum si coner, ipsa mihi philosophia, ut
est

est ueritatis amans, tamquam Achilli Homeri-
ca Pallas, manum iniiciat: sed ut nudo ac sim-
plici orationis genere, quale ueritatis proprium
esse ait Euripides, ea, quae ad rem facere uide-
buntur, exponam. Primum igitur non artium
modo, sed omnium omnino humanarum rerum
dignitatem atque praestantiam ex fine, ad quem
earum quaeque dirigitur, quemque sibi propo-
nit, pendi ac spectari arbitror oportere: ut, quan-
to cuiusque finis praestantior ac diuinior est, tan-
to ipsa ceteris excellere iudicetur. Quo posito:
est enim ita perspicuum, ut probationis non in-
digeat: quis umquam reperietur tanta ui prae-
ditus ingenij, tanta eloquentiae copia instru-
ctus, qui se de philosophia, pro ipsius dignita-
te, uerba facere posse confidat? Non enim illa
sibi opes ac copias, quae & saepe possessoribus
suis exitio sunt, & tam multis casibus eripi
possunt; non honores & imperia, quae, quod
concupiuerint, multi, quod aspernatus sit, ne-
mo umquam uituperatus est; non quidquam de-
nique proponit eiusmodi, quo & carere sine pro-
bro, & abundare sine gloria liceat: sed eam, ad
quam omnes adspirant, quam sibi uotis omnibus
expetunt, ad quam omnes suas actiones, omnia
que consilia referunt, felicitatem. Quanto igi-
tur ceteris omnibus bonis antestat felicitas, tan-
to philosophia ceteris artibus antecellit. Quod

si tanto studio coluntur artes quaedam, quae nihil sibi aliud, quam lucrum, & rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenam proponunt: quanto haec studio digna est, qua parantur uerae illae opes animi, quae non furto eripi, non incendio absumi, non naufragio absorberi possunt: quaeque certam rectamque uiam commonstrant ad persequendum id bonum, quo cetera omnia continentur? Si tanto in honore medicina est, quod habere leuationem morborum, quibus tentatur corpus, bonaeque ualitudinis ac firmitatis tum effectrix esse, tum conseruatrici creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quae se in animis idem effecturam esse profitetur? Nam & praestantior corpore animus est; & huius, quam illius, multo plures morbi, multoque periculosiores. Quod si cui forte dubium est, excutiat ille paullisper intelligentiam suam, secumque reputet, quam saepe unius hominis ambitio, auaritia, libido integras funditus euerterit ciuitates. His autem & similibus morbis medetur philosophia, eamque in suis efficit animi firmitudinem, quam non uoluptatum illecebrae, non dolorum faces, non diuitiarum splendor, non obscura & contempta paupertas, non honorum sitis, non ignominiae metus, non uitae cupiditas, non mortis terror conuellere ac labefactare possit. Ut
enim

enim Olympi cacumen poetae semper quietum esse aiunt : propterea quod altius sit , quam ut eo uis uentorum tempestatumq. perueniat : sic philosophorum animus sublimior & excelsior est , quam ut istos flatu sentiat furentium , & de rebus abiectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum . Stat ille , ut in medio mari edita & altissimis defixa radicibus rupes : cuius summa fluctus ne attingunt quidem ; infima sic uerberant , non ut eam commoueant , sed ut ipsi frangantur . Nouit philosophus uulgarium uoluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum similes esse , indignas non modo quas consecrentur , sed quas respiciant uiri ; partim cum dedecore ac turpitudine coniunctas , ut satius sit , quouis dolore lacerari , quam uenenta ac pestifera earum suauitate mulceri . Habet alias ex sese proprias ac perpetuas uoluptates , easdemque sincerissimas , nullaq. ne minima quidem permissione molestiae contaminatas , quas ex ipsa uirtute , & ex honestis actionibus capit : ijs fruitur , ijs mentem pascit , eis se oblectat , eas solas caras ac iucundas habet . Nam ut in beatorum insulis dicuntur esse arbores quaedam adspectu iucundissimae , quarum in ramis toto anni tempore cernere est alios fructus mites iam , & ad maturitatem perductos , alios maturescentes , alios pubentes adhuc , & in primum se flo-

rem induentes: sic in eorum, qui uere ac serio philosophantur, animis toto uitae tempore aliae actiones honestae ac laudabiles confectae iam sunt, & absolutae, aliae in eo sunt ut absoluantur, aliae inchoantur adhuc & informantur, primisque, ut ita dixerim, lineis designantur. Itaque aliarum recordatione ac conscientia, aliarum tractatione ac praesentia, aliarum meditatione & prospicientia sic afficiuntur, nihil ut sibi praeterea iucundum aut amabile existiment. Immen-
sa etiam illa & inexplebilis accumulandarum opum auiditas, quam, incertum est, copia an inopia magis incedat, radices agere in animo philosophiae praeceptis consito & exculco non potest. Quid ita? Nimirum quia haec id uel praecipue in suorum animis inserit, naturales opes & terminatas esse, & facile parabiles: eas qui adeptus sit, nihil ei amplius appetendum: non qui plurimum habeat, sed qui minimum desideret, ditissimum esse: nihil magni faciendum, quod aequè pessimus atque optimus quisque consequi possit. Neque tamen eorum consilium probat, qui aut aurum in mare abiectisse, aut possessiones suas incultas ac desertas reliquisse memorantur: haec enim aut ignauorum hominum uidentur, aut pecunia uti nescientium: quorum utrumque in uitio, non in laude ponendum est. Ac fuere quidem ij, de quibus illa narrantur, philosophi: sed rudior illa

illa quaedam, et simplicior philosophiatum fuit: politior nostra haec, & ad usum civilem accommodatior: quae docet, opes, si quis aut a parentibus acceperit, aut industria sua quaesierit, aut alia quapiam honesta ratione ad eas peruenerit, non aspernandas aut reijciendas esse, sed ita habendas, ut uirtutis, non ut luxuriae, administras. Nam illud mihi quidem permirum uideri solet, quid ita ueteres illi indicarint, non posse se simul & rem habere, & in sapientiae studia incumbere: qui mihi etiam uidentur, quo facto summam diuitiarum contemptionem significare ac praeseferre uoluerunt, eo ipso indicasse nimiam quandam erga eas naturae suae propensionem, si nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitationes suas in eandem arcam includerent: neque, quamdiu patrimonium habebant, imperare sibi, ut alijs rebus contemplandis ac cognoscendis uacarent. Equidem numquam eum militem laudauerim, neque fortem habendum duxerim, qui aduersarium a se quam longissime amoueat, ne cum eo manus conserat: sed eum potius, qui & congrediatur, & uincat. Neque uero uideo, qui minus impedimento sit egestas studijs, quam diuitiae. Necesse est enim, qui, unde uiuat, non habet, eum sibi nitae subsidia aliunde quaerere: in quo quantum temporis ponit, tantum de sapientiae studijs

*dijs detrabit . Melius igitur philosophia , cui
qui se regendos permittunt , ij opes , si non ha-
bent , non requirunt ; si habent , utuntur ut de-
cet : neque umquam torquentur aut augendi cu-
piditate , aut amittendi metu . Quid ego nunc
de perturbatrice humanarum rerum , optimi cu-
iusque ingenij corruptrice , concitatrice bello-
rum omnium , ambitione , quam semper uirere in
eorum quos semel occupauit animis , neque um-
quam consensescere , grauissimus auctor ait Thu-
cydides , uerba faciam ? Numquid illius um-
quam facibus accendi poterit pectus , quod infu-
sa prius philosophiae praecepta irrigauerint ?
Immo uero etiam si antea subiecti ab ea ignis a-
liquid forte conceperit , id totum instillata phi-
losophia restinguet . Ea enim magistra ac prae-
ceptrice cognoscimus , uerum decus , ueramq. glo-
riam in sola uirtute positam esse : eam qui conse-
cutus sit , quid alij de se iudicent , non admodum
laborare oportere : praecipue uero despiciendam
leuis & imperitae multitudinis temeritatem ,
quae ad mandandos honores caeco saepius & in-
considerato impetu , quam certo , & explorato
iudicio fertur . Praeclare & sapienter Cato :
malle se dicebat , quaerere homines , cur sibi posi-
ta non esset statua , quam si quaererent , cur posi-
ta fuisset . Eodem animo sunt ueri omnes philo-
sophi : esse se , ut de Amphiarao ait Aeschylus ,
quam*

quàm uideri optimos malunt: honores autem & magistratus aut non petunt, aut alienae, non suae utilitatis caussa petunt: neque, si adepti sint, exsultant: neque, si repulsam tulerint, anguntur animo, sed placate id & moderate ferunt: aut, si quando dolent, reip. dolent uicem, non suam. Caesarem ferunt, cum pontificatum petiturus ad comitia descenderet, matri dixisse, illam eo die aut pontificem habituram filium, aut exulem. Iam tum praesagire ac praecognoscere licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum ciuitati daturam. Itaque, quid postea effecerit, uidemus. At Cato, in petitione praeturae etiam Vatinius posthabitus, aequissimo, ac moderatissimo animo tulit. Ita sunt philosophi. maximam uoluptatem in praetermittendis uoluptatibus, maximas opes in quieto, ac contento suis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria ponunt. Satis honoratum putant esse, qui honore dignus sit: satis magnum regem, qui seipsum regere; satis potentem imperatorem, qui cupiditatibus suis imperare possit: qui uero eis plane domitis ac subactis iugum rationis, quod illae ne conentur quidem umquam excutere, imposuerit, ab eo omnes aliorum uictorias triumphosq. superatos. Quod si libidinem, auaritiam, ambitionem pestes quasdam ac furias esse nouimus, quae funditus humanam ui-

tam

*tam conturbent: quantus honos habendus est philosophiae, quae se omnes earum conatus repulsi-
ram, omnes igniculos repressuram, omnia semi-
na elisuram, non magnificentius, quam uerius,
pollicetur? uidere uos opinor, quam se latus ora-
tioni meae campus ostendat, si, quaecumque hoc
loco se offerunt, persequi, & in singulis insistere
atque immorari uelim. Nam cum uirtus nulla
sit, de qua non splendide, & ornate dicere; nul-
lum uitium, in quod non grauiter, & copiose in-
uehi liceat: quidquid de eorum utrolibet dici po-
test, idem ad philosophiam laudandam accom-
modari potest: quam uirtutis indagatricem, ui-
tiorum expultricem Latinorum omnium elo-
quentissimus uere ac merito nominauit. Sed
non committam, ut cuiquam uidear transilire
eos terminos, quos initio pegi: potiusq. repre-
hendi me patiar, quod multa, quae fusius expli-
care licuisset, compressem, ac coartauerim,
quam quod in ulla re dilatanda cunctus sim lon-
gius iusto, neque satis mihi temperare potuerim.
Nunc illud mihi etiam atque etiam considera-
te: ceterarum omnium artium fines, neque eos
modo, sed omnia prorsus, quae bona putantur in-
uita, nisi quis philosophiam uitae ducem ha-
beat, pestifera ac perniciosa esse. Da homini
non philosopho opes ac copias: da honores atque
imperia: da firmam ualetudinem: da gladiato-
rium*

rium totius corporis robur: da multarum magnarumq. rerum cognitionem ac scientiam: da flexanimitatem illam, ut poetae uocant, & omnium rerum reginam eloquentiam: da quidquid in filiis parentum uotis optari solet: quo eiusmodi plura in talem hominem congesseris, eo illum magis & in suam & in aliorum perniciem armaueris. Opibus abutetur ad suam libidinem explendam: imperijs ad alienam libertatem opprimendam: firmitate & robore ad obeunda facinora: scientiam copiamq. dicendi ad circumueniendos ciues suos, ad perturbandam remp. ad omnia denique tum sacra, tum profana permiscenda, & euerrenda conuertet. Da haec eadem uero, minimeq. fugato philosopho: deum quendam ad bene faciendum humano generi e caelo demissum esse dices. Atque hoc illud est, quod in Alcibiade minore siue Plato, siue Xenophon disputat, ea quae suapte natura bona sunt, sine scientia eius quod optimum est, quam eandem & philosophiam esse statuo, ad perniciem non ad salutem ualere. O praeclaram laudem philosophiae, cuius ope ne mala quidem nocere; qua detracta, ne bona quidem prodesse possunt. Merito dixit Plato, nullum a dijs datum esse hominibus ea maius aut praeclarius donum. merito Cicero, unum diem ex eius praeceptis actum immortalitati anteponendum. Neque uero non illud ad eius, de qua
proprie

proprie sermo nobis institutus est, philosophiae laudem ac commendationem facit: quod omnia propemodum, quae a ueteribus de philosophia honorifice dicta sunt, ad hanc pertinent, quae in uitae ac morum emendatione uersatur. Non enim Plato, cum illam nobilissimam uocem, tam quam ex oraculo, edidit, tum demum beatas ciuitates fore, cum aut regnarent philosophi, aut reges philosopharentur, intellexit, tum id euenturum, cum reges aut in differendi subtilitate, aut in peruestigandis rerum naturalium caussis occupati essent: quae quamquam praecleara sunt, longissime tamen absunt ab eo, ut beatas respublikas efficere possint: sed, cum uirtutis pulchritudine incensi omnes uires suas ad eam non cognoscendam modo, sed exercendam, excolendam, propagandam contulissent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum sermunculis aduersus philosophiam iactatum est, quoscumque in eam aculeos scurrilis quorundam libido coniecit, quidquid ad minuéndam ipsius dignitatem ueteris comoediae licentia effutijt, id omne, si diligentius excutiat, ad dialecticos potius, et ad physicos, quam ad politicos, pertinere uidebitur. Quod si ullus in orbe terrarum locus est, ubi politice florere, suamque dignitatem obtinere deceat, Romae id Romae potissimum fieri debet: cui urbi a primo
ipsius

ipsius ortu diuino permissu datum est, ut alijs im-
 peraret: unde leges, unde iura, unde religionem
 ceterae nationes & olim petierunt, & nunc pe-
 tunt: unde quondam exstiterunt tam multi cla-
 ri uiri, qui haec praëcepta, quae nos tradituri
 sumus, exemplo suo comprobarunt. Nolite e-
 nim putare illa lumina, Camillos, Curios, Fabri-
 cios, Fabios, Scipiones, Laelios, ceterosq; prae-
 stantes uiros, quos olim haec urbs innumerabi-
 les tulit, quorum quotidie nomina auditis, facta
 legitis, monumenta cernitis, statuas tanta cum
 admiratione intuemini, quod de philosophia ne-
 que disputarunt fere, neque scripserunt, eo mi-
 nus philosophos fuisse. Vita illi, non oratione;
 factis, non dictis; moribus, non sermonibus, phi-
 losophabantur: quod pulcherrimum ac uerissi-
 mum est philosophandi genus. Integritatem, in-
 stitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique
 uirtutem & colebant ipsi, & alios colere iube-
 bant. eo ad tantam maiestatem atque amplitu-
 dinem peruenerunt, ut pleraeq; gentes, quod ip-
 sae olim a talibus uiris subactae ac superatae
 sint, quam quod ipsae alias deuicerint, praecla-
 rius sibi ac gloriosius ducant. Quantam oportet
 gloriam fuisse uincentium, cum uicti tot post
 saeculis glorientur? Eorum ego potissimum ex-
 emplis, adolescentes, incitabo uos quotidie at-
 que exacuam: neque ullum ex Aristotele prae-
 ceptum

ceptum proferam, cuius non ex hac urbe plurima
maximeq. illustria exempla repetantur. Con-
stitui enim, quando PIVS optimus ac sanctissi-
mus Pontifex, qui ipse omnis uirtutis perfectissi-
mum exemplar est, eum mihi honorem detulit,
ut a me uirtutis & officij praecepta uobis propo-
ni atque explicari uoluerit, modis omnibus eni-
ti, ut ea non arido, & inculto, & molestis impli-
cato questionibus orationis genere prosequar:
sed, quantum id quidem in me erit, florido, &
ubere, &, quasi stellis quibusdam, ita petitis ex
ueteri historia exemplis illuminato atque di-
stincto. Peto autem a uobis, ut, si & in ijs re-
bus, quas tractare institui, summam dignitatem
inesse cernitis, & me nullis uigilijs, nullis labo-
ribus, nulli denique rei parcentem, ut uestris
commodis consulam, uidebitis, industriam meam
diligentia ac beneuolentia uestra adiungetis.

D I X I.

ORATIO QVINCTA

HABITA . ROMA E

VII . ID . NOVEMB.

ANNO . ∞ . D . LXIV

SVPERIORI anno, cum in-
iunctum mihi Pontificis au-
thoritate munus obire incipe-
rem, multa dixi de laudibus
Philosophiae, cohortatusque
uos sum quam potui diligen-
tissime, si tranquillitatem uitae, si libertatem,
si dignitatem atque honestatem, si salutem de-
nique & uestram & publicam caram haberetis:
ut, quae ars tranquillaret animos, quae eos a tae-
terrima uitiorum seruitute in iustam plenamq-
libertatem assertos ad uerum decus quod in uir-
tute positum est traduceret, quae denique & sin-
gulos priuatim & publice totas ciuitates conser-
uaret, eius in studium toto pectore, alia omni co-

E gitatione

gitatione posthabita, incumberetis. Quam co-
hortationem meam etsi non praeteruectam esse
aures uestras, sed in animis plurimorum peni-
tus insedisse uel ex eo probabiliter intelligi po-
tuit, quod mihi postea ex hoc ipso loco philoso-
phiae praecepta tradenti satis frequentes assi-
duam operam dedistis, facere tamen pro meo er-
ga uos amore non possum, quin uos hoc quoque
tempore non adhorter tantum, sed obsecrem et-
iam & obtester, qui iam iter illud ingressi estis,
ut constanter persequamini: qui nondum, ut id
uobis, primo quoque tempore ingrediendum esse
statuatis. Nulla enim uitae pars, nulla uiuendi
ratio, carere fructu, qui ex eorum, quae nos quo-
tidie tractamus, cognitione percipitur, sine ma-
ximo incommodo potest. Magnum est, fateor, re-
rum naturalium principia causasque nosse: side-
rum ceterorumq. corporum caelestium situs, ma-
gnitudines, interualla scientia comprehensa te-
nere praeclarum: illa uero etiam quam in haec
inferiora uim habeant, quidque ad quamlibet
multos annos effectura sint, sine ullo errore pos-
se praedicere, prope diuinum. Sed certe, quod
ne illi quidem ipsi, qui ea se docere profitentur,
negauerint, eorum, in quibus nostra exercetur in-
dustria, & fructuosior cognitio est, & pernicio-
sior ignoratio. Itaque ut nos ijs qui abdita illa
& retrusa tractant & ingenij acumine, & do-
ctrinae

*E*trinae magnitudine, & rerum admirabilitate non inuiti cedimus: ita ipsi nobis, nisi ualde ini qui sunt, ea, quae disputantur a nobis, & magis necessaria esse, & uberiores hominum generi fru ctus afferre fateantur necesse est. Nullus enim umquam, quod illa aut non teneret, aut etiam ne glegeret, minus propterea uir bonus, aut minus utilis patriae ciuis existimatus est: haec aut ig norata aut neglecta non singulos modo perdid e runt homines, sed integras funditus afflixerunt & euerterunt ciuitates. Nos, quae adolescen tum, quae constantis aetatis, quae senum offi cia sint, quaerimus: nos quid domi, quid mili tiae, quid a priuatis, quid ab ijs, qui cum impe rio sunt, praestari debeat, disputamus: ex nobis intelligit pauper, quo modo tolcrare inopiam; diues, quomodo uti diuitijs debeat: a nobis quid inter patrem et liberos, quid inter uirum & uxo rem, quid inter fratres, cognatos, amicos, ci ues, quid denique inter omnes homines obserua ri par sit, explicatur: nos fortitudinis, nos tem perantiae, nos liberalitatis, nos iustitiae, cete rarumq. uirtutum uim atque naturam disputa tionibus nostris patefacere atque illustrare cona mur. Sine horum praeceptorum cognitione mu ta conticescet eloquentia, manca & mutila erit iuris legumq. cognitio: illa ipsa domina & re gina artium theologia animos requirit diligen-

ti harum rerum tractatione praeparatos atque praecultos . Quae cum ita sint , quamcumque quis uitae uiam ingredi parat , ita statuere debet , ceterarum philosophiae partium cognitionem sibi & utilem & honorificam , huius plane necessariam esse . Sed sunt quidam peruerso homines ingenio , qui causas , propter quas & ipsi a pulcherrimo studio abstineant , & ab eodem ceteros auocent , comminiscuntur . Partim enim communia & contrita esse dicunt , quae hic docentur , ut ad ea percipienda doctore nihil opus sit : partim non habere eam uim , ut ad uirtutis studium excitent : cuius rei argumentum capiunt ex eo , quod innumerabiles & olim fuerunt , & hodie sunt , qui cum haec omnia se scire profiteantur , nequissime tamen & flagitiosissime uiuunt . Quibus utrisque breuiter respondere institui : & efficere , si possum , ut ij , qui ista temere iactant , cognoscant errorem suum : cumq. se nihil dicere uideant , sententiam mutant : sin minus , nihil est enim difficilius , quam uincere pertinaces : certe quidem , ut ne alij stultitiae & maleuolentiae plena eorum oratione moueantur . Primum igitur agamus cum istis , qui , ut ad cibos nimium dulces , ita ad disputationes nimium apertas & faciles nauseare se dicunt . Ex quibus libenter quaesierim , qui tandem fiat , ut , quibus rebus omnes ad alia studia inuitari atque
allici

allici solent, iisdem se ipsi ab hoc studio auerti
absterrerique dicant. Certe enim, cum ea, quae
docentur utilia & praeclara sunt, si eodem acce-
dit, ut clara, perspicua, aperta, cognitu faci-
lia sint, eo maiores concursus ad eos qui illa do-
cent fieri constat. Quid igitur cum illis agas,
qui, quae res ad concilianda ceterorum studia
plurimum ualere consuevit, ea se ipsi tardari ac
retrahi aiunt? Ego uero, etiamsi praecepta uir-
tutis quamlibet multis obstructa difficultatibus
forent, laborandum tamen, & sudandum, &
numquam nisi eis cognitis ac comprehensis con-
quiescendum putarem: nedum ea, quia, ut isti
uolunt, a quolibet non tardissimo neque inertis-
simo percipi possunt, omittenda aut minoris fa-
cienda censeam. An de rebus ad uitam nihil
pertinentibus inter homines eruditissimos sum-
ma contentione disputabitur, in eisque, quia in-
uolutae & prope inenodabiles sunt opera prae-
clare collocari uidebitur: haec quae uitam o-
mnem continent, ut nimis obuia & in medio po-
sita, negligentur? Quamquam quid diutius ita
disputamus, quasi eis concedamus, quod uo-
lunt, nihil hic doceri, quod non aut etiam uul-
go notum sit, aut quiuis sine doctoris opera faci-
le consequi possit? Ergo ille omnium, qui tunc
erant, mortalium, ut creditum est, sapientissi-
mus Socrates, qui nulla umquam alia de re,

quam de uirtutibus & uitijs disputauit, uulgaribus & satis per se notis in rebus spatium aetatis omne consumpsit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Aristoteles? quid ceteri suae quisque aetatis principes uiri? quid erat caussae, cur tam multa in hoc genere scripta posteritati relinquerent, si nihil egregium, nihil exquisitum, nihil excellens, sed ea tantum, quae quilibet e populo satis per se intelligeret, litteris mandaturi erant? Videlicet, quia iustitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem omnes assidue in ore habent, neque quisquam est, ne ex ima quidem faece uulgi, quin se de eiusmodi rebus optime iudicare posse confidat, iccirco nullam magnam eruditionem in eis cognoscendis sitam esse arbitrantur. Quod tamen longe secus est: inter estque nimium quantum inter eos, qui tantum tenent nomina, & eos, qui ex eruditorum hominum scriptis ac sermonibus de rebus ipsis uere iudicare didicerunt. Plena est exemplorum uita communis, ex quibus facile intelligi licet, quam saepe uulgus hominum in iudicandis uirtutibus uitijsque fallatur. Quod ni ita est, cedo causam, cur qui mimis, lenonibus, parasitis, adulatoribus plurima largiuntur, & suo & multorum iudicio sint liberales: cur multi rescripti, tenaces, sordidi, qui facilius patiantur sibi dentem unum ex ore excuti, quam nummum

unum

unum ex arca moueri : parcimoniae ac frugalitatis nomen ferant : cur tam multi ad audiendum proiecti & temerarij commendentur pro fortibus, tam multi timidi & ignaui pro cautis & consideratis praedicentur. Quid? iurisperitorum uigiliae in quo consumuntur : quid spectant eorum labores, qua in re eorum acutissima exercentur ingenia, nisi ut uidere ac diiudicare possint, quid in quaque re iustum iniustum ne sit? Non igitur, ut nimium facilis, despicienda est ars ea, quae uirtutum omnium uim naturamq. pertractat, cum in una uirtute cognoscenda uideamus tamdiu, tanta diligentia, ab hominibus summo ingenio praeditis laborari. Informauit quidem natura & impressit in animis nostris adumbratas quasdam uirtutum et uirtutum omnium notiones : sed illae tantam uim non habent, ut quisquam eis fretus confidere debeat, se sine disciplina uere de rebus expetendis fugiendisq. iudicaturum. Quod si nos nihil aliud, nisi haec tam utilia, tamq. salutaria quamlibet nudo & inornato dicendi genere trademus, calumniari tamen nemo nos posset, nisi alie nae nimis iniquus aestimator industriae, ut in rebus nimium peruulgatis & facilibus occupatos. Nunc cum & ad salubres animorum epulas condimentum sermonis, quantum in nobis est, adhibeamus: & res suapte sponte pulcherrimas, tum

praestantissimorum omnis aevi scriptorum testi-
monijs fulcire ac corroborare, tum insatiabili
quadam ueterum exemplorum copia exornare at
que illustrare soleamus: tamen ne inuenientur,
qui eleuare labores nostros audeant: quaeque
praestantur a nobis ijs sudoribus, ac uigilijs, qua-
rum ipsi nobis conscijs sumus, ea quemlibet unum
e multis ludibundum perficere posse contendant?
Qui si periculum facerent ipsi, quam non qua-
rumlibet uirium sit munus hoc ita ut nos faci-
mus, sustinere & exsequi, fortassis, experientia
cdocti, minus de se elate ac magnifice sentirent,
minus de alijs maledice contumelioseque loque-
rentur. Sed omittamus istos. nescio enim quo
modo factum est, ut de re dicere ingressus, de me
plura quam uolueram dixerim: quod ipsum ut fa-
cerem, quorundam me hominum, quos nomina-
re nihil necesse habeo, iniquitas coegit. Diffici-
lior cum eis luctatio est, qui negant, sermonibus
nostris quemquam ad uirtutem incitari: idque ex
eo colligunt, quod saepissime contingit, ut qui op-
time loquuntur pessime uiuant. Nos uero si dice-
remus eam in disputationibus philosophicis ines-
se uim, ut ex audientium animis uitia radicitus
euellere, uirtutesque eisdem ingenerare possent,
merito ut uani atque inepte gloriosi reprehende-
remur. Multas magnasque mercedes, ut ait Theo-
gnis, ferrent philosophi, si, quemadmodum

Circe

*Circe herbis & cantibus suis homines statim con-
 uertebat in feras, ita ipsi suis sermonibus ex fe-
 ris homines facerent, id est, homines ferarum si-
 millimos ad uirtutem a uitio, ad rationem a fu-
 rore, ad humanitatem ab immanitate reuoca-
 rent. Et tamen aliquid se aliquando eiusmodi
 effecisse philosophiae gloriari licet. Producet
 enim Polemonem ab infami uita moribusq. per-
 ditissimis ad bonam frugem & ad seueritatem
 unica Xenocratis disputatione reuocatum. Sed
 ut non peraeque in omnibus campis agricultu-
 ra, ita non in omnibus animis philosophia idem
 efficit. Illud quidem certe negari non potest, aut
 nullam omnino esse artem, quae medeatur ani-
 mis, quae quanta sit in uitis deformitas, quan-
 ta in uirtute dignitas, doceat, quae ab illis auer-
 tat, ad hanc incitet; aut eum honorem philoso-
 phiae potissimum esse tribuendum. Quod au-
 tem obijciunt plerosq. philosophorum factis
 dogmata sua euertere, neque ignem aquae magis
 contrarium esse, quam eorum mores orationi: ita
 enim loqui, ut uitio, ita uiuere, ut uirtuti bel-
 lum indixisse uideantur: utinam tale esset, ut
 id nobis infitiamur liceret. Est enim acerbissi-
 mum negare non posse, quod sit turpissimum con-
 fiteri. Sed quoniam ijs, quae omnibus nota sunt,
 fidem abrogare uelle dementiae est: non negabi-
 mus uerum esse, quod obijcitur: tantum depreca-
 bimur,*

bimur, ne propter hominum uitia res ipsa in inuidiam uocetur, ne ue, quorum facta merito auersamur, eorundem sermonem immerito repudiemus. Ut enim quorundam ex Epicureis dogma reprehenditur, uita laudatur: sic horum uitam reprehendere, doctrinam amplexari debemus. Polycletum insignem statuarum opificem tradunt librum de artificio suo edidisse, quem Canonam, id est Regulam inscripsit: quo libro omnia, quae in statua hominis fingenda obseruari conueniret, quae singularum partium minimarum maximarum figura esset, qui situs, quae inter se proportio, subtilissime & accuratissime persecutus est. eodem autem tempore statuam a se factam publice proposuit, in qua ea omnia diligentissime obseruata erant: ne quid praecipere alijs uideretur, quod non ipse praestaret: quam statuam ipsam quoque Canonam nominauit. Vellem eandem rationem philosophi teneremus: neque tantum traderemus alijs praecepta, ad quae uitam suam dirigerent, uerum etiam uitam nostram ad ea conformatam ostenderemus. Magna sine ulla dubitatione praeceptis nostris ex eo accederet auctoritas. Sed, quando id optandum potius, quam sperandum uidetur, quod in frugibus, in fetibus arborum, in corporibus animantium, quibus nescimus, facimus, ut resectis & amputatis ijs, quae inutilia sunt, ijs, quae prodesse possunt,

sunt, ut amur; idem in hoc genere philosophorum faciendum est, ut, reiecta eorum turpi flagitiosaq. uita, grauem seueramq. doctrinam non auribus tantum, sed multo magis animis combibamus. Non enim, si qui ex medicis cibo se & potu aliquando ingurgitant, eo illis continentiam praecipientibus, qui sapiunt, minus parent: sed, illi quidem quid agant, non laborant: artis autem ipsius placitis & decretis obtemperant. Nam cum alicuius mores & praecepta congruunt ac concinunt: tunc aut utraque laudanda sunt, aut utraque uituperanda: cum discrepant & dissident: caussa nulla dici potest, quin alterum retinendum sit, alterum reijciendum, horum a dictis facta ita distare constat, ut non caelum a terra longius distet: sunt autem facta turpissima: igitur sermones quibus ea ipsa facta damnantur, ac reprehenduntur, dignissimi qui audiantur. Atque, ut medici, quo maiorem auctoritatem arti suae concilient, solent interdum enumerare quosdam e praecipuis auctoribus disciplinae suae, qui, quod ita se compararunt, ut praecepta sua non ostentationem scientiae, sed legem uitae putarent, diutissime saluberrimeq. uixerunt: ita nos nihil, si uolumus, impedit, quamlibet multos philosophos nominare, qui, quod decretis suis paruerint, quasque leges alijs proponebant, ipsi seruauerint, merito sunt apud omnes

popu-

populos numquam intermorituram gloriam consecuti. Illi fortassis nominabunt Hippocratem, Asclepiadem, Galenum: quorum primus usque ad annum centesimumquartum aetate prouectus est: alter eo processit artis suae fiducia, ut ausus sit cum fortuna sponsonem facere, ne medicus haberetur, si ullo umquam morbo tentatus esset: & uictor, cum ad extremam senectutem sine ullo morbo peruenisset, scalarum lapsu exanimatus est: tertius cum imbecilliori ualitudine usus esset adolescens, ita eam arte correxit, ut ad septuagesimum annum perueniret. Nos e philosophiae castris ad repellendos ipsius uituperatores primum quidem in aciem educemus illud honestatis, illud modestiae, frugalitatis, innocentiae, fortitudinis, omnis denique uirtutis specimen & exemplar Socratem: qui ita locutus est, ut ex eius sermonibus omnes quae postea consecratae sunt philosophorum disciplinae fluxerint: ita uixit, ut hodie quoque nomen illius non hominis, sed integritatis & innocentiae nomen putetur. Cui succedet par illud nobile in eodem institutum ludo Xenophon & Plato: quorum uterq. summam in dissimili genere eloquentiae laudem paruitalae grauitate cumulauit. Proxime hos Xenocrates: de cuius eloquentia dicit Polemo: de continentia Phryne: de frugalitate & contemptione pecuniae Alexander: de fide & iustitia uni-

uersus

uersus populus Atheniensis, qui eum, dicto publice testimonio, ad aras iurandi causa accedentem, una uoce reuocauit, ac iurare uetuit: parum sibi decorum ratus, tam spectatae fidei uiro, nisi iurato, non credidisse. Inde aeternum Alexandri crimen Callisthenes, inoque uerbo tota uetus Academia, & Lyceum, & illa non tam Myconis & Polygnoti picturis, quam Zenonis & Chrysippi disputationibus nobilitata porticus, quibus ex omnibus quasi uirtutis & doctrinae officinis innumerabiles uiri incertum doctiores an meliores prodierunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Musonius, ceterique illi aetati suppare, quos ita philosophatos accepimus, ut ipsi, quibus cum uiuebant, ad omnia recta & laudabilia non uoce magis quam exemplo praeirent. His copiosis facile speramus fore, ut eorum, qui philosophiam maledictis incessere audent, retundatur audacia. Qui si ita uicti erunt, ut deinceps in nostrum se numerum aggregari uelint, & in eius ipsius, quam oppugnabant, castris stipendia facere incipiant, uictoriam adepti erimus longe ei dissimilem, quam ueteres Cadmeam nominabant. Illa enim & uictori luctuosa erat, & uictoribus erit laetitiae, & uictis salutis. Sin, cum se fractos ac perculsos uideant, permanebunt tamen in eadem prauitate atque obstinatione animi: & ut ignaui canes, philosophiam,

phiam, ad quam propius accedere non audent, eminus allatrabunt: uos tamen, optimi adolefcentes, quorum caussa hic a me institutus est sermo, quibus mei labores seruiunt, quorum ad utilitatem omnes mei conatus, omnes uigiliae, omnia studia referuntur, urgete constanter propositum: neque patimini uos cuiusquam sermonibus a suscepto studio abduci. In ea aetatis parte constituti estis, in qua & ingenium ad omnia percipienda docilius, & corpus ad tolerandos studiorum labores firmitus esse consuevit. Videte, ut eam ijs in studijs collocetis, quae uobis olim maximo & usui & ornamento futura esse cognoscitis. Atque, ut obtrectatoribus nostris eripiat omni ansam maledicentiae, connitimini, quantum potestis, ut uirtutis & officij praecepta, quae ex me quotidie audietis, non tantum excipiat animo, uerumetiam uita & moribus exprimatis.

D I X I.

ORATIO SEXTA

HABITA . ROMA E
POSTRIDIE . NON . MART .
ANNO . ∞ . D . LXV

QUOD principio me, cum hos
libros explicare ingrederer,
dicere meministis, accuratam
eorum tractationem et intelli
gentiam cum ad omnes uitae
partes utilissimam, tum ijs,
qui in iure civili excellere, locumq. aliquem, non
inter circumforaneos istos clamatores, sed inter
ueros & graues, & ueterum illorum simillimos
iurisconsultos obtinere meditarentur, necessa
riam esse: id & aliqua iam ex parte, quam ue
rum sit, iudicare potuistis, & ex ijs praecipue,
de quibus in hoc libro disputabimus, intellige
tis. Ingrediendum enim nobis est duce & quasi
mystagogo Aristotele in augustissimum & reli
giosissimum

giosissimum iustitiae templum: lustranda oculis
omnia illius adyta: contemplanda in primis i-
psius deae forma: & tum quae quantaque uis il-
lius potestasq. sit, tum quibus ipsa se rebus, qui-
bus ritibus coli gaudeat, cognoscendum est. Haec
illa est, auditores, omnium domina & regina
uirtutum: a qua in omne hominum genus leges
& iura manarunt: quae benefactis honores &
praemia, malefactis ignominias & supplicia
proponens, studia bonorum excitat, malorum im-
probitatem coercet: qua sublata, non domus ul-
la, non ciuitas, non hominum inter se societas,
non ipsa denique uniuersitas rerum stare ac tue-
ri se punctum temporis posset. Etenim, quoniam
hodiernus dies ceterae disputationis prolusio-
nem modo quandam habiturus est: dabitis mihi
hanc ueniam, ut, paullo altius huius sermonis
principia repetens, percurram ea, quae, priscis
temporibus, summa sapientia praediti homines
de iustitia tradiderunt. Iustitiae originem a
caelo esse dicebant: illic eam & uigere, & ex o-
mni aeternitate uiguisse: certo illic ordine at-
que immutabili quadam lege gubernari omnia:
ideoque aeterna atque immortalia esse. In ijs
autem, quae sub orbem lunae subiecta sunt, abso-
lutam quidem illam & omni ex parte perfe-
ctam iustitiam materiae uitio cerni non posse:
esse tamen aliquam caelestis illius imaginem,
alibi

alibi expressiorem, alibi minus expressam: futurum enim alioqui, ut permiscerentur ac corruerent omnia. Atque ut quaeque res plura & certiora illius uestigia retineret, ita esse eam perfectiorem, stabiliorem, immortalitati uicinior: ut pauciora minusq. certa, ita minus perfectam, minusq. constantem, pluribusq. casibus atque interitui denique obnoxiam. In elementis hoc primum notari uolebant: eaq. dupliciter considerabant: quatenus unumquodque eorum totum quiddam atque integrum est: & quatenus ad compositionem quasq. coagmentationem ceterorum corporum particulae quaedam illorum assidue permiscuntur ac temperantur. Totam igitur elementa nisi sedes ac regiones sibi a natura datas atque attributas obtineant, si irruere in alienas & migrare conentur: si ignis proxime sibi suppositam animalem spirabilemq. naturam depascat, & absumat: si aqua non contenta ijs terminis, quos pegit deus, terram operiat & obruat: quis non intelligit, peritura conditus omnia, & talem quandam confusionem, qualem poetae ante orbem conditum fuisse fingunt, consecuturam? Quid cum partes eorum copulari ac coalescere ad alia corpora progignenda & constituenda oportet: nonne iustitia quaedam temperationis illius moderatrice opus est: ut tantum cuiusque pro rata portione, quantum

F satis

satis est, admisceatur? In illa etiam quadriper-
 tita tempestatum uarietate, qua distinctus est an-
 nus, idem obseruari posse dicebant. quae cum ita
 eunt, ut quadam ipsius naturae quasi lege sanc-
 tum est: hoc est, cum & tellus conceptis semini-
 bus hiberno frigore adstringitur, & uernis mo-
 dicis imbribus ac tepore laxatur; cum & fru-
 ges fructusq. arborum aestiuis caloribus probe
 percoquuntur, & eodem sub autumnum remit-
 tente se paullatim ac frangente mitescunt: tum
 & saluberrimus annus est, & maxima rerum
 ad uictum necessariarum ubertate ac copia insi-
 gnis. cum contra fit, tum & caritas exsistit anno-
 nae, & uarijs morborum generibus omne genus
 animalium tentari solet. Cumq. unusquisque
 nostrum duabus ex partibus coniunctus concre-
 tusque sit, corpore & animo: earum partium ex
 utraque quae iustitiae iniustitiaeque uis esset, li-
 quido perspici posse adseuerabant. Omnia enim
 mala, omnia damna, omnem perniciem & corpo-
 ribus & animis ex iniustitia euenire: iustitia sa-
 lutem, incolumitatem, bona denique omnia effici
 ac contineri. Nam cum in corporibus quattuor
 sint, quae quattuor elementis proportionem respon-
 deant, igni flaua bilis, animae sanguis, aquae pi-
 tuita, bilis atra terrae: quamdiu haec cum aequa-
 bilitate quadam inter se permista sunt, ualemus
 ac uigemus: cum eorum aliquod aut potentius,
 aut

aut infirmius, aut plus aut minus iusto est, aut se
 a communione ceterorum segregauit: conflictamur
 uarijs morbis, tandemq. interimus. Quade re principis medicorum Hippocratis in libello
 de natura hominis haec uerba sunt. Corpus
 hominis habet in se sanguinem & pituitam & bilem
 duorum generum, flauam & nigram: ex ijs omnibus
 ipsius corporis natura est: eersit, ut & doleat, & bene
 ualeat. Bene igitur ualet, cum ea moderate inter se
 affecta sunt & temperatione & potestate & copia: maximeq. si
 permista sint: dolet autem, cum eorum aliquod aut
 plus aut minus est, aut in corpore secretum, neque
 cum ceteris omnibus temperatum. Haec Hippocratis
 uerba ipsa expressi: ex quibus intelligimus, in
 aequabilitate, cuius effectrix iustitia est, sitam esse
 bonam corporis constitutionem. Sed ne ali quidem
 corpus utiliter ac salutariter sine aliqua imagine
 iustitiae potest. Nisi enim uis aliqua sit, quae
 & siccum & humidum alimentum ubi iam coctum
 atque confectum & in succum ac sanguinem conuersum
 est, aequabiliter distribuat, ac dissipet, atque id quod
 cuique parti aptum & accommodatum est, & quantum
 opus est tribuat, neque alias partes tumidas &
 redundantes, alias exhaustas & enectas esse
 patiatur: facile intelligimus, haec tam admirabilis
 fabrica corporis nostri quantam deformita

tem habitura & quam cito ruitura sit. Atque haec in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum a iustitia, quantum malorum ab iniustitia effici creditis? In quibus cum pars una sit, qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proxime diuinam naturam accedimus: altera, quae rationis ipsa quidem per se particeps non est, sed obtemperare tamen rationi potest: cum quod fieri ius est, id sit, hoc est, cum pars illa superior imperat, & tamquam habenas tenens, currum regit: paret altera, & quo illa cumque ducit sequitur: tum omnis honestas, omnis dignitas, omnis officij ac uirtutis splendor elucet. at cum excussio ac depulso rationis iugo, cupiditas, quasi seditio sus aliquis ac turbulentus ciuis, fasces arripit, in arcem inuadit, mentem de sua sede contra ius fasque deturbat: tum, ut nauis discordibus acta uentis, sic hominis uita contrarijs & inter se pugnantibus foedissimarum libidinum flatibus agitata, in omnem scelerum ac flagitiorum turpitudinem praeceps ruit. Ipsis igitur & animorum & corporum nostrorum inter se partibus, ut utrisque bene ac beate sit, iustitiam quandam intercedere necesse est. Sed idem in societatibus conuictuque hominum multo euidentius multoque illustrius cernitur. Quo modo enim patrifamilias cum uxore, cum liberis, cum seruis, quae primae coniunctiones sunt, conuenire

pote-

poterit : quae eis omnibus uita erit , nisi & ille
 iuste imperet , & hi iuste pareant ? Si uir in u-
 xorem iniurius ac contumeliosus esse uelit , ne-
 que eam pro comite indiuidua uitae , pro diuino-
 rum humanorumq. omnium socia , sed pro scorto
 aut pro ancilla habere : si uxor sua domestica cu-
 ratione non contenta , implicare se alijs rebus &
 uiri partes praeripere conetur : neque se ei mori-
 geram praebeat : si uterque liberos in seruorum ,
 seruos in pecudum loco ac numero habeat , durio-
 rique eos quam ius est imperio premat : si liberi
 parentum , serui dominorum imperium detre-
 ctent , eisque obtemperare ac dicto audientes es-
 se abnuant : quis non uidet nullam in domo ita
 instituta concordiam , nullam beneuolentiam ,
 nullam animorum uoluntatumq. consociatio-
 nem , plena perpetuo omnia rixarum , discordia-
 rum , querellarum , contentionum fore ? ut in qua
 libet solitudine , in quamlibet uastis ac desertis ,
 & ab omni hominum cultu ac consortio remotis
 locis suauior uita , quam in ea domo , unde iusti-
 tia exsulet , esse uideatur . Ita omnem fructum ,
 omnem dulcedinem , omnem amabilitatem ui-
 tae , uitam denique ipsam tollit e uita , qui iusti-
 tiam tollit . Egrediamur , si uidetur , domo : &
 in forum ac publicum prodeamus . Quis est o-
 mnium , qui eum , quem iniustum esse opinetur ,
 aditu , congressione , sermone dignum iudicet ?

quin eum, quasi maleficum aliquod & noxium animal, refugiat, auersetur, odio habeat? quin eius concursum dirum sibi ac taetrum atque omni nosum putet? Quamuis enim omnia uitia bonis uiris odiosa atque inuisa sunt: tamen iniustitia praecipue alienat ab ijs, in quibus est, aliorum animos: omniumq. sibi odia conflatur, conciliatur, colligit. Ceteris uitijs affectos aliquo modo ferimus: quibusdam ignoscimus: quibusdam non nimis offendimur: quibusdam in hac uitae ac morum corruptione etiam oblectamur: prodigos multi amant: auaros tolerant: multos aliena in temperantia non offendit: qui uoluptates nimis refugiant, etiam seueritatis ac castimoniae laudem ferunt: audacium in bello interdum aliquis usus est: timidus & nimis cupidus uitae ignoscitur: iniustus communi omnium mortalium odio flagrat: suis, alienis, ciuibus, peregrinis, notis, ignotis iuxta omnibus inuisus, exosus, intolerandus est. Itaque etsi illud omnibus hominibus a natura tributum est, ut raro sua uitia agnoscant, eaque modis omnibus tegere & occultare conentur, aut etiam eis uirtutum nomina imponere: ut se prodigi pro liberalibus, auari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac consideratis, audaces pro fortibus haberi & praedicari uelint: facilius tamen reperiatis, qui se auarum, timidum, audacem, libidinosum, quam qui iniustum esse

esse fateatur. Quinetiam ceteris uitijs suis hanc aut defensionem, aut excusationem praetendere ac praetexere consueuerunt, se in neminem iniurios esse. *Auarus sum, fateor: sed ita, ut mea conseruem, suo neminem fraudem. Prodigus: sed cui, ut largiar, eripio? in quem contumeliosus sum? Indulgeo uoluptati, hilare uiuo: quidquid animo meo collubitum est, facio: sed quid tum postea? meae libidines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium homo impurissimus:*

Leno, inquit, sum, fateor: perniciēs communis adolescentium:

Periurus, pestis. tamen tibi a me nulla est orta iniuria.

Videte, quam odiosa, quamque abhorrens a natura sit iniustitia: quam turpe atque inuidiosum iniuriam facere: cum qui negare non possunt alijs se uitijs implicatos atque illaqueatos teneri, dum hoc careant, ferri se non posse tantum, sed propemodum etiam debere arbitrentur. Ciuitates uero & regna & imperia quae res alia nisi iustitia aut initio fundare ac constituere, ac postea tam multa saecula conseruare ac propagare potuisset? Nam & conuenerunt homines, & uitam una colere decreuerunt, cum se aequo iure usuros, & quod suo sibi labore peperissent, eo si ne metu fruituros esse, neque moenibus magis,

quam legibus a ui atque ab iniuria tutos fore
considerent: & quamdiu id observatur, tamdiu
amice inter se ac concorditer uiuunt: simul at-
que ab aequitate disceditur, partes, factiones, se-
cessiones, seditiones, & bella ciuilia existunt.
Praeclare, ut omnia, Euripides,

Custodia legum ciuitates continet.

Idemque alio loco ait, iustitiae neglectum ple-
risque ciuitatibus exitiosum esse. Iustitia ci-
uitates a paruis & humilibus profectae princi-
pijs breui tempore ad magnam potentiam perue-
nerunt: iniustitia florentissimae & opulentissi-
mae breuiori tempore funditus conciderunt.
Neque enim adamantinis illis uinculis, quae
Dionysius senior crebro in ore habebat, ui atque
metu, sed iustitia & aequitate magna imperia
retinentur. Quare sapienter Persae ei ex regijs li-
beris, qui natus maximus erat, quique in spem re-
gni educabatur, cum alios ad uirtutem magistros
dabant, tum unum in primis, a quo iustitiam do-
ceretur. Paedalius etiam Indicam gentem litte-
ris proditum est in sacris publicis nihil aliud a
dijs, quam iustitiam petere solitos esse: quod eam
si consequerentur, assatim sibi bonorum omnium
putarent fore. Iustitiam enim & perpetuas il-
lius, ut poetae loquuntur, siue comites, siue so-
rores, ueritatem & fidem pax & amicitia, et bo-
narum artium cultus, et omnium rerum expeten-
darum

darum abundantia consequitur. Eam si colerent omnes, numquam tubae, numquam litui audirentur: arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac uomeres constarentur: belli, dissensionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita essent. Quod scite sane, & ex patriae suae consuetudine Agesilaus expressit: ex quo cum quaesitum esset, utra esset uirtus praestantior, iustitiae an fortitudo: haec, inquit, sine illa tantum ad perniciem ualet: at, illi si pareant omnes, huius usus nullus futurus est.

Tutus hos etenim rura perambulat.

Nutrit rura Ceres, almaque faustitas:

Pacatum uolitant per mare nauitae:

Culpari metuit fides.

Nullis polluitur casta domus stupris:

Mos & lex maculosum edomuit nefas:

Laudantur simili prole puerperae:

Culpam poena premit comes:

quemadmodum suauissime cecinit Horatius: ubicumque iustitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc periuria exsulant: non adulteri, non raptores, non fures, non sicarii, non uenefici, non latrones, non testamentorum subiectores, non obsessores itinerum reperiuntur: ea denique propemodum eueniunt, quae aetatis hominibus euenisse memorantur.

Nam

Nam ne tum quidem aliam ob caussam
Ver erat aeternum, placidiq. tepentibus auris
Mulcebant zephyri natos sine semine flores :
Nec renouatus ager gravidis canebat aristis ,
quam quoniam homines

Sponte sua sine lege fidem rectumq. colebant.
Neque enim debemus illa poetarum figmenta
tamquam inania modo quaedam aurium oblecta
menta accipere : sed ex eis discere , deum ipsum
fauere hominibus iustis : eorum labores fortuna
re : eorum conatus ac consilia ad bonos exitus du
cere . Nam neque dictu neque cogitatu fas est ,
eum, qui summe iustus est, aut ipsa potius iusti
tia, non esse amicum, beneuolum, propitium
ijs, qui ad iustitiam omne suum studium conse
runt, eamque toto pectore sequuntur . Itaque
Hesiodus quoque, non tantum aureus & ad uer
bum ediscendus poeta, uerumetiam philosophus
in primis bonus, multis uersibus persequitur ac
percenset ea bona, quae a deo tribuuntur cultor
ibus iustitiae, contraque eas, quae ab iniustitia
ciuitatibus inferuntur, calamitates . Illorum
enim urbes laetas florere populis, numquam
bello, numquam fame, numquam alijs eiusmo
di pestibus confictari : hos & fame, & peste,
& bello, & alijs innumerabilibus malis iniusti
tiae suae poenas dare . Recitarem uersus ipsos :
nisi graeca quidem huic sermoni admiscere nol
lem :

lem : Latine autem me in affectatam quandam illorum iucunditatem pari gravitate coniunctam assequi posse diffiderem . Quod si haec non essent , siq. iniusti quidem abundarent omnibus copijs , in summa opum atque honorum affluentia uiuerent , fortunam sibi arbitrio suo fingerent ac temperarent : iustos autem odium , contemptus , egestas , exilia , orbitates , damna omnia sequerentur : tenere tamen mordicus debemus id , quod a Platone diuinitus & religioni nostrae conuenienter traditum ac disputatum est , iustos , etiamsi omnes fortunae acerbitates excipiant , semper beatos ; iniustos etiam in maximis prosperitatibus secundissimisq. rebus infelicitissimos esse . Dixi de iustitia , non quaecumque poteram : neque enim id tempus tulisset : neque omnia in unum locum congerenda ac semel effundenda erant : sed ex infinita copia eorum , quae dici possunt , quantum satis esse hodiernae disputationi iudicaui : quotidie autem , ut spero , plura & meliora dicentur . Nunc , quod interdum disertos homines facere animaduerti , ut cum ad clausulam orationis uentum est , illa , de quibus egerunt , breuiter ac summatim colligant , quo ea in uno conspectu posita altius in audientium animis ac memoria infigant : id eo quoque facere cupio : sed quia eius artis magistri singularis cuiusdam artificij eam rem indigere aiunt , quod

mihi

mihi deest, ab alio mutuabor, recitaboq. uobis uerba quaedam Poli Lucani nobilis philosophi, unius ex illis ueteribus Pythagoreis, qui tenuerunt eam partem Italiae, quae magna Graecia uocabatur. quibus uerbis summa eorum omnium, quae a me hodie dicta sunt, continetur. Iustitia, inquit, ceterarum omnium uirtutum parens & altrix uocanda mihi uidetur: neque sine ea fieri posse, ut quisquam aut temperans sit aut fortis aut prudens. est enim harmonia quaedam. & pax totius animi cum apto & composito motu. Illius autem quanta sit uis, magis e ceterorum habituum inspectione cognosci potest. Nam ceterorum utilitates ad unum modo pertinent: huius ad omnia, quae composita sunt & ad multitudinem. Ea igitur in mundo quidem prouidentia uocatur, & harmonia, & iudicium, & mens deorum, qui ita statuerunt. In ciuitate autem pax & bona legum constitutio merito dicitur. In priuata domo, uiri quidem & uxoris mutua concordia, seruorum autem in dominos bonus animus, & uicissim in dominis amica & beneuola seruorum procuratio: in corpore autem & animo, primum quidem ea, quae omnibus carissima sunt, uita, & bona ualetudo, & integritas uirium: tum autem sapientia omnisq. scientia. Quae igitur una & totum & partes ita regit & seruat, efficiens omnia inter se concordia
id est
& ami-

& amica, quid ni communis omnium parens &
 altrix omnium suffragijs praedicetur? Haec il-
 le. Ego autem ad huius uirtutis tractationem
 & cognitionem, & ad has pulcherrimas animo-
 rum epulas nobis omnibus ab Aristotele para-
 tas uos, auditores, uoco. Cogitate, quid aga-
 tis. Virtus, qua de agitur, praestantissima est.
 Qui de ea scripsit, philosophus praestantissimus.
 Utinam ex me quoque tertium argumentum su-
 mi posset ad animos uestros excitandos. Sed, quo-
 minus doctrina & ingenio ualeo, eo plus labo-
 ris ac diligentiae afferam. Nullus autem est,
 quin adhibito labore efficere aliquid & nauare
 possit. Multum a me operae iampridem in hoc
 libro positum est: multae noctes uigilatae, ut
 ad illius intelligentiam peruenirem: praecipue
 olim, cum in iuris ciuilibus studia incumberem:
 ad quae hunc librum mirifice utilem esse intelli-
 gebam. Non puto me usque adhuc ualde sefel-
 lisse uestram de me opinionem: neque saepe id,
 quod pollicitus sim, non praestitisse. Mihi cre-
 dite: si quantum ego ad docendum, tantum uos
 ad discendum diligentiae asseretis, efficiam, ut
 multos magnosque fructus ex huius libri cogni-
 tione capiat.

ORATIO SEPTIMA

HABITA . ROMA E

IV . ID . NOVEMB .

ANNO . ∞ . D . LXV

CROESVM olim Lydorum regem opulentissimum, petendi oraculi causa, Delphos misisse accepimus, qui sciscitarentur ex Deo, non leue quidam & nugatorium, ut antea, cum clam in eodem abeno testudinem simul & agnum coquens, experiri uoluerat; numquid eorum quae agerent homines deum lateret: neque quid se facere oporteret, ut ex se procrearet liberos: neque ecquid aduersus Persas bellum suscipere deberet, neque denique quidquam simile eorum, quae prius quaesiuerat: sed rem omnium multo maximam, multoque dignissimam, in qua cognoscenda plurimum ab omnibus

bus operae ac studij collocetur : quomodo felicitatem consequi, & quid agens, id quod supererat aetatis beatissime transigere posset. Sapienter hoc quidem, & non pro ea, qua plerisque in alijs rebus usus est, inconsiderantia & temeritate : quod de uia, quae ad summum bonum ferret, neque statuendum sibi ipse, neque cuiusquam hominis fidendum consilio, sed deum consulendum iudicauit. Responsum autem ei redditum est plane praeclarum, & illa, quae tum de Apollinis sapientia erat, opinione dignissimum: non si maximos auri argentique acervos exstrueret, non si multos exercitus aleret, non si terminos imperij sui longe lateque proferret, sed si se ipse cognosceret, ita demum beatum fore. Iam, etsi apud nos, qui uera religione imbuti sumus, nihil Apollinis ualere debet auctoritas : tamen eiusmodi oracula, quae praeceptum aliquod utile ad instituendam uitam continent, amare & magnificare debemus. Constat enim, ea nihil esse aliud, quam insignes quasdam & eximias sapientissimorum hominum sententias, quae quoniam diuinitus immissae in eorum animos uidebantur, ad deum referebantur auctorem. Quoties igitur audimus, Apollinem respondisse Croeso, beatum eum fore, si se cognosceret: quoties praeceptum eadem de re in templo Delphico inscriptum fuisse legimus : toties illud cogitare debemus, magnum

gnum quoddam bonum esse cognitionem sui: cum inter omnes omnium aetatum sapientes uiros conuenerit, in eo positum esse fundamentum felicitatis: neque ulla re unumquemque nostrum in plura aut grauiora mala, quam sui ipsius ignorance, prolabi. Quod cum ita se habeat, omnibus uiribus elaborandum est nobis, ut cognitionem nostri, quando tantum in ea momenti ac ponderis ad beatam uitam situm est, consequamur. Sed in hac re illud primum uidendum est, quid sit nosse se: ne, eo secus quam oportet accepto, errore aliquo implicemur. Fieri enim prorsus non potest, ut recte id faciamus, quod iubemur, nisi prius, quid iubeatur, intelligamus. Hoc autem non alius melius nos, quam Plato docuerit: apud quem Socrates in Alcibiade primo multa disputat, quibus hominem animum esse, non corpus ostendat. Semper enim id, quod aliqua re utitur, ab eo, quo utitur, aliud esse. Vti autem homines & partibus corporis sui, ut manibus pedibusque, & toto corpore: ex quo effici, ut, quantum inter artificem & instrumentum interest, tantum inter hominem & corpus intersit: quam sententiam & Aristoteles libro decimo ethicorum comprobauit, & apud Ciceronem libro sexto de rep. his uerbis Africanus expressit. Mens cuiusque is est quisque: non ea figura, quae digito demonstrari potest. Quod si homo

non

non corpus est, sed animus: qui iubet, ut nos-
 ipsos noscamus, illud uidelicet iubet, ut nosca-
 mus animum nostrum. Atque hoc a Platone
 acceptum ita extulit idem Cicero libro primo
 Tusculanarum disputationum. Est illud qui-
 dem uel maximum, animo ipso animum uide-
 re: & nimirum hanc habet uim praeceptum A-
 pollinis: quo monet, ut se quisque noscat. Non
 enim, credo, id praecipit, ut membra nostra, aut
 staturam, figuram ue noscamus: neque nos corpo-
 ra sumus: neque ego, tibi haec dicens, corpori tuo
 dico. Cum igitur, Nosce te, dicit, hoc dicit, No-
 sce animum tuum: nam corpus quidem quasi uas
 est aliquod animi aut receptaculum. Duo sunt,
 quae haecenus probare studuimus: eximium quod-
 dam bonum esse cognitionem sui, & nosse se ni-
 hil esse aliud, quam nosse animum suum. Nunc
 antequam progrediamur ulterius, illud admo-
 nendi estis, unam eandemq. rem non uno eodem-
 que modo a diuersis artificibus considerari. An-
 gulum rectum, aiebat Aristoteles primo horum
 librorum, alia ratione considerat Geometres,
 alia faber. Sic & hominem aliter medicus,
 aliter pictor; & animum hominis aliter physi-
 cus considerat, aliter politicus. Physici, quae
 sit animorum natura, quaerunt: simplex, an
 composita atque concreta: corporea, an expers
 corporis mortalis & caduca; an immortalis &

G aeter-

aeterna : sit ne totus animus in qualibet parte corporis, an unaquaeque illius facultas suam in corpore sedem quasque domicilium habeat a ceteris secretum ac separatum . Nos quaecumque de ijs & talibus ab eis, dumtaxat religioni nostrae consentanea, traduntur, tamquam uera & indubitata ponentes, animum ea tantum ratione consideramus, qua uel deprauari & corrumpi uitijs, uel uirtutibus perfici & ad Dei similitudinem, quantum natura patitur, perducipotest . Quare cum hodie nobis illud propositum sit, ut ex Aristotelis in ijs libris qui ad moralem philosophiam pertinent sententia, de animi humani partibus, deq. uniuscuiusque illarum perfectione uerba faciamus, (hoc enim potissimum modo praeparandos esse uos duxi ad cognitionem & intelligentiam eorum quae in huius sexti libri explicatione traduntur) certos quasi cancellos circumdabimus orationi nostrae, eamq. suis regionibus ac terminis circumscribemus: ut ab ijs quae physicorum sunt abstinentes, ea tantum quae ad munus nostrum proprie pertinent explicemus . Hoc loco prope superuacaneum esse iudico, petere a uobis, ut me attente audiatis . Certe enim ea uobis caussa huc uenienti fuit . Et ut ridiculus fuerit balneator, si, quos lauandi caussa in balneas ingressos uidet, ab eis multis precibus petat, ut lauent : ita ego mihi

uideor

videor ridiculus fore, quod facturi huc conueni-
stis, id si ut faciatis uos rogem. Oratorum iste
mos est, qui, etiam cum exploratum habent, se at-
tentissime auditum iri: tamen attentionem pe-
tunt: non quod opus esse eo putent, sed quoniam,
si aliter fecerint, aduersus artis suae praecepta
fecisse se putant. Meum est conari, ut auditu di-
gna adferam; uestrum, ne ea praeteruolare pa-
tiamini, sed singula diligenter expendent; pe-
nitus demittatis in animos uestros. Mihi, ut ne
ad id, quod mearum partium est, praestandum
imparatus uenirem, prouisum est: uos quoque ad
me qua soletis benignitate & attentione audien-
dum satis uestrae sponte paratos esse confido.
Animi nostri siue partium siue facultatum bipar-
tita diuisio est. partim enim ipsarum ratione
praeditae sunt, partim rationis expertes. Ac
ratione quidem praeditas eas uocamus, quae ex
omni animantium genere in solis hominibus; ra-
tionis autem expertes, quae etiam in bestiis at-
que ex aliqua parte in stirpibus reperiuntur. Ra-
tionis expertes (ab eis enim exordiri & ab infi-
mis quasi per gradus ad summa contendere de-
creuimus) duplicem ipsae quoque habent uarie-
tatem. Aliae enim sunt, quae uitam conti-
nent; aliae, quae animal constituunt. Quae ui-
tam continent, tres sunt: quas illa & in rebus
inueniendis acutissima, et in eisdem appellandis

disertissima Graecorum natio uocat τὸ ἑρπῆτικόν,
τὸ αἰζητικόν, τὸ γεννητικόν. Nos quia uetera
quidem Romana uocabula, quibus haec exprima-
mus, non habemus: ijs autem, quae postea cusa
sunt, uti propter quandam, ut uerum fatear, stul-
tam & ineptam religionem non audemus, unum
in plura spargere ac diducere cogimur, dicimusq-
uim nutriendi, uim augendi, & uim procreandi.
Hae omnes non in animalibus modo sunt, ue-
rum etiam in stirpibus. Quae autem constituunt
animal, duorum ipsae quoque generum sunt. par-
tim enim cognitione quadam & apprehensio-
ne, partim appetitione & declinatione cernun-
tur. Illas γῶσικὰς Graeci, has ὀρεκτικὰς uocant.
γῶσικὰ in animalibus sunt duae, sensus &
phantasia: utendum enim est hoc, quando latino
caremus. Sensibus apprehenduntur singula tan-
tum, non etiam uniuersa, nisi quatenus sunt in
singulis. non enim lapidem aut lignum proprie
ac per se uidemus, sed hunc lapidem & hoc li-
gnum: aut potius neque hunc lapidem neque hoc
lignum, sed huius lapidis aut ligni colorem. Sen-
sus enim non percipit essentiam, ut Ciceronem
locutum esse aiunt, siue, ut posteriores locuti
sunt, substantiam: sed ea tantum, quae ei adiun-
cta sunt: neque rosam aut uidemus aut olfaci-
mus, sed rosae odorem olfacimus, colorem uide-
mus. Sensus autem sunt, ut notum est, numero
quinque:

quinque: quorum tactus in omnibus est animalibus, ceterum alij in alijs desiderantur. Phantasia rerum sensu perceptarum formas quasdam, & ut Graeci loquuntur, typos recondit ac continet: ac praeterea indicat de quibusdam, de quibus sensus exteriores indicare non possunt: ut hoc flauum esse dulce: & hunc, qui accedit, esse Socratem. Sensus in eo, ad quod proprie percipiendum aptus est, numquam fallitur: dum & interuallum moderatum sit, & instrumentum, & id, quod interijcitur, probe affectum. at phantasia saepe fallitur: ut cum in picturis eminere uidentur quae plana sunt: ut cum remus in aqua inflexus uidetur: ut cum cani Aesopeo imago carnis in aqua caro uidebatur. Hanc inesse in bestijs uel ex eo cognoscimus, quod earum pleraeq. & meminerunt & somniant: ut equi, ut canes: quorum neutrum sine ea de qua loquimur facultate facere possent. Ex eis nascuntur illae, quae in persequendo fugiendoque cerni, & Graece *ορεκτινὰς* uocari diximus. Nam cum omnem sensum uoluptatis aut molestia comitetur: quarum altera naturae consentanea & amica est, altera aduersa & inimica: fit, ut nullum animal sit, in quo non insit naturalis & appetitio eorum quae incunda, & fuga eorum quae molesta esse uideantur. *Ορεκτινὰς δυνάμεις* Aristotelis interpretes Hammonius, Eustratius, & alij uulgo, duas

tantum faciunt, ἐπιθυμίαν, καὶ θυμὸν. Sed intelligendum est, in omnibus animalibus existere & ex bono praesenti laetitiam, & ex eo quod nondum adepta sunt cupiditatem, & aegritudinem ex praesenti malo, & metum ac declinationem si mali quid imminere uideatur. Haec Stoici, ut me tertio ab hinc anno ex hoc ipso loco dicere memini, propria hominis, non ei cum ceteris animalibus communia esse uoluerunt. Neque enim metuere bestias, sed quasi metuere: nec cupere, sed quasi cupere: eodemque modo neque uera ipsas laetitia, neque uera molestia affici: sed utriusque imaginem modo quandam ac similitudinem habere. Quam opinionem ut stultam & deliram exagitant Plutarchus, Galenus, Porphyrius, alij. Sed Stoici si dogmatum suorum constantiam ac conuenientiam retinere ac conseruare uellent, ita dicere necesse habebant. Haec enim omnia ita definiebant, ut ex opinione nasci dicerent: ex opinione boni praesentis, laetitiam; ex opinione mali praesentis, molestiam: ex opinione boni imminutis, cupiditatem; ex opinione mali imminutis, metum. Cum igitur opinio in solis sit hominibus, sequebatur, ut ea quoque hominum propria essent. Sed uerius est haec omnia conuenire etiam in bestias: neque ex opinione tantum existere, sed etiam ex sensu aut phantasia
boni

boni mali ue aut praesentis aut imminentis . Omnes igitur illae facultates , de quibus haecenus diximus , in mutis quidem animalibus ita sunt rationis expertes , nullam ut prorsus cum ratione habeant aut communionem aut societatem . In homine eae quae Graecorum lingua ὀρεκτικαὶ nominantur , etsi ratione praeditae non sunt , rationem tamen audire , & eius obtemperare imperio possunt . Quorum utrumque nobis paullo enucleatius explicandum uidetur . In eis igitur non inesse rationem , ex eo quiniis facile intelligat , quod ratio ipsa secum pugnare non potest : at saepenumero laetitiam , molestiam , cupiditatem , metum rationi aduersari uidemus . Rursus , esse ijs omnibus aliquam cum ratione communionem , id indicio est , quod suscepti praeter rationem animi motus , ratione adhibita , aut deponuntur aut mitigantur . Itaque recte ex Aristotelis sententia dicitur , τὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διπλὸν εἶναι . τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἀπλῶς ἄλογον εἶναι καὶ κατ' ἐδὲνα τρόπον λόγῳ κοινωνεῖν τὸ δὲ , ἄλογον μὲν εἶναι φύσει , μεθέξει δὲ τινι λογικόν . Haec latine ita expedite , & , ut ita dixerim , rotunde explicari non possunt . Sed nihil difficile amanti .

Libenter hoc & omne militabitur bellum in uestrae spem gratiae . Conabor si qua ratione possim haec ita latine eloqui , ut intelli-

gantur. Earum animi nostri facultatum, quae ratione carere dicuntur, duplex ratio est. Quaedam ita sunt rationis expertes, ut nulla prorsus eis intercedat cum ratione communio: Tales autem sunt quinque, uis alendi, uis agendi, uis generandi, sensus, & phantasia. Nam hae omnes & communes nobis sunt cum mutis animantibus, & ratione nullo modo dirigi possunt. At eae duae, quarum in altera uis est concupiscendi bonum propositum, eiusque adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminens, & eo, cum iam urget, dolendi, suapte quidem natura rationis expertes sunt, sed quodam modo tamen rationis participes dici queunt. Quibus eas argumentis rationis expertes esse cognoscimus? Primum, quod his omnibus modis afficiuntur etiam bestiae. nam & concupiscunt, & laetantur, & metuunt, & dolent. Deinde quod saepenumero cum ratione pugnant: ut cum incontinentem alio ratio, alio cupiditas trahit. qualis est Ouidij Medea, quae se ait uidere quidem & probare meliora, deteriora autem sequi. Nullo autem modo fieri potest, ut eadem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cum alio ratio, alio cupiditas trahit, facile intelligitur, aliam a ratione esse cupiditatem. Vnde igitur colligimus eas esse tamen in homine rationis quodammodo parti-

participes? quoniam eas rationis audire imperium, eique parere interdum uidemus. Agamemnoni apud Homerum irascitur Achilles: multa iratus dicit, quae neque eum, cui dicuntur, neque eum, a quo dicuntur, decent. Hinc cognoscas licet, iram a ratione aliam esse. Cum iam eo processisset, ut stricto gladio impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quam enim aliam accipiamus Pallada? Atque ibi Achilles diuinam illam & numquam delendam ex animis hominum sententiam profert:

Χρὴ μὲν σφώϊτερόν γε θεῶν ἔπος ἐρύσασθαι.

Καὶ μάλα περ θυμῷ κεχωλωμένον. ὥς γὰρ ἄμεινον.
 Homini quantumlibet irato, rationem tamen audiendam, eiusque obsequendum imperio dicit: id enim satius esse. Potest igitur irae furentis impetus ratione cohiberi: uereque dictum est ab antiquo poeta, morbis hominum rationem mederi. Sic qui gaudent dolentue quibus non oportet, aut plus minusue quam oportet: eodemque modo qui aut cupidi sunt aut timidi, aut contrarijs uitijs laborant, rationis imperium accipere & conformare se ad illius praecepta possunt. Atque hoc est, quod Aristoteles primo horum librorum dicebat, illam animi partem ratione quidem carere, sed tamen quodammodo participem esse rationis. In ea igitur sunt omnes eae

uirtu-

uirtutes, de quibus in superioribus libris disputatum est: quae usitato iam & recepto uocabulo morales nominantur. Sequitur nunc ut eam animi partem consideremus, quae suapte natura ratione praedita & hominum propria est: cuius etiam ipsius uires ac potestates antiqui duorum generum esse dixerunt: Appetitionis duas, uoluntatem & *ὑποαίρεσιν*, quam uulgo electionem uocant: quarum uoluntas semper tendit ad bonum, *ὑποαίρεσις* uariat, & modo bona malis, interdum etiam mala bonis anteponeit. Sed hac de re & diximus multa, cum librum tertium explicaremus, et in librum septimum, ubi de continentia incontinentiaque disputabitur, plura dicenda erunt. Tres cognitionis, *δοξάν* id est opinionem: *διανοίαν*, quam mentis agitationem, Cicerone, nisi fallor, auctore uocare institui: & *νόον*, quem aut mentem aut intelligentiam uocemus licet. Mentis cum sensu ac praecipue cum sensu oculorum magna quaedam similitudo est: unde et saepe Aristoteles oculum mentis uocat: & dictum est id esse mentem in animo, quod oculum in corpore: et, ut suo loco ostendimus, sensum ac mentem interdum confundit. Vt enim sensus, ita mens quoque extremorum est: sed sensus eorum quae sunt inferiora demonstratione, mens eorum quae supra omnem demonstrationem. Mente apprehenditur Deus: apprehenduntur mentes illae ab omni contagione

gione materiae separatae: apprehenduntur mundi & eorum quae illius ambitu continentur primordia, ceteraque eiusmodi, quae multis magnisq. obscuritatibus inuoluta & in intimis rerum omnium parentis naturae recessibus abdita & retrusa ijs demum perfecte patent, qui puro & ab omnibus libero cupiditatibus animo caelestem quandam in terris uitam agunt. Ad illud mentis lumen cum se applicuit & admouit Diavoia, in qua inest uis ratiocinandi et ex alijs alia colligendi, ex eorum complexu ac coniunctione exsistit, et exoritur illa omnium uirtutum suprema, quam magnificentissimo uocabulo Sophian Graeci, Latini Sapientiam nominarunt. Ea perfecta cadere in hominem non potest: recteque iudicauit siue Thales Milesius, siue quis alius, non enim inter omnes conuenit: solum deum esse sapientem. Sed tamen priscis temporibus qui de deo rebusque diuinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum causis differebant, earumque rerum cognitione ceteris excellere uidebantur, eos sapientes uocabant. Sapientiam autem esse dicebant cognitionem diuinarum humanarumque rerum, et causarum quibus eae continentur. Primus Pythagoras arrogantiam uerbi fugiens, non sophon se, id est sapientem, sed philosophum, id est sapientiae amantem esse professus est: ab eoque deinceps qui se ijsdem quibus ille studijs dediderunt, philosophorum appellationem retinuerunt.

runt. At mente in rebus tam sublimibus tam-
 que arduis uti paucissimis hominibus datum est.
 Pleraque pars in foedissimo eodemq. tenacissimo
 corporearum cupiditatum coeno haerentes, &
 quasi clavis quibusdam, ut Plato loquitur, ter-
 rae affixi, ad diuina & caelestia ne adspirare qui-
 dem possumus. Quod cum ita sit, in omnibus ta-
 men hominibus lucent quasi scintillae quaedam
 illius luminis, quibus fit, ut principia disciplina-
 rum, & communes illas sententias, quas ἀξιό-
 ματα aut κοινὰ ἐννοίας uocant, ita uideamus,
 quasi ea quae cernuntur oculis, eisq. sine caussa fir-
 mius etiam ac certius, quam ijs quorum caussam
 tenemus, assentiamur. Ad quas cum se admo-
 uet ἡ διάνοια, & ex illis alia quaedam necessario
 collegit, efficitur ἐπιστήμη id est scientia, quam
 esse aiunt cognitionem rei per primam propriam
 & necessariam caussam. Quid mens proprie,
 quidque διάνοια sit, diximus, simulq. paucis tum
 sapientiae tum scientiae originem ostendimus.
 Quarum utraque ad eam uim mentis pertinet,
 quam Graeci ducto a contemplatione uocabulo
 νοῦν θεωρητικὸν uocant. Est enim & altera quae
 ab eis dicitur ὁ πρακτικὸς νῦς, aut latiori nomine
 & aptiori ad omnia cōplectenda, ὁ νῦς ὁ ἐνεχάτης,
 quasi tu dicas mentem, quae non simplicem, ut
 illa, ueritatem sibi propositam habeat, in eaque
 acquiescat, sed referatur praeterea alio, ut ad a-
 ctionem aut ad operis alicuius molitionem & ef-
 fectio-

fectionem. Hæc aut uidemus duce natura, aut certe facile percipimus communes quasdam sententias de rebus bonis & malis, expetendis & fugiendis: cuiusmodi sunt, tuendam esse hominum inter ipsos societatem: colendam esse iustitiam: ab iniuria abstinendum: uim ui repellere ius fasque esse: itemque alias quæ quasi principia sunt ac semina artium ad uitam necessariarum. Ad hæc principia cum accessit primum διὰ νοῖα, quæ ut dixi alia cum alijs comparans, alia ex alijs necens progreditur ac prouehitur paullatim longius: deinde diuturnus usus & experientia cum accurata et diligenti animaduersione ac notatione eorum quæ eueniunt in uita, exsistit illa magistra uitæ, omnium bonorum consiliorum præceptrix, omnium honestarum actionum moderatrix, omnium moralium uirtutum dux gubernatrixque prudentia. eademque illa ui excogitatae, auctæ, et ad summum perductæ sunt artes illæ, quibus aut nullo modo, aut certe non satis commodè carere poteramus. Reliqua est opinio, uarium & multiforme monstrum: quoque non Proteus aut Vertumnus plures induerit species. quamquam enim in rebus incertis & fortuitis proprium illius munus est: non tamen eis se finibus continet: sed indomita quadam & effrenata licentia per omne genus rerum temere ruens, omnia permiscet atque perturbat. Interdum etiam sese pro sapientia, pro scientia, pro prudentia

tia uenditans, homines nimium fidentes sibi in
 grauissimos ac perniciosissimos inducit errores.
 Huic igitur, quoniam fallax, incerta, et instabi-
 lis est, nullius uirtutis origo tribuitur: nisi quod
 bona opinio de ijs quae sciri possunt praeparatio
 quaedam est ad scientiam: bona opinio de rebus
 agendis, utiliter ad comparandam prudentiam
 antecedit. Immo uero, ut in disciplinis quaedam
 ponuntur, quibus sine ulla dubitatione creden-
 dum est: ita ait. Aristoteles opinionibus ac senten-
 tijs senum & eorum quos longa & multiplex re-
 rum experientia cautos ac prouidos effecit, in
 consilio capiendo & in instituenda uita maxi-
 mam fidem habendam esse: eas enim eandem uiam
 ad prudentiam, quam illa principia ad scien-
 tiam, obtinere. Dixi breuiter, ut proposueram,
 de omnibus humani animi facultatibus: et quam-
 quam hanc totam disputationem quotidianis uer-
 bis & inornato dicendi genere contexui, tamen
 confido eam uobis non minus gratam fuisse,
 quam si omnes undiq. flosculos colligens, omnes
 dicendi lepores ac festiuitates aucupans, concin-
 no quodam ac modulato uerborum sono aures ue-
 stras demulcere studuissem. Potestis autem facile
 perspicere ex ijs quae dicta sunt, quibus de rebus
 in hoc sexto libro explicando disputaturi simus.
 Nam cum in superioribus libris, earum uirtu-
 tum, quae sunt in illa parte animi, quam per se ra-
 tione carere, sed rationi tamen parere posse dixi-
 mus,

mus, natura pertractata sit: in hoc de uirtutibus illius superioris ac diuinioris partis, hoc est de intelligentia, sapientia, scientia, arte, prudentia, sed potissimum de prudentia differemus. Quid igitur? finem ne statim faciam, (id enim a me iam expectari uideo) an priusquam desino, ad haec toto pectore amplectenda paucis uos cohortabor? Ego uero ita faciam, neque committam, ut aut ad ineundam aut ad persequendam pulcherrimam & fructuosissimam studiorum uiam, ullo aut loco aut tempore mea uobis cohortatio defuisse uideatur. Dubitatis igitur, adolescentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiscendam omnis uobis diligentia suscipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis uoluptas negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo eijcienda sit? Ubi, quae so, istam egregiam indolem, quam in plerisque uestrum uidemus, ubi istud ingenium ad omnia summa natum, ubi istam partem aetatis ad concipienda doctrinae uirtutisq. semina omnium aptissimam aut honestius, aut suauius, aut fructuosius collocare poteritis? Quid enim est, quo quisquam oblectari; quo ad discendum inuitari atque allici possit; cuius non in hisce quotidianis disputationibus nostris copiam reperire aliquam liceat? Est quem arduarum rerum & remotarum a cognitione uulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principijs humanarum actionum euoluen-

euoluendis, in patefacienda sapientiae scientiae
 que natura, necessario tractanda erunt. Est quem
 non tam ardua & sublimia, quam in quotidiano
 usu posita, et ad instituendam uitam accommoda-
 ta, delectent? Vtilissimis ad uitam praeceptis au-
 res eorum qui me audient quotidie personabunt.
 Est cui antiquitatis cognitio & ueteris historiae
 commemoratio iucunda sit? At nos quidem sci-
 tis uix ullum praeceptum tradere solitos esse,
 quin ei illustrando repetitam ex Graeca Roma-
 naque historia exemplorum lucem adhibeamus.
 Poetarum alius amoenitate ducitur? Nos uero
 ex optimis utriusque linguae poetis pulcherrima
 quaeque libantes, perpetuo disputationes nostras
 eius quasi salis adspersione condimus. Graecam
 linguam amat aliquis? Aristotelem hic quotidie
 Graece loquentem audiet: qui ea lingua dictus est
 aureum orationis flumen fundere. Latinam ante
 ponit alius? Dabimus nos quidem operam, ut ex
 optimis Graecis non pessima Latina faciamus:
 ne uis a nobis audiendis, tamquam in latine lo-
 quendo non satis diligentibus, absterreatur. Om-
 ninoque quicumque tantam huc animorum alacri-
 tatem tantamque discendi cupiditatem adferent,
 quantam ego rerum optimarum uarietatem, &
 quantum perspicue docendi studium adferam, fa-
 xo, numquam eis ueniat in mentem, quod docen-
 ti mihi assiduam operam dederint, paenitere

ORATIO OCTAVA

HABITA . ROMAE

ANNO . ∞ . D . LXVII

NON erām nescius, cum hanc
Pandectarum interpretanda-
rum prouinciam susceperem,
fore, ut multis sermonem da-
rem: quibus mirum ac nouum
uideretur, me, qui tot annos
in hoc docendi munere ita consumpsissem, ut eos
modo libros attingerem, qui aut ad eloquentiam
aut ad philosophiam pertinerent, mutata subito
uoluntate, ad tractationem iuris ciuilis tam lon-
go interuallo redire: a quo me plerique iam pri-
dem animum omnino auocasse, & ad mitiora stu-
dia, tamquam ad Sirenū scopulos, adhaesisse,
aut quasi loti cuiusdam Homericae, ita illorum
dulcedine, ac suauitate captum, huius iam ne
per somnum quidem meminisse arbitrarentur.

H

Quibus

Quibus ut satisfaciam, simulque uobis omnibus huius consilij atque instituti mei rationem reddam: etsi non libenter facio, ut de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quaedam de toto studiorum meorum cursu breuiter commemorare constitui: quae si audire ac cognoscere graue non erit, spero fore, ut grauissimi quidem & eruditissimi homines, quos hic adesse uideo, factum meum non improbent: uos autem optimi & studiosissimi adolescentes etiam fructum aliquem ex hac narratione capiat. Cum enim, quae praecipue res progressus meos retardauerit, meque decurso iam spatio a calce ad ceteres, ut dicitur, reuocauerit, cognoscetis: forsitan, exemplo meo edocti, melius ipsi uestris rationibus consulētis. Ego igitur, ut primum puer grammaticorum & rhetorum praeceptis uisus sum utcumque imbutus esse, leuiter gustatis dialecticae principijs, ceteris autem philosophiae partibus ne a limine quidem salutatis, nulla Graecae linguae intelligentia, nullo rerum usu, nulla antiquitatis cognitione instructus, animum ad ius civile appuli: & ijs doctoribus, qui tum illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Iamque eo processeram, ut, quae tum praecipuae laudes habebantur, et in argumentando satis acutus, & in respondendo non incautus, &, quacumque de re ageretur, abunde loquax

loquax essem: & , quod multis palmarium uidebatur, multarum legum non intellectarum principia uno spiritu citare, multorum interpretum nomina recensere, multos uersus, multas paginas, multas columnas, porticus etiam, ut opinor, & peristylia, & intercolumnia, nullo negotio, numerare quamlibet multa possem. Cum ipse me eo nomine circumspiciebam, meque pulchrum, ac beatum putabam, tum uno ore omnes, ut ait Comicus, omnia bona dicere, & laudare fortunas meas, qui tantula aetate tantam mihi, ut ipsi putabant, sapientiae; ut res ipsa docuit, stultitiae & inanium opinionum supellectilem comparassem. Iam omnes me mei foro & cancellis & subsellijs destinabant: magnamque in spem uenerant; rabulam me aliquem non in postremis fore, confidentem, acrem, contentiosum, praesertim cum & natura essem firmis lateribus, & uoce magna, & , quod caput est, illi me quos dixi magistri, si non multum sapere, at certe, quod apud eos pro eodem erat, multum audere multumque clamare docuissent. Quid uerbis opus est? Inibi iam erat, ut illud uitae genus ingrederer, cum Deus (Deus enim fuit: neque hoc mihi ex animo excuti potest) Deus igitur effecit, ut quaedam Budaei & Alciati & aliorum eiusdem notae hominum scripta, quae numquam ante illud tem-

pus adspexeram, in manus meas uenirent. Quae
 cum euoluere coepissem, passimque in eis mul-
 ta reperirem, quae de magistris meis numquam
 audissem: multas sententias, quas illi me ratas
 ac firmas esse docuissent, grauissimis argumen-
 tis conuulsas ac labefactatas, multa ex Graecis
 scriptoribus deprompta, multa ex antiquitate
 repetita, quibus in omnibus mihi tenebrae es-
 sent: nolite quaerere, quid mihi animi fuerit.
 Visus mihi sum de caelo decidisse: aut in alium
 quendam orbem delatus esse: neque aliter affe-
 ctus sum, quam egeni & inopes homines inter-
 dum solent, qui cum totam noctem somnia-
 runt, se diuites repente factos esse, ubi diu gem-
 mas, aurum, purpuram dormientes contrecta-
 runt, experrecti, omnia domi suae obtenta te-
 lis aranearum uident. Quid facerem? ego ille
 paullo ante tumidus & ferox, cum mihi de re-
 pente uultus, animus, uerba cecidissent: iamq.
 suffusus pudore, uerecundarer inter eos uersari,
 qui de me ita magnifice senserant: subduxi me
 clamculum ex illis, in quibus diu merueram, ca-
 stris, & in Graeciam nauigauit id est, ad Graeca
 rum litterarum & disciplinarum magistros me
 contuli: eademque opera perlustraui etiam ue-
 tus illud Latium: id est, omnes ad unum ueteres
 linguae Latinae scriptores diligenter & accura-
 te peruolutaui, sedulo undecumque omnia colli-
 gens,

gens, quibus mihi iurisperdientia instructior & ornatioꝝ fieri posse uideretur. Atque in hac peregrinatione, tum in Lycei ambulationibus, tum in Academiae spatijs saepe me exercui: neque aut illius e Gargetto delicati atque otiosi senis hortos inuisos praeterij, quamquam uenenum quam salubrium herbarum feraciores, neque disiectas ueteris illius Poeciles, non tam Polygnoti manu, quam Zenonis ingenio nobilitatae, reliquias neglexi. Et ut magnam uoluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta aut Nili, fontes ac capita ipsa uenerunt: ita iuuat me incredibiliter, cum apud illos sapientissimos senes cernerem, quibus ex fontibus manassent amplissima illa iurisciuilis flumina, per quae, toto orbe sparsa atque diffusa, tam multi assidue summo homines ingenio nauigarent. Interea, ut paterfamilias, qui, mercaturae causa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieq. animo caram domi uxorem reliquit, saepe de ea cogitans, sicubi aut gemmam aliquam, aut scite tornatum anulum, aut monile bacatum, aut segmentatam uestem, aut talia mundi muliebris ornamenta conspexit: studiose omnia comparat ac seponit, quibus eam, domum reuersus, muneretur: sic me per omne scriptorum genus uagantem numquam ea cura ac cogitatio

deserebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum unoquoque possem, quod, cum ad iurisperditiā reuerterer, ad eam expoliendam & exornandam accommodatum esset. Sciebam enim quam turpe haberetur, & diu manere, & inanem redire. Quod autem Homerus ait, Vlixem in illo diuturno errore crebro spectare solitum Ithacam uersus: itidem ego ad iurisperditiā identidem reflectebam oculos: & ab ea tamdiu abesse me, uix satis aequo animo ferebam. Quinetiam, ne me amoeniores illae disciplinae usu quodammodo suum facerent, multa saepenumero faciebam usucapionis interrumpendae gratia: quod & mea qualiacumque scripta declarant crebris iuriscōsultorum adpersa sententijs, & quotidianae disputationes, quibus, quoties erat occasio, aliquid ex hac disciplina petitum intexebatur, non obscure indicabant. Nunc, cum mihi uidear non ea quidem omnia, quae animo conceperam, perfecisse, sed usque eo tamen progressus esse, ut ijs, qui iuris civilis cognitionem ex ipsis fontibus haurire cupiunt, opis aliquid adferre possim: putavi tempus iam ipsum postulare, ut prodirem, & nauatae in hoc genere studiorum operae specimen aliquod darem. Cur autem Pandectas potissimum extra ordinem interpretari uoluerim, causa haec fuit. Videbam eruditissimos in hac scho-

la

la uiros, quibus docendi iuris munus mandatum est, ita se in eo gerere, ut, ipsa si loqui posset iurisprudencia, non certius, aut copiosius, aut maiori cum dignitate uideatur explicatura sensus suos, quam ab illis quotidie explicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quae in hac arte, aut cogitari prudenter, aut disputari acute, aut certo definiri ac statui possunt. Itaque cum in omnibus habeam quod admirer, in nullo habeo quod desiderem. Sed illi tamen, quid dignitati suae, eique, quam meritissimo obtinent, auctoritati consentaneum sit, intelligentes, perpetuo in grauium & arduarum quaestionum tractatione uersantur: exquisitam singularum uocum explicationem, ut humile quiddam, neque satis dignum, in quo tempus contendant, aut praetermittunt, aut modice attingunt. Planeq. si ad eos audiendos ij tantum accederent, quos oporteret, id est, qui prius in grammaticorum, rhetorum, philosophorum scholis diu multumq. exercitati essent: nihil amplius, quam quod ipsi cumulatissime praestant, requireretur. Nunc, quod ego me principio fecisse dixi, ut ad ius audiendum aliarum omnium artium rudis accederem, in eo uereor ne etiam hodie a plerisque peccetur. Cogitavi igitur, si pro mea uirili parte huic incommodo mederi stude-
derem, neque inuidiosum id mihi, neque inuti-

le alijs fore . Nam neque inuidiam habet ullam , quod ab alijs neglectum iaceat , id sumere : & in exercitu non tantum imperatorum & tribunorum ac centurionum , sed & gregariorum militum , & calonum quoque ac lixarum aliquis usus est . Neque si gubernatorum in nauis regenda praecipuum est munus , non ij quoque utiles sunt , quorum in sentina exhaurienda omnis consumitur labor . Quamquam , si id quod res est fateri , si recta & uera speciosis ac fucatis antepone , si , quanti res quaeque sit , non quanti uulgo fiat , spectare uolumus : multo plus est in hac pura & simplici uerborum explicatione momenti , quam plerique fortasse suspicarentur . Nam cum uerba , ut ait Aristoteles , sint eorum , quae animo concepimus , notae : fieri nullo modo potest , ut , qui uim uerborum non percipit , eam sententiam , quae illis uerbis expressa est , assequatur . Itaque & idem Aristoteles alibi ait , eos , qui , quid quoque uerbo proprie indicetur , non satis intelligunt , in rebus iudicandis saepenumero falli : & apud Platonem Cratylus ex uerborum intelligentia cognitionem rerum pendere dicit . Et quis tandem est , qui nesciat , patrum aiorumque nostrorum memoria , cum peruersa quaedam ac pestifera opinio inualuisset , nihil cultum orationis , nihil historiae ueteris notitiam , ad eos , qui
graves

graues ac serias disciplinas tractarent, pertinere, Graecas uero litteras etiam impedimento esse, quanta & quam densa caligo uniuersum prope terrarum orbem obtexerit? quantaque uerborum neglectum rerum ignoratio consecuta sit? Sed, quid necesse est huic rei aliunde argumenta petere? Illi ipsi, quorum libros quotidie terminus, ueteres iurisconsulti in explicandis legibus, senatusconsultis, edictis praetorum aut aedilium, constitutionibus, decretis, epistolis principum quam quaeso uiam rationemque tenuerunt? Nempe in patefacienda singularum uocum ui ac proprietate tam multi tamque affidi sunt, ut magnam industriae suae partem in eo consumere uideantur. Quod prolatis ac productis ipsorum locis probarem, si, quam facile, tam necessarium esset. Antistium Labeonem iurisconsultum nobilissimum cum alicubi ualde commendasset Gellius, ad postremum addit: Latinarum uocum origines rationesque percalluerat: eaque praecipue scientia ad enodandos iuris laqueos utebatur. Hos me sequentem duces, nemo, ut opinor, merito culpaue-rit. Quam igitur interpretandi uiam nobis Ulpianus, Paulus, Gaius, Marcellus, ceterique iuris antistites praeiuerunt, eam sequemur, & eorum uestigijs, quantum uires nostrae ferrent, insistentes, summa ope conabimur, efficere,

cere, ut neque praetermittamus necessaria,
neque inutilia confectemur: & quotidie tamen
aliquid minime uulgare minimeq. contritum
adferamus. Quod ut iam nunc perspicere pos-
sitis, dum ad titulum de iustitia & iure in-
terpretandum accedo, quaeso, diligenter at-
tendite

D I X I.

ORATIO NONA

HABITA . ROMAE
PRID . KAL . MARTII
ANNO . ∞ . D . LXIX

VOD antiquitus a sapientissimis uiris dictum est, non licere cuiquam mortalium, quid facturus aut non facturus sit, certo pronunciare: quod in uita multa eueniunt, tum ut ea ne facias, quae facere decreueris; tum ea ut facias, quae numquam facere constitueris: id ego & saepe antehac in alijs, & in meipso nuper uerissimum esse coguoni. Nam in hoc publice docendi munere quinquennium iam cum aliqua hominum approbatione uersatus, eo me, ut scitis, superioribus mensibus sponte abdicaueram: idque eo animo, ut, quod ex me saepe auditum est, numquam me postea eandem

dem provinciam suscepturum, numquam eosdem labores denuo subiturum putarem. Cogitabam, satius esse desinere quam desicere: me, siue placuisssem, satis iam spectatum esse; siue displicuisssem, plus satis: satius esse cum desiderio, quam cum satietate discedere: ut cumque esset, tradendam quasi cursu alijs lampada, qui & laboris patientiores, & doctrinae copia instructiores, institutam hic & inchoatam a nobis, maiore animo, quam viribus, iurisprudentiae cum eloquentia & cum antiquitatis cognitione coniunctionem exaedificarent, ad summumque perducerent. Mihi ad nominis mei commendationem abunde uidebatur, tanti ac tam praeclari operis aliqua saltem fundamenta iecisse, & praestando, quod possem, alios qui plus possent, ut experiri uellent, exemplo meo excitasse. Iamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac desidia dederem: qui semper ignauorum uitam mortemque iuxta aestimasssem: sed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui: & ad mandandas litteris cogitationes quasdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certe, ut, quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis studiorum ac fortunarum mearum patroni summa liberalitate conceditur, eius aliquis fructus non ad praesentes modo & eos qui nunc sunt, sed & nunc ad exteros, & olim

Et olim ad posteros perueniret. In hac me cogitatione defixum, Et tamquam in portu, complicatis uelis, ceterisque armamentis omnibus compositis, quiescentem, uestra, Cardinales amplissimi, auctoritas expergisci denuo, Et subductam iam nauim, mutato consilio, deducere, Et uelamentis pandere coegit. Quae mihi res eo mirabilior uisa est, quod non deerant homines Et ingeniosi, Et eruditi, Et exercitati, qui uobis ad hoc munus obeundum ultro studium atque operam profiterentur suam: quorum etiam unum a me ipso uere atque ex animo commendatum esse memini. Itaque, ut in historijs est, eos, qui M. Catonem in praeturae petitione superarant, ipsosmet mirari solitos, quod se tali uiro populus Romanus praetulisset: sic fateor, mihi mirum uisum esse, quid ita uobis potius libuerit, me alia iam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad uetus honorarium accessione reuocare, quam in locum meum aliquem ex ijs sufficere ac substituere, qui id in beneficij loco petebant. Quod ego neque ita me ignoro, ut mihi tribuam, ac non uestrae potius humanitati, quam ulli merito meo acceptum feram; Et tamen non debeo esse aut aduersus dignitatem meam, aut aduersus uestra iudicia improbe curiosus. Nam, siue aliquid esse in me, cur hic honos mihi habendus esset, indicatis, potius eniti ac contendere debeo, ut uestram

stram de me opinionem rebus confirmem, quam
ut uerbis refellam: siue, quod magis credo, uestra
tantum in eo humanitas, & quaedam erga me
uoluntatis propensio ualuit, non minus optabile
aut honorificum duco, a uobis amari, quam ma-
gna aliqua siue eruditione, siue eloquentia prae-
ditum iudicari. Illud quidem neque reticere, ne-
que dissimulare possum, recentem istam uestrae
erga me uoluntatis significationem magnum mi-
hi onus imposuisse, magnam curam & sollicitu-
dinem, magnam uigilandi, laborandi, contenden-
di omnes industriae meae nervos necessitatem at-
tulisse. Non enim mihi tantum elaborandum
est, ut, si quam mihi existimationem superiorum
annorum labores uigiliaeq. pepererunt, eam con-
seruem ac tuear: sed multo magis, ut uestra de me
iudicia sustineam, & aliqua saltem ex parte re-
spondeam illi expectationi, quam de me, ut ueri-
simile est, in multorum animis pondus auctori-
tis uestrae concitauit. Quod quidem me studio-
sissime constantissimeque facturum uobis omni
adseueratione confirmo, daturumque operam,
ut haec, qua nunc cincti ac circumfusi estis, stu-
diosorum adolescentium multitudo, si nulla al-
lia re, at certe industria & adsiduitate uix al-
ium quemquam a uobis ad rationes suas ac-
commodatiorem huic muneri praefici potuisse
fateatur. Sed iam tempus esse uidetur, ut spe-
cimen

cimen uobis aliquod exhibeam eius rationis ac
 uiae, quam & usque adhuc in docendo tenui, &
 nisi uos aliud iubeatis, deinceps perpetuo tene-
 re decreui. Quod dum facio, date mihi obsecro
 hanc ueniam, ut auertam a uobis orationem,
 atque ita differam, quasi ij tantum adessent,
 quorum caussa me, rude iam, ut arbitrabar,
 donatum, in hanc arenam denuo reuocandum
 censuistis.

D I X I.

ORATIO DECIMA

HABITA . ROMA E

PRIDIE . NON . NOVEMB.

ANNO . ∞ . D . LXIX

MAIOREM in dies fructum capio ex hoc consilio atque instituto meo, exornandi iuris civilis, neque lautius modo ac nitidius, sed distinctius etiam & ad rudiorum captum accommodatius, quam plerique vulgo solent, explicandi. Nam etsi satis intelligo, non tantum mihi esse uel uirium uel auctoritatis, quantum ad hoc, quod animo concepi, quodq. omnibus uotis expeto, plane perficiendum requireretur: iuuat tamen, tanti ac tam praeclari operis qualiacumque fundamenta iacere, experiri si forte alios rebus omnibus instructiores commouere & ad eandem cogitationem suscipiendam excitare possim:

sim : efficiere denique ut quicumque olim de hoc meo conatu uere iudicare & poterunt & uolent, quid uis mihi potius, quam aut in deligenda recte docendi ratione ac uia iudicium, aut in eadem alijs commonstranda uoluntatem defuisse fateantur . Quibus enim rebus eius, qui quancumque artem docere instituit, officium contineri arbitror, eas ut praestarem, & alias semper, et praecipue ex quo libros Pandectarum explicare ingressus sum, magno mihi studio elaboratum est . Ac ne quis forte quaerat, quae tandem illa sint, in quibus & multum operae posuisse me dico, & multum ponendum esse omnibus, qui docendi munus ita ut oportet obire ac sustinere meditantur : exponam ea, ut potero, breuiter, uobisque potestatem faciam, ex ijs quae hodierno die de doctoris officio dicam, existimandi quid a me in posterum non expectare tantum, sed etiam exigere debeatis . Existimo igitur duobus uerbis comprehendendi posse munus eius qui docet : uidendum enim ei esse, quid doceat, & quomodo . Prius illud eam uim habet : curandum esse ei, primum ut uera doceat; tum ut propria eius artis, in qua uersatur, aut certe cum eo quod agitur coniuncta & cohaerentia . Modus autem docendi is est, ut perspicue doceat : quod duabus rebus conficitur; ordine, & genere sermonis ad res enodandas & enucleandas accommodato . Haec omnia

qui praestet, ut in docendo & uera tradât, & per
tinentia ad eam artem quam docet, & ea ita di-
stinguat, ut suo quidque loco digerat ac colloceat,
& uerbis proprijs, significantibus, ab eorum qui
pure ac nitide loquuntur consuetudine non ab-
horrentibus efferat, atque eloquatur, ei ego nihil
omnino ad summi ac perfecti doctoris laudem de
esse statuo: qui autem cum ea plene quidem & ab-
solute praestare non posse se agnoscat, eo tamen
quidquid habet uirium confert, ut ad eas laudes
quam potest proxime accedat, dignissimum esse,
cuius honestissimos conatus, & industriam ad
praeclara tendentem bonorum omnium perpe-
tuus applausus approbatioq. comitetur. In his
omnibus uarie peccatum esse uideo a multis eo-
rum, qui quadringentos fere abhinc annos ius ci-
uile tractarunt: quorum etiam nonnulli tanto
apud multos in pretio sunt, ut, quasi Atlantis hu-
meris caelum, ita eorum auctoritate huius artis
dignitas sustineri putetur. Nam & multa saepe
pro ueris falsa do cuerunt: & referferunt libros
suos alienissimis quaestionibus: & sine ullo ordi-
ne omnia tradiderunt; & cum latine loqui ne-
scirent, nouum quoddam & monstrosum sibi con-
finxerunt loquendi genus, ut si ueteres illi Pau-
li, & Ulpiani, & Papiniani & ceteris uiris an-
tistites reuiniſcant, multis interpretibus eis o-
pus futurum sit, ad eos qui scripta sua interpre-
tati

tati sunt intelligendos. Ac cur falsa quidem pro ueris tradiderint, non negauerim alias quoque fuisse causas: duas tamen praecipuas fuisse arbitror: ignorationem antiquitatis, & peruersum quoddam studium contradicendi. Etenim cum tota reipublicae atque imperij Romani facies ita uersa atque immutata esset, ut nullum retineret ueteris formae uestigium, aliae consuetudines essent, aliae leges, alia religio, alij magistratus, alia iudicia: extincto autem lumine latinarum & graecarum litterarum, omnia denissimis ignorantiae tenebris sepulta atque obruta tenerentur: fieri nullo modo potuit, quin homines eius reipublicae ignari, cuius leges & iura tractabant, tamquam in illuni nocte sine lumine errantes, saepe offenderent, saepe laborerent, saepe quouis potius, quam quo instituerant, peruenirent. Ad quod incommodum cum aliud accessisset ex praua quadam ambitione, quae multorum ex illis animos occuparat, ut indecorum putarent, cuiquam adsentiri, ac tum demum sibi pulchri ac beati uiderentur, si superiorum placita labefactare ac subuertere, ipsi autem aliquid, quod ante se nemo dixisset, adferre potuissent: quasi clauum clauo, sic opinionem opinionem trudentes, eo tandem rem perduxerunt, ut, cum receptum sit, in rebus iudicandis communem interpretum sententiam sequendam esse, saepe

penumero, quae in plures probata sit, in tanta discrepantia ac uarietate dubitetur. Scitum autem est quod ait Plato, semper inter se consentire eos qui aliquid sciunt: nam neque sciri potest nisi quod uerum est: neque in quaque re uerum esse amplius uno potest. Iam, quod secundo loco posui, multas saepe ab eis inculcatas quaestiones, neque iuris ciuilis proprias, neque ad id quod in manibus erat ullo modo pertinentes, id quin uerum sit, dubium nemini umquam futurum est, qui eorum scripta uel per transennam, ut dici solet, adspexerit. Nisi forte quaerere, quae sit potestas ablatiui, ut loquuntur, absoluti, aut gerundi, aut relatiui, QVI, QVAE, QVOD, & similia, quae uel referre piget, grammaticorum non est potius quam iurisconsultorum: aut quae sit ratio definiendi, quid intersit inter definitionem & notationem uocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non dialectici potius, quam iuris ciuilis professores, docere debent: aut denique innumerabilia, quae eorum commentarios legentibus passim occurrunt, non melius & uerius ab ijs artificibus quorum propria sunt explicantur. Nam de ordine quid dicam? quem semper sapientissimus quisque plurimi fecit: cui tantum tribuerunt quidam ex ueteribus philosophis ut summum ac supremum huius uniuersitatis parentem atque opificem

cem Deum dicerent in orbe condendo nihil aliud praestitisse, quam quod confusas & permistas inter se rudis materiae partes discreuisset certoque ordine suis quamque in sedibus collocasset. Impia opinio, fateor. omnia enim non tantum digessit ac disposuit, sed ex nihilo effecit ac procreauit deus. Sed tamen ex eo intelligi potest, quae illorum de ordine opinio fuerit, quantamq. uim in eo inesse crediderint: cum a quo nihil amplius quam confusas mundi partes in ordinem adductas esse dicebant, eum tamen ipsi quoque cum ceteris uerissimo nomine parentem ac conditorem omnium rerum uocarent. Exstat praeclara sententia apud Xenophontem in Oeconomico, nihil esse aut pulchrius, aut ad usum commodius quam ordinem: nihil contra aut adspectu foedius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda adferat, quam confusionem ac perturbationem. At nostri illi cum dialecticen aut non didicissent, aut ita didicissent, ut non didicisse praestaret: quibus, quaesio, modis omnia miscuerunt? qualem nobis cuiusque generis praeceptorum sarragenem reliquerunt? Ut si quis rusticus hordeum, triticum, uiciam, legumina in unum aceruum conserat, non illius aceruum horum commentarijs existimem perturbationem fore. Mihi quidem, cum in eos inspicio, saepissime Ouidiana illa de Chao in mentem ueniunt,

Quaque erat & tellus, illic & pontus & aer .
Non aliter enim apud hos, ubi uerbi causa de au-
thoritate magistratum agitur, dicetur etiam al-
iquid de testamentis : ubi de emptione & uen-
ditione differitur, aliquid de poenis aut de aucto-
ritate tutorum inferetur : nihil est denique quod
certam sedem ac domicilium habeat : nihil quod
non alienissimo aequae facile ac suo loco pertracta-
tum reperiatur . Inde illae crebrae ex uno in al-
ium locum reiectiones : cum te, quod hic agen-
dum ac tractandum erat, id iubent ex alio pete-
re, in quo tale quidquam agi, numquam, nisi ad
monitus, diuinare potuisses . Prorsus ut si quis
paterfamilias uestem non in uestiario, sed in ar-
ca panaria conderet : panem ex puteo hauriret,
piscis in nemore, lepores in piscina inclusos habe-
ret . Apud Aristotelem primo physicorum re-
censetur opinio ueterum quorundam, in quibus
fuit & Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet
inesse dicebant : idque exprimebant hemistichio
quodam, ut opinor, Empedoclis, *πᾶν ἐν παντί
μεικται* . Hoc an in physicis uere dicatur,
uiderint qui illa tractant : in talium certe inter-
pretum commentarijs uerissime dici potest . At
que hoc sunt etiam qui eos de industria fecisse di-
cant, ut artem iuris obscuriorem, ac difficilio-
rem cognitu redderent, & ad ceteros labores
illum quoque adderent, quo excarnificarent di-
fcentium

scientium ingenia, peruolutandi saepe illas ingentes librorum moles, & omnia alieno loco potius quaerendi quam suo. Quod si uerum est, nam ego quidem aliam potius fuisse causam suspicor, neque ita de eis male sentio, ut, cum melius possent, noluisse credam: sed tamen si ita est, non obscurum est, quam eis pro tam sancto atque honesto proposito gratiam debeamus. Vltimus locus erat de genere dicendi, quo dixi eos, qui quid docent, uti debere nitido, perspicuo, usitato, tali denique ut sine ullis salebris, sine ulla adspersitate influat in aures animosque discendum, eisque se non adscita fucisq. ac pigmentis quaesita, sed naturali pulchritudine ac suauitate commendet. A quo ij quos dico quam longe omnes absuerint, quis non uidet? Et sunt tamen qui eos defendant: ut nulla est tam mala causa quae patronos non inueniat: dicuntque eloquentiam in eo qui ius docet, non requiri: satis esse si artem suam teneat: eius praecepta dum tradat, quibus ea uerbis pronunciet, nihil interesse. Citant etiam in eam rem uerba quaedam Ciceronis, quibus ait se in philosopho eloquentiam, si adferat, non adspernari; si careat, non admodum requirere. Nimum delicatos esse, qui in tanta praeclarissimarum rerum copia etiam uerborum concinnitatem requirant: & perinde facere ac si optimos & saluberrimos cibos fasti-

dirent, nisi in auro aut in gemmis apponerentur. Tum praeterea facilius intelligi ac percipi quae qualibuscumque uerbis sine delectu effertur, quam si quis in eisdem pura ac latina oratione exprimendis elaboraret. Postremo usu hoc iam & experientia compertum esse, quibus uerborum cura est, eos exsuccos fere, & aridos, & exsanguis, & grammaticos potius aut ludi magistros, quam ueros & solidos iurisperitos euadere: cum contra, qui magno & forti animo contempserunt sermonis delicias, & illud horridum, incomptum, agreste, rusticorum dicendi genus adamarunt, ij demum iuris ac legum cognitione impleant pectus, in consultationibus, in foris, in subsellijs regnent, in omnium maioris momenti controuersiarum disceptatione ac dijudicatione dominantur. Quibus ut respondeam, primum dico, non existimare me eloquentiam, neque ad ius, neque ad ullam omnino artem tractandam, necessario requiri: ne ad illam quidem ipsam, qua fieri eloquentes putantur. Multos enim accepimus, cum ipsi eloquentes non essent, optimos tamen alijs ad eloquentiam duces ac magistros fuisse: qualem in Graecia Hermogenem, in hac urbe Quinctilianum fuisse aiunt. Et Aristoteles, si se ad dicendum contulisset, fortasse multos habuisset superiores, quo tamen eloquentiae praecepta nemo umquam

unquam melius aut perfectius tradidit. Munditiam quidem sermonis non in artibus modo docendis, sed etiam in congressibus & in familiaris colloquio ab omnibus ingenuis & paullo liberalius institutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro. fictilibus aequo animo cenare possum: praefertim si epulae sint, ut ais, exquisitae: sed illa ipsa fictilia tersa sint, niteant, appetentiam potius quam uomitum concitent. An tu conuiuatorem feras, qui quamlibet lautos cibos in uasis coeno ac luto conspurcatis apponat? Nam quod aiunt facilius intelligi quae ita dicuntur: credo equidem hoc inter ipsos uerum esse. Balbi enim balbos, ut est in prouerbio, melius intelligunt. Ingenui quidem adolescentes, in Ciceronis, Caesaris, Plauti, Terentij & similium libris exercitati, & Latinae linguae intelligentes, novos sibi de uerborum significatione commentarios conquirant oportet, cum accessuri sunt ad illas mixobarbaras cantiones. Neque enim una saltem lingua est qua loquuntur, sed taeterrimus quidam cinnus ex foedissima barbararum, peregrinarum, inauditarum uocum collunione, olens, ut seruus ille Plautinus ait, alium, hircum, haram, suem, canem, capram commistam: ut quemadmodum odor qui ex Averno afflabatur, supernolantes aues necare solitus dicitur,

dicitur, ita illud pus, illa sanies, illud virus optima quaeque ingenia exanimet. Ego quidem certe multos noui optimo adolescentes & acutissimo ingenio praeditos, qui cum in alijs disciplinis exercitati, ad artem se iuris accingerent, talium magistrorum incondita uoce perterrefacti, refugerunt, retulerunt pedem:

Improuisum aspris ueluti qui sentibus anguem Pressit humi nitens, trepidusq. repete refugit. Quod autem quasi firmamentum defensionis suae ponunt, non posse quemquam magnum iurisconsultum euadere, cui ulla faciendae ac poliendae orationis cura sit, pro Deum immortalem, etiamne hoc tam erudito saeculo, in hac tanta luce ac splendore disciplinarum omnium cuiquam se persuasuros putant? Quemquam ne ex illo suo grege inquinata ac contaminata balbutientium potius quam loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hos omitto: ad id, quod institueram redeo. Dixi quattuor esse, quae qui ius docent praestare debeant: ut uera doceant, ut ad rem pertinentia, ut ordine, ut genere dicendi apto ad docendum. Id qui non praestarent, culpauimus. Dicet aliquis: Quid tu te igitur ea praestaturum esse profiteris? Non ausim tantum de me aut mihi aut uobis polliceri. Illud quidem non dubitanter adfirmo, neque

que plane imparatum esse me ab ijs, quae ad id efficiendum necessaria sunt, & ut aliquid olim praestitisse dicar summam diligentiam adhibiturum. Sed, ut dici tempus est, diutius detinendi non estis. Diecraftini conabor uiam uobis munire ad titulum de Pactis minore negotio intelligendum. Dicam cur de pactis agatur hoc locum: tum quid sit pactum, quae pactorum diuisiones: qui quibus pacisci possint: quique sint pactorum effectus. Hacc crastinae disputationis capita futura sunt. Inde ad ea iurisconsultorum ueterum fragmenta, quae in hunc titulum relata sunt, sigillatim interpretanda ueniemus.

D . I X 1.

ORATIO VNDECIMA

HABITA . ROMA E
POSTRIDIE . NON . NOVEMB.

ANNO . ∞ . D . LXXI

ONSTITVERAM hodie, nulla, ut Gaius noster loquitur, praefatione facta, ad tractationem earum rerum, quas hoc anno docere institui, accedere: idq. et uobis utilius, et mihi conuenientius fore arbitrabar. nisi me amici quidam, quorum & iudicio, et auctori tati plurimum tribuo, de fixa iam statutaq. sententia deductum, sibi potius quam mihi, hac in re morem gerere coegissent. Neque tamen eis plane adensus sum: sed, ut Homericus Iuppiter, partem eius quod petebant concessi, partem negaui. Nam quod a me contendebant, ne statim in ea quae huius artis propria sunt ingrederer, sed

sed hoc anniuersarij laboris quasi uestibulum populari aliqua & magis ad omnium sensus accommodata disputatione exornarem, in eo non grauate ipsorum uoluntati acquieui: quod auctores erant, ut aliquod mihi undecumq; argumentum sumerem, quamlibet remotum & alienum ab eo quod ageretur, popolare modo, & plausibile, & in quo ostentare uim ac copiam dicendi liceret, id ut ipsos a me obtinere sinerem, ipse a me non potui obtinere. Vix ista faciebam adolescens, cum & omnes uias perueniendi ad aliquam eloquentiae famam studiose conquirerem, & ijs in artibus exercerer, quas qui tractant, in eis haec non ferri modo, sed & requiri solent. Hac uero aetate, & hac qualicumq; hominum opinione de me, & hoc suscepto munere, quod ab omni uanitate longissime abesse debet: si puerorum aut sophistarum in morem de comenda accipienda oratione sollicitus sim, & sine ulla necessitate eas mihi ad dicendum materias deligam, in quibus belle ac commode aliquid dicere posse uidear, ineptis fortasse gratum faciam; quos semper fucata & inania omnia, magis quam uera & solida delectant: grauium certe ac cordatorum hominum non effugiam iustam ac meritam reprehensionem. Obsequamur igitur amicorum petitioni: sed ita, ut ne obliuiscamur, quid deceat. Explicaturus sum eam partem

rem Digestorum, in qua de iudicijs differitur. Sed prius dicam nonnulla de ipso munere iudicandi, quantum in eo sit auctoritatis, quantum ponderis & momenti ad totius reip. felicitatem: tum, qualem esse eum oporteat, qui ei muneri recte & pro dignitate praesuturus sit: quae in iudicando seruanda, quaeq. fugienda uideantur: quae omnia a nostris quidem partim modice attinguntur, partim ut certa & indubitata ponuntur: a philosophis autem, unde nostra fluxerunt, accurate ac copiose pertractari solent. Dicam autem non oratorio more: sed hoc nostro scholastico, & umbratili, & sedato, non ad permouendos animos, sed ad docendos, non ad faciendos clamores, sed ad silentium potius & attentionem obtinendam idoneo. Ita me duas res consecuturum esse confido, ut & amicorum petitioni, si minus plene, at certe aliqua ex parte satisfiat: & hoc quamuis ex alia arte accersitum disputationum mearum caput cum cetero corpore satis apte ac concinne cohaerere uideatur. Tanta igitur est, ut hinc potissimum exordiar, in omni ciuitate eorum qui iudicijs praesunt auctoritas, ut ex eis potissimum reip. felicitas aut infelicitas pendeat. Etenim uere dixerunt ueteres, legem esse animam ciuitatis, & perinde felicem aut infelicem euadere unamquamq. ciuitatem, ut bonis malisue legibus temperata est.

Vtor

*Utor hic legis nomine magis ad populi consuetu-
 dinem, quam ad ueritatem: scio enim, si qua ma-
 la lex sit, eam ne legis quidem nomine dignam
 esse. Sed si tantum positum est in legibus: le-
 gum autem ipsarum nullus est usus, nisi sint qui
 eas exsequantur ac custodiant: & legum mini-
 stri ac custodes magistratus, unde eos nomophy-
 lacas Plato uocat: magistratum porro praeci-
 pua uis in exercendis iudicijs cernitur: constare
 opinor, qualia in ciuitate iudicia sint, talem
 esse totius ciuitatis statum. Immo uero ea pri-
 ma fuit antiquissimis temporibus caussa congre-
 gandarum ciuitatum: ut essent, qui uim coerce-
 rent, tenuiores a potentiorum iniurijs defende-
 rent, suum cuique tribuerent, iuris aequabili-
 tatem inter omnes pro portione tuerentur. Hanc
 originem creandorum regum fuisse, quod uetu-
 stissimum in terris imperij nomen est, Herodo-
 tus, & ab eo mutuatus Cicero tradunt. Itaque
 reges ipsi antiquitus iudicabant, ut Minos, cu-
 ius singularis iustitia iudicem eum, ueterum o-
 pinione, etiam apud inferos fecit: ut Tenes cul-
 tus apud Tenedios pro Deo: quem cum securi in-
 sulam ex se dictam obambulare solitum tra-
 dunt: eaq. percutere, quos, caussa discussa, in-
 iuriam fecisse cognosset: ut Philippus Macedo,
 quem etiam patienter tulisse accepimus, obiur-
 gatum ab anicula, cui audiendae sibi esse otium
 negauerat:*

negauerat : cum illa retulisset , ne regnaret igitur , si audiendis ac diiudicandis caussis uacare nollet . Et per diu , qui Hebraeorum populo summo cum imperio praeerant , non reges , sed iudices uocabantur : ut intelligamus nihil esse tam regium quam iudicare . Siue enim priuata iudicia inspiciamus : uere ait Cicero , omnes omnium pecunias positas esse in potestate eorum qui iudicant : siue publica , omnium ciuium non fortunae modo , sed dignitas , existimatio , salus , eorum , qui iudicia publica exercent , fidei , religioniq. commissa est . Sapientissimus homo Democritus duabus rebus remp. contineri dicebat , poena & praemio : earum autem rerum utraq. in eorum manu est , qui munus sustinent iudicandi . Magna igitur adhibenda cautio est in iudicibus deligendis : eorumq. & singularis quaedam prudentia , & spectata probitas esse debet : ne si , aut errore ducti , aut cupiditate abrepti , permissa sibi potestate secus quam decet utantur , ipsa ciuitatis fundamenta subuertant . Ac ueteres quidem illi paucissimis uerbis iudicis officium concludebant : cum ita dicerent , legem esse mutum iudicem , iudicem autem legem loquentem . A bono enim iudice ita prorsus omnia iudicari oportet , ut lex ipsa , si loqui posset , iudicaret : atque ita legem & iudicem inter se conspirare , ut sit lex quasi anima iudicis ; iudex ,
quasi

quasi nox legis. Et, quemadmodum Aristoteles ait, legem esse mentem cupiditatis expertem, ita optandum esset, ut eiusmodi iudices reperirentur, qui, omni cupiditate spoliati, mente tantum ac ratione in disceptandis controuersis uterentur. Sed talia optare licet, sperare non licet. Nimis enim uerum est, quod in quodam cantico posuit Simonides, perdifficile reperiri hominem τετραγώνον ἀνέν ἰσχύου. Huic incommodo sapientissimi quique ueterum quaecumque potuerunt remedia compararunt. Inter quos Aristoteles censuit, in bene instituta ciuitate, omnia, quoad eius fieri posset, legibus comprehendenda ac definienda: quam paucissima autem in potestate atq. arbitrio iudicum relinquenda. Cuius rei tres ab eo sane graues causae adferuntur. Vna, quod multo maior numerus necessarius est iudicum, quam eorum qui leges ferant. Facilius autem est paucos bonos et prudentes uiros reperire, quam multos. Altera, quod longius tempus datur legem aliquam laturis, quam de certo aliquo negotio ac controuersia cognituris. In maiori autem temporis diuturnitate maior est penitus peruidendi ueri facultas. Tertia, quae omnium potentissima est, quod leges & in futurum prospiciunt, & uniuerse ac generatim feruntur, ut neque gratiae, neque odio locus esse possit. At iudicia & de praesentibus negotijs,

& de certis personis exercentur: ut & gratia,
& odio, & inuidia, & miseratione, & ratione
propriij alicuius commodi, aut incommodi, fa-
cillime abduci a uero iudicis animus queat. In
iudicibus autem deligendis illud praecipue ob-
seruandum est, ut boni uiri eligantur: in quo ue-
teres ita diligentes fuerunt, ut saepe in libris
nostris uiri boni nomine non alius quam iudex in-
telligatur. & Horatius narrat patrem suum,
cum sibi uirtutis & officij praecepta traderet,
laudandarum actionum exempla ex iudicibus po-
tissimum sumere solitum esse. Sic me, inquit,
Formabat puerum dictis: & siue iubebat,
Ut facerem quid habes auctore, quo facias hoc.
Unum ex iudicibus selectis obijciebat. & ali-
bi cum uiri boni quasdam quasi notas enume-
rando percenseret, hanc inter praecipuas ponit.
Quo multae magnaeque secantur iudice lites.
Ac uidete, quanto opere ueteres illi Romani, eos
qui res iudicabant ab omni improbitatis suspicio-
ne puros esse uoluerint. Notationi atque animad-
uersioni censoriae non tribuebant auctoritatem
rei iudicatae: neque si quis a censoribus senatu
motus esset, propterea ei aditum ad honores de-
negabant. Quinimmo quosdam a censoribus e
senatu eiectos, ipsos postea censes fuisse legi-
mus. Sed tamen, ut omnis etiam leuissima suspi-
cio abesset a iudicum moribus, lege Iulia repe-
tundarum

tundarum qui senatu moti essent iudices non poterant dari. Aetas etiam in iudicibus consideranda est: neque enim idonei sunt adolescentes ad tantum munus sustinendum. cuius rei tres fere causae adferri solent. Vna, quod de moribus adolescentum nihil adhuc certo sciri potest. mutantur enim, ut ait Horatius, in horas. & improbum quidem esse aliquem ut cognoscas, uel unus dies sufficit, ut ait Thegonis: at diu uixerit oportet, de cuius probitate certum iudicium fiat. Altera, quod in iuuenibus magnae & uehementes sunt animi commotiones, quas illi saepius quam rationem sequuntur. Postrema, quod longus rerum usus in iudice requiritur, qui cadere in adolescentem non potest: ὅτιον, ait Plato libro tertio de rep. ἀλλὰ γέροντα δὲ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι. Neque uero quilibet senex ad iudicandum aptus est. Non enim ut prudentia necessario aetatem requirit: ita aetas necessario prudentiam adfert. sed is demum, cui anteaetae uitae cursus & integritatis & prudentiae opinionem comparauit. Obseruabatur & illud antiquitus, ne egeni & exhausti homines facile ad iudicandum admitterentur. Cum enim plerique a Theognidis sententia non abhorreant, & paupertatem omni ratione fugiendam putent, uerendum uidebatur, ne saepe tales iudices non tam rationem muneris sui, quam magnitudinem

tudinem munerum alienorum considerarent: ne-
ue libentius in nummorum quam in argumento-
rum quae utrimque adferrentur ponderibus ex-
pendendis occuparentur: & , utrius grauior es-
set manus, eius caussam quoque meliorem uide-
ri pronunciarent. Atque ob eam caussam iudi-
ces non tantum ex moribus & ex aetate, sed et-
iam ex censu legebantur: quod Romanis alicubi
obijcit Tertullianus. Cumq; iuris iurandi re-
ligio maximum & sanctissimum fidei vincu-
lum merito apud omnes existimetur, iudicaturi
prius iurabant se ex legum praescripto iudica-
turos: cuius rei frequens apud Demosthenem,
& alios mentio est. ne ue legum uerbis callide,
& subdole interpretandis ab earum sententia
& uoluntate discederent, addebant, τῇ νόμῳ,
τῇ δίκαιοτάτῃ, ut apud Demosthenem, aut, quod
idem ualeat, τῇ ἀρίστῃ, ut apud Aristotelem in
rhetoricis, & apud Iulium Pollucem libro octa-
uo relatum est: quo significabant, se ita leges
interpretaturos, ut rationi & aequitati maxi-
me consentaneum uideretur. Quin etiam, ut ma-
iore diuini numinis metu persunderentur, iudi-
cabant in loco sacro. Quamuis enim Deus o-
mnibus locis praesens est, eiusq; ut ait Aratus,
omnia plena sunt: in consecratis tamen locis
magis omnes nescio quo modo illius praesentia
commouemur. Atque hanc consuetudinem an-
tiquissi-

tiquissimam fuisse, Homerus ostendit, qui iudices in Achillis clypeo sculptos & senes fuisse ait, & in sedilibus lapidis sacro in loco consedis-
 disse. οἱ δὲ γέροντες, inquit, ἔατ' ἐπὶ ξισοῖσι
 λίθοις ἱερῶν ἐνὶ κύκλῳ. Summa autem in eo adhibenda diligentia est, ut tollantur omnes occasiones, quae possunt efficere aliquem animi motum, quo iudex abducatur a uero. Nam quod de amore ait Theocritus, pulchra ei uideri, quae pulchra non sunt, idem absolute de toto talium commotionum genere dici potest: prout quisque affectus est, ita res eis alias atque alias uideri. Arquatis, ait Varro, & ueternosis omnia lutea uidentur: febricitantibus amara, quae dulcia: aliter omnibus de rebus ebrj, aliter sobrij iudicant. Idem putandum est euenire ijs omnibus, quorum animus aut amore, aut odio, aut ira, aut inuidia, aut deniq. aliquo πάθῃ occupatus est. Docent philosophi, si sensus de rebus sibi obiectis uere iudicaturus sit, oportere ipsum sentiendi instrumentum, quod illi αἰσθητικόν uocant, ἀποικόν id est omni qualitate, earum saltem, de quibus iudicandum est, uacuum esse. sic & iudicis animum in sola ueritate defixum ab omni perturbatione purum ac liberum esse oportet. Male uerum examinat omnis corruptus iudex: ait Horatius. Quoniam ergo nemo, ut omnia moliatur, exsuere ac deponere insitum at-

que ingeneratum omnibus sui amorem potest : ideo ueteres neminem rei suae idoneum iudicem esse noluerunt : quod & apud iuris nostri auctores saepe legitur : & ante eos ab Aristotele & in ethicis, & in politicis dictum erat . Ne de filiis quidem negotio idoneus iudex est pater . amat enim eum ut partem sui . & quamuis reperiuntur patres quidam, qui de filiis seuerissime iudicarunt, ut in externa historia Zaleucus, in Romana Brutus, Manlius, alij : usitatus tamen est, patres in filiorum peccatis conuiuere . Sed hac de re alio loco plura dicentur . Corruptuntur iudices etiam donis : & ea causa fuit, cur ijs legibus, quae de pecunijs repetundis latae sunt, punirentur, qui ob rem iudicandam pecuniam accepissent . Narrat Plutarchus, Thebis olim positas in publico fuisse iudicum statuas, easque sine manibus : quod indicio esset, nihil eos a quoquam accipere debere : eius autem, qui iudicio praesideret, etiam sine oculis : quod ipso personarum adspectu iudices interdum a recto abduci arbitrarentur . Antonius certe apud Ciceronem gloriatur, My. Aquillium, in manifesto repetundarum crimine, hoc potissimum a se artificio liberatum, cum eum maestum ac sordidatum produxisset, tunicamque eius a pectore discidisset, & cicatrices aduersorum uulnerum, quae ille pro rep. acceperat, ostendisset . Ita iudices, quem ab
sentem

sentem forte damnassent, eum, adspēctū ipsius commoti; liberarunt. Eodem artificio multis ante annis usus erat Hyperides, qui, ut narrat Athenaeus, cum Phryne meretrix pulcherrima rei capitalis argueretur, atque ita teneretur, ut argumentis purgari non posset: cum multa pro ea dixisset, ad postremum statuit eam in conspectu iudicum, & pectus eius papillasq. nudavit: qui adspēctus tantum potuit, ut, quam omnium sententijs damanatum iri opinio erat, omnium suffragijs absoluta discesserit. ex quo institutum est, ut Ariopagitae noctu iudicarent. cuius rei praeter ceteros auctor est Lucianus. Sed et quo iudicia integriora et incorruptiora essent, nomina ipsa eorum, de quibus ageretur, in Ariopago reticere solita, quidam tradiderunt. ut, nulla prorsus personarum ratione habita, de rebus tantum ipsis iudicaretur. Multum etiam in iudicijs peruertendis potest eloquentia: neque prorsus mentiebantur ueteres illi magistri, qui se docere profitebantur, quo modo causa inferior dicendo superior fieri posset. Cui enim nota non sunt uerba Ciceronis in causa Cluentiana, obiectas a se iudicibus tenebras gloriantis? Ideoq. rectum erat illud eundem Ariopagitarum institutum, apud quos oratores praeconis uoce nihil uerborum extra rem facere, & neque proœmijs uti, neque epilogis iuebantur. Sapien-

ter quoque Anastasius & alij posteriores Imperatores constituerunt, ne cuiquam administratio patriae suae sine speciali iussu principis permitteretur. Arbitrati enim sunt id, quod est, unumquemque necessario in patria sua multis cognationibus, adfinitatibus, necessitudinibus implicatum teneri: usque omnibus rebus iudiciorum religionem ac severitatem impediri. Eodem pertinebant permissae antiquo more alternae iudicum reiectiones: ut e iudicijs somnis omnino suspicio inclinati, ac propendentis in alterutram partem animi tolleretur. Neminem, ait Cicero pro Cluentio, uoluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter aduersarios conuenisset. iexpediret etiam in eos iudices, qui se corrumpi sinissent, grauisimas poenas constitui: ut fecisse Cambysen ait Herodotus, qui, utinam non singulari, sed in omnem posteritatem duraturo exemplo, supra iniusti iudicis corium in loca dissectum, eius filium ac successorem sedere iussit: ut eum a paternae improbitatis imitatione paterni supplicij memoria reuocaret. Omnino autem iudicibus tria in animo perpetuo habenda esse arbitror. Vnum, ut cogitent, quemadmodum ipsi de alijs iudicant; ita de se non alios tantum homines, sed ipsum Deum indicaturum. Alterum,

ne

ne prius sententiam ferant, quam diligentissime utriusque partis iura cognouerint. Merito laudatur a Platone illud Hesiodi, Μὴδὲ δίκην δικάσας ἐπὶν ἀποφῶν μῦθον ἀκούσας. Et elegans est illud Philippi, ut opinor, Macedonis, qui cum altera aure occlusa accusatorem audiret: interrogatus, cur id faceret, dixit se eam seruare integram reo. Postremum illud est, debere quidem iudicem plane medium esse: ideo enim μετῆται, ut ait Aristoteles, uocantur. Sed tamen, si in alterutram partem inclinandum sit, ut Circe dicebat minus periculi esse, si naus ad Scyllam potius paululum inclinaret, quam si ad Charybdim: ita in hominibus puniendis minus mali esse in clementia ac lenitate, quam in saenitia, & acerbitate. Nam etsi laudata est apud ueteres praetoris cuiusdam seueritas, cuius tribunal scopulum reorum uocabant, multo tamen maiorem laudem haberet illa uox Neronis, si ex animo prolata esset, aut si ipse in eadem mansuetudine perstitisset, qui subscripturus sententiae capitis in quendam, Vtinam, inquit, numquam didicissem litteras. Et M. Antonini illud praecipue commendatur, quod poenas legibus definitas semper usque ad aliquem modum mitigabat. Pleni sunt libri nostri talium sententiarum: Benignius interpretandae sunt leges, quo uoluntas earum conseruetur.

uetur. & Interpretatione molliendae sunt poe-
nae potius, quam exasperandae. Non possum
hoc loco praeterire dictum quoddam uetustissimi
oratoris Antiphontis. Εἰ δέοι τι ἀμαρτεῖν, τὸ
ἀδίκως ἀπλοῦσαι ὀσιώτερον, ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι.
τὸ μὲν γὰρ ἀμαρτημιά ἐστι. τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκτεῖναι,
ἀσέβημα. cuius sententiae similem quandam ex
libris nostris suo loco proferemus. Dixi de au-
thoritate & officio iudicum, non quaecumque
poteram: neque enim id aut res postulabat, aut
tempus patiebatur: sed ea tamen, quae dixi, neq-
aliena, neque inutilia fuisse confido. Quid praesti-
terim, uos ipsi iudices eritis. Si quis erit, qui me
contendat debuisse statim ad ea, quae iuris civilis
propria erant, accedere: ab eo peto, ne mihi ue-
niam neget, quod ego amicis rem non magni mo-
menti petentibus negare non potuerim: ne ue sit
ita difficilis creditor, ut in crastinum expectare
nolit: cum praesertim ipsi iurisperiti sub eo,
quem explicaturi sumus, titulo tradant, in mo-
ra modici temporis non magnum damnum ines-
se censei

D I X I .

ORATIO DVODECIMA

HABITA . ROMAE
NON . NOVEMB.

ANNO . 88 . D . LXXII

*Us ciuile me non nulgari uia,
sed noua quadam, & ante me
in his quidem scholis inuisita-
ta ratione tradere ingressum,
& in opere institutoq. pul-
cherrimo quartum iam an-
num, magna auditorum frequentia, magna a-
nimi contentione uersantem, uestra, Cardinales
amplissimi, in medio cursu insistere, aliudq. mu-
nus suscipere coegit auctoritas. Nam, cum ho-
mo eruditissimus, qui tradendis eloquentiae
praeceptis in hac urbe consenuerat, & adstricta
ualetudine, et ipsa iam aetate otium ac quietem
postulante, missionem a uobis honestissimam im-
petrasset, nec ei facile successor idoneus reperiri
posse*

posse uideretur, mihi potissimum mandandam
esse ab eo derelictam prouinciam censuistis. Pa-
rebo libens, ut debeo, auctoritati uestrae: ne-
que mihi quidquam umquam a uobis imponetur
aut laboris aut oneris, quod non ego prompto
atque alacri animo subeam: quaeq. mihi a uo-
bis imperata erunt, numquam aut aspernabor
ut nimis humilia, aut ut nimis ardua extime-
scam. Vestrum est, decernere ac statuere, quam
a quoque nostrum huius quasi reip. litterariae
partem administrari ac procurari uelitis: no-
strum, parere, & mandata uestra subsequi, ne-
que umquam ita nobis placere, aut tantum no-
bis tribuere, ut de uestro iudicio iudicemus.
Equidem quod ad me attinet, neq. ullam ar-
tem, quae quidem hominis ingenui studio digna
sit, sordidam & abiectam esse duco: & hanc, ad
quam tradendam nunc uocor, semper nobilissi-
mam existimaui: &, si aliter sentirem, for-
tassis tamen non uererer imitari Laconem il-
lum, qui in conuiuio, extremo loco iussus ac-
cumbere, conuiuatoris ingenium, ac iudicium
commendauit, qui rationem excogitasset, qua
illi quoque loco dignitatem compararet. Non
enim tantum, ut uulgo dicitur, magistratus ui-
rum ostendit, & in luce hominum collocat: sed
etiam saepe magistratum is qui eum gerit exor-
nat. Epaminondam ferunt, cum a ciuibus suis te-
learchus

learchus creatus esset : erat is apud Thebanos non magni momenti magistratus : non detrectasse, sed dixisse ita gesturum, ut deinceps telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum est. tantum enim Epaminondae ualuit auctoritas, ut post eum telearchi perpetuo creati sint ex principibus ciuitatis. Haec & talia dicerem, si in eloquentiae professione parum inesse dignitatis existimarem. Sed & de re ipsa, & de me longe mihi alia opinio est. Quamuis enim non infitior, magnum me semper amatorem atque admiratorem disertae atque ornatae orationis fuisse, studioseq. in eam rem operam dedisse: etiam, si uultis, aliquando imposuisse populo, & apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis neque indiserti hominis opinionem uenisse: uereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris scriptores; etiam ueteranos milites pro tironibus habendos, cum diu a pugnando cessarunt. Sed quoniam id tantum a me expectari ac requiri puto, primum, ut uobis, adolescentes, indicem ac commonstrem eas uias, quibus ad eloquentiam posse arbitror perueniri: deinde ut ad superandam earum difficultatem, quantum in me erit, si quid modo erit, neque autem multum, neque tamen nihil omnino fore confido, auxilio sim: suscipiam, ac subibo paullo maiore

cum

cum fiducia onus id, quod mihi, si meum perpetuum publicae utilitatis studium diuinæ benignitatis aura comitetur, utcumq. posse uideor sustinere. Ut enim, si quis homo egens ac tenuis, alios se collocupletaturum esse profiteatur, ridiculus sit: sin id tantum polliceatur, ostensurum se quam uiam insistere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atque abhorrens a fortuna sua suscipere uideatur: sic ego, si ea me traditurum dicere ausim, quibus eloquentes fieri possint, merito irridear, cum ipsi mihi eorum perexigua pars suppetat; sin id tantum dicam, posse me ijs, qui eloquentiae studio tenentur, uias quæ ad illam ferant ostendere, & ad id quod adamarunt consequendum aliquid opis afferre: caussæ, ut opinor nihil sit, cur me quisquam aut nimium mihi adsumere, atque arrogare dicat, aut ea polliceri quæ præstare non possim. Nolite autem auditores existimare me uulgare aliquid uobis & in medio positum polliceri, cum polliceor me uobis itineris ducem ad eloquentiam fore: neque ita eloquentiae nomen accipite, ut uulgo accipi consuevit. Hodie enim ut quis uulgaria rhetorum praecepta utcumq. didicit & in Ciceronis scriptis tantum posuit operae, ut, adhibito Nizolij libro, possit orationem aut epistolam scribere, cuius tum singulae uoces, tum ipsa etiam structura & colloca-

tio

tio. Ciceronem oleat, protinus magno eorum consensu, qui nihil altius aut sublimius cogitant, eloquentis nomen assumit. Itaque, si de quopiam istorum percunctere, num Platonem, Aristotelem, Theophrastum legerit, denique num philosophiam attigerit, negabit: se enim, relicto alijs philosophiae studio, eloquentiae gloria contentum fuisse. Quid Herodotum, Thucydidem, Xenophontem quam diligenter, studio seq. uersauerit. Aliquid se fortasse ex eis libasse dicet, sed properantem & aliud agentem, & qui unam modo spectaret eloquentiam. Certe igitur Homerum, quem ut ceterarum ingeniarum artium, ita eloquentiae quasi fontem quandam esse dicunt, Sophoclem, Euripidem, a quo optime ali eloquentiam, ipsi eloquentiae magistri prodiderunt, ceteros denique Graecos & Latinos poetas accurate peruolutasti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem, quas nugas nominas? quasi ego poeta, non orator, esse uoluerim. Nimirum igitur, cum a te omne aliud scriptorum genus abdicasses, in illis eloquentiae luminibus Lysia, Hyperide, Andocide, Isaeo, Isocrate, Demosthene, quamplurimum olei consumpsisti, in eis egregium aliquod studium collocasti, eos saepe relegens in succum ac sanguinem conuertisti tuum. Immo, inquit, quorundam ex istis uix ipsa nomina agnosco: alios

alios a Cicerone meo commendari memini, qui mihi solus in amoribus ac delicijs fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiae studio inflammatus, numquam ex oculis, ex manibus, ex sinu deposui: cuius in scriptis ita diligens ac sollicitui fui, ut, quemadmodum nummi aurei aut argentei a plumbeis tinnitu ipso dignoscuntur, ita ego uoces Ciceronianas ab ijs, quae Ciceronis non sunt, sono ipso discernere ac diiudicare possim. Bene sit, inquam, istis auribus tuis tam delicatis, tamq. eruditis: sed cur, quaeso, cum Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari uidebas, non attigisti. Istos, inquit, legissem, si Graece eloquens esse uoluisssem. Latinae quidem eloquentiae laudem affectanti satis esse unus Cicero uisus est. Quae ista, malum, Latina eloquentia est, aut quando quisquam ueterum istud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quisquam eloquentiam uocat, cum genera caussarum, et nomina figurarum, et uulgaria quaedam praecepta de conformandis orationis partibus, & huiusmodi naenias didiceris, uoculas ex Cicerone collectas coniungere, & ex eis quasi tessellis ieiunam ac famelicam orationem contexere, sedulo cauentem ne quid dicatur, quod non ante Cicero dixerit? Picarum et psittacorum ista eloquentia est, auditas uoces iterare ac reddere, neq. quidquā umquā dicere quod sit uere ac proprie tuū. Aliud antiqui uocabant

bant eloquentiam : qui nisi qui de civilibus negotijs orate ac copiose loqui posset , qui dicendo animos audientium flecteret , qui admirationem concitaret , qui modo clamores faceret , modo circumfusam multitudinem stupore defigeret , ne minem eloquentem uocabant . Itaque qui se dicendi magistros profitebantur , multa de ratione argumentandi , multa de uirtutibus ac uitijs , multa de permotionibus animi , multa de ueterum institutis , ac legibus , multa de ratione instituendarum ac gubernandarum ciuitatum disputabant : seq. propterea non rhetoras , aut , quae tum usitata erat ipsorum appellatio , sophistas , sed gloriosiore ac magnificentiore nomine politicos nominabant . In quo etsi eos Aristoteles coarguit , ipse tamen docet rethoricen quidam esse ex dialectica , & ex politica conflatum atque commistum : & opus rhetorices esse ait ijs in rebus omnibus , quae in consultationem cadunt , omnia uidere , quae ad fidem faciendam ac commodata sunt . Tribus autem praecipuis capitibus hoc contineri ait , si ita dicamus , ut , qui audiunt , bonos uiros esse nos opinentur . si eorum animi motus quosdam concipiant ad id quod uolumus efficiendum atque obtinendum ac commodatos : si id quod probare uolumus , aut demonstremus , aut demonstrare uideamur . Ut autem dialecticus , non illo ex scholastico pulue

re clamator odiosus ac molestus, sed uerus ac germanus dialecticus duobus ad probandum instrumentis utitur, syllogismo & inductione: sic ei compar ac geminus & in dissimili genere simillimus orator duo alia habet, quae duobus illis ex altera parte respondeant, enthymema quod syllogismo, exemplum quod inductioni. His duobus armatus est, his pugnat, his & suam & aliorum dignitatem tuetur: neque sine magna copia enthymematum & exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata, eloquentis nomen sustinere quisquam potest. Enthymematum copia a philosophis, exemplorum a poetis et historicarum scriptoribus petitur: neque quisquam oratoris, aut eloquentis nomine dignus euaserit, qui non prius omnia philosophorum scripta, quae quidem ad formandos mores & ad tractandam remp. pertinent, omnem historiam ueterem, omnes antiquos & Graecos et Latinos poetas diligenter & accurate peruolutarit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor: sed magnum est & id, quod hoc labore petitur. Et uerum est, quod ait Horatius: nil sine magno uita labore dedit mortalibus. Ad hanc facultatem consequendam ego me uobis auditores, quantum uires meae ferent, ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur: uobis, ut ille ait comicus senex, seritis, uobis occatis, uobis eisdem metitis,

tis, uobis denique iste pariet laetitiam labos. Videbitis me quotidie caussa uestra efficientem, quaecumq. potero; conantem etiam ea quae non potero. Alite uos quoque studium meum attentione uestra: & dum aetas apta est ad labores perferendos, dum animus nullis alijs curis occupatur, dum cetera, quae ad capiendum ingenij cultum requiruntur, assatim suppetunt, nolite committere ut utilitas uestra, quae & Gregorio Pontifici Maximo, & amplissimis Cardinalibus, quibus ille munus hoc demandauit, & nobis omnibus tantae curae est, a uobis, a quibus minime decet, negligatur. Equidem pro mea uirili parte nullo loco uobis deero: docebo, admonebo, instabo, urgebo, excitabo, nonnumquam etiam, si res ita poscere uidebitur, obiurgabo atque increpabo. Nolite expectare, dum uobis aduler. Contemniam uos, si uos litteras contemnetis. sin eas amabitis: & amabo ipse commoda uestra ex animo, & ut uos me uicissim merito ametis, operam dabo. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Secundum librum Tusculanarum disputationum explicare decreui. Cras id facere incipiam. Polliceor autem uobis, qui me attente audient, curaturum me, ut eis operae suae ratio constet.

ORATIO DECIMATERTIA

HABITA . ROMA E

XV . KAL . NOVEMB .

ANNO . ∞ . D . LXXIII

VM mihi a summis uiris, quorum auctoritate, atque imperio nostra omnium studia diriguntur, mandatum esset, ut hodierno die, quo, ut scitis, more maiorum, noster hic quasi Musarum exercitus quotannis lustrari solet, de praestantia litterarum, & earum artium quae litteris continentur, aliquid publice dicerem, quo iuucnum animi ad earum amorem incitarentur: quod prius facere debueram, sed inconsulto quodam obsequendi studio abreptus non feceram, coepi oneris suscepti magnitudinem cum uiribus meis sollicitè comparare. Atque interdum quidem ita ratiocinabar, ut mi-

hi

hi nihil arduum, aut difficile impositum crede-
 rem. Nam, ut Cyrenaeus poeta facile ait esse
 omnibus Apollinem laudare, in quo tot, tan-
 taq. laudum argumenta sint: ita facile uideba-
 tur homini quamlibet infanti atq. indiserto lau-
 dare eas artes, quas uere, ac merito bonorum fon-
 tes nominare possumus. Neque enim dubita-
 bam, quin omnium concessu multo iustius arti-
 bus nostris, quam illis, de quibus id Xenophon
 dixit, honos huius nominis tribueretur. Cogi-
 tabam etiam tum demum in summa me difficul-
 tate uersaturum fuisse, si eas aut, quod nefas est,
 uituperare iussus essem, aut earum dignitatem
 abijcere & extenuare dicendo: nullum enim sa-
 ne argumentum, quod quidem alicuius momenti
 esset, ad eam rem reperire potuissim. Quod si
 Socrates praesente Phaetro amorem uitupera-
 turus, facere id non audet, nisi sibi prius pallio
 caput obnupserit: multo me magis uerecundari
 par fuisset, in tanto eruditissimorum hominum
 coetu declamantem aduersus eas artes, quarum
 omnes dignitate, ac pulchritudine, ita incensi
 estis, ut sine earum tractatione ne uitam qui-
 dem ipsam incundam putetis. Nunc, ut idem
 ille sapientissimus senex factu facile esse ait A-
 thenienses Athenis laudare, quod, quae quisque
 amat, ea libentissime laudari audit: sic & ipse
 mihi uidebar facilem & expeditam prouinciam

suscepisse commendandi ac celebrandi apud uos
ea, quae uobis omnibus in amoribus ac delicijs
esse constaret . Sed interdum occurrebant alia,
quae me commouerent , nec quieto esse ac securo
animo sinerent . Nam & in tam ubere ac co-
piosa materia necesse est, unicuiq. audientium
multa in mentem uenire, quae commode dici
queant : neque fieri potest, ut, quidquid omnes
cogitant, dicat unus : & ea est hominum natu-
ra , ut, cum quis , quod ipse dixisset , id ab eo ,
qui dicit, omissum uidet : non hoc quoque dici
potuisse, sed hoc potissimum dici debuisse con-
tendat . Ita dum pro suo quisque captu quid i-
pse dicturus fuerit cogitat, & alia prope o-
mnia fastidians, dum id unum dicatur, auide
exspectat : quidquid dixeris , semper uideberis
omisisse praecipua: et omnia communia ac contri-
ta dixisse, quod ea non dixeris , quae si dixisses,
ipsa quoque alijs obsoleta & uulgaria uideren-
tur . Vt melior hac in parte sit eorum condicio,
qui aridis, ac sterilibus in argumentis uersan-
tur: quorum, siue abundarunt , laudatur inge-
nium; siue defecerunt, materiae ieiunitas accu-
satur: cum contra, ubi ampla dicendi seges est,
quidquid allatum est, ubertati materiae adscri-
batur; quidquid omissum est, tibi. Ego uero quo
modo aut quidquam allaturum esse me sperem ,
quod nouitate audientium animos teneat , cum

ijs in

ijs in rebus mea uersatura sit oratio, in quibus
 praestantissima se omnium aetatum ingenia ex-
 ercuerunt: aut ita dicturum, ut non innumerabi-
 les alij ijsdem de rebus ornatius ac copiosius di-
 xerint? Sed mihi neque ualde laborandum est,
 ut noua conquiram: non enim cantilenae sunt
 hae, quibus nouitas, ut ait Telemachus, conciliat gratiam: sed praecepta, quibus uetustas addit auctoritatem: & si uera, utilia, apta ad id quod mihi propositum est, digna huius loci auctoritate, digna uestris auribus attulero, quibus ea cumq. uerbis extulero, hoc ipso me satis ornate dixisse arbitrabor. Agite igitur, uiri praestantes, & cum alijs nominibus, tum praecipue harum de quibus dicere ingredior artium cultu & tractatione clarissimi: agite studiosi adolescentes, quorum molliis adhuc, & tenera aetas in eiusdem gloriae spem eodem quasi lacte Musarum educatur, cognoscite mecum felicitatem uestram, qui inflinctu quodam, afflatuq. diuino ad eas potissimum artes animum appulistis, quibus, siue quis utilitatem sequatur, nihil fructuosius; siue oblectationem, nihil suauius ac iucundius; siue splendorem ac pulchritudinem, nihil illustrius, aut ad struendam nominis immortalitatem firmitus ac stabilius reperiri potest. Nam si ueteres illi, qui errore ducti pluris esse Deos opinabantur, quem cuiq. eorum diem con-

secrarant, eo laudes ipsius commemorare ac concinere solebant: multo nobis iustior causa est, quicumq. ipsdem honestissimarum artium studijs, quasi quibusdam sacris initiati sumus, cum hic nobis anniuersarius dies, maiorum sapientia & auctoritate, ad intermissam per aliquot menses earum exercitationem de integro repetendam constitutus sit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus, easque celebrare, quas nobis uicissim aliquid celebritatis allaturas esse confidimus. Meminisse autem debemus idcirco hunc sanctum, atque augustum locum ad hanc rem delectum esse, ut & in laudandis artibus Deum ipsum laudemus, qui, ut alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit: & publice contestemur, ac profiteamur studia omnia, laboresq. nostros & Deo auctore, atq. auspice suscipi, & ad ipsius gloriam, tamquam ad finem nobis omnibus praecepue propositum, referri. Vnde igitur, in tanta eorum quae se ad dicendum offerunt copia, potissimum exordiar? An ab eo, quod semper apud grauissimos quosq. grauissimum fuit, antiquitatis testimonio? Quae cum artes omnes bonae sint: nam si quae malae artes dicuntur, immerito eis artium nomen tribuitur, has tamen nostras proprio ac peculiari nomine bonas artes uocauit: easdemq. artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut a seruis,

aut

aut ab hominibus seruili praeditis ingenio exerceri, has unas ab ingenuis ac liberis excoli consentaneum iudicaret. Quinetiam cum Graeci earum cognitionem, sua lingua, tali quodam uocabulo affecissent, ex quo id modo intelligeretur, statim a pueritia dandam eis operam esse: maiores nostri hoc, ut pleraque melius ac sapientius: qui totum hoc artium genus humanitatem uocarunt: credo, indicantes, non multo minus inter homines talibus disciplinis expolitos, & uulgius aliorum, quam inter ceteros & pecudes interesse. Homines enim duabus praecipue rebus a ceteris animantibus discernimur, ratione, & rationis interprete oratione: quarum utraque in eis, qui harum artium expertes sunt, rudis quodammodo & inchoata: qui eas bene penitus combiberunt, perfecta in illis, atque absoluta est. Aristippus quidem, cum quaesisset quidam ex eo, quid boni filio suo allatura eruditio esset: Si nihil aliud, hoc certe, inquit, quod in theatro lapis in lapide non sedebit. Idemque alteri, qui cum sibi nimium magnam mercedem posci pro institutione filij uideretur, dixerat, Ista pecunia seruum mihi emere possum: Tu uero, inquit iocans, etiam hoc amplius: si unum emeris, duos habebis. Significauit uidelicet, quorum collustratus doctrinarum luce non esset animus, eos lapidum, non hominum, aut, si forte, inter homines, seruorum,

rum, non ingenuorum, loco ac numero esse habendos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti, quattuor omnino esse viae videntur, quarum unam aliquam a principio aetatis capeffere, ac postea persequi prope necesse sit: ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi ingressi estis, longe multumq. alijs omnibus anteponenda uideatur. Nam qui ista aetate sunt, partim otiose atque ignaviae dedunt, mollemq. uitam ac uoluptariam sequuntur, ij praesertim quibus amplum patrimonium est: partim si angustior sit res, quam ut nihil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam: alij, qui excelsiore sunt animo, armorum tractationem, & militaris rei gloriam sibi proponunt: alij deniq. animum ad litteras & ad haec mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abiectius, qui, torporem ac desidiam amplexi, uitam luxu atque inertia transigunt, nihil agentes, quo se homines esse testentur? Qui, ut Phaeaces illi Homericici,

Non pugnis, dura ue exercēt mēbra palaestra:
Sed mēsā et citharae strepitū, dulcesq. choreas,
Stragulaq. et molles curant post balnea lectos:
Margite illius simillimi, de quo idem Homerus:
Non fodere ille bonus, duris ue ligonibus arua
Vertere, non ulli uiuebat idoneus arti.
Sic enim & hi neq. domi, neque militiae, neque
priva-

*pruatiim, ne que publice, neque sibi, neque alijs
 utiles, ita uitae curriculum conficiunt, ut, uelut
 naues, nullum sui uestigium relinquant. Qui
 mihi, si dijs placet, quod nihil agant, quasi non
 pudere parum sit, etiam gloriantur. Alij, in-
 quunt, in opere occupati sint: nobis maiorum
 nostrorum uirtute est, unde otiosi laute splendi-
 deq. uiuamus. Quid maiores uestros nominatis?
 qui si uestri similes fuissent, uos hodie in postre-
 mis iaceretis. Si, quales uos estis, tales ipsi fue-
 runt, indigni sunt qui nominentur: sin alijs, uos
 indigni, qui eos nominetis. At uidete, quanto
 pere a sapientissimi poetae Hesiodi iudicio uestra
 ratio discrepet. Laborem ille & industriam ne-
 mini, languorem & ignauiam omnibus turpem
 esse confirmat. Praeclare Cicero. Mihi quidem,
 inquit, qui nihil agit, esse omnino non uidetur.
 Nam & physici docent, quae cuiq. rei caussa est,
 ut sit, eandem ei esse causam, ut aliquid agat.
 Sed omittamus hos molles & delicatos, neq. eos
 ex somno, cui tam libenter indulgent, excite-
 mus: teneamusq. id quod a sapientissimis uiris
 proditum est, nihil esse inertia foedius: otio ali-
 uitia: otium, ut non grauissimus poeta grauissi-
 me tamen cecinit Catullus, non priuatis modo ho-
 minibus, sed & regibus, & prius beatissimis urbibus
 exitij causam fuisse. Cum igitur otiosa & igna-
 ua uita ne uita quidem habenda sit, uideamus,*

num

*non modo nihil detrahat, sed maiorem in dies
comparet, ac conciliet dignitatem. Trecen-
tas sexaginta Demetrio Phalereo statuas aereas
populus Atheniensis anno uno, eoq. non toto po-
suerat: quibus omnibus Demetrius ipse super-
stes fuit. At quae ipse sibi monumenta inge-
nij ac doctrinae magnitudine exstruxerat, ea &
multis post ipsum saeculis uiguerunt; &, cum
postea densa quaedam & opaca nox omnem pro-
pe disciplinarum lucem exstinxisset, & oculis
erepta, incredibile desiderium sui in omnium
eruditorum animis reliquerunt. Elate & ma-
gnifice de se, ut solet, Pindarus, sed tamen ue-
re. Statuarium esse se negat, qui mutas sta-
tuas edolet una defixas in basi: sed quos ipse can-
tibus suis celebret, eorum famam, terra ma-
riq. spargi ac disseminari. Sed erunt fortasse
qui uitam militarem huic nostrae pacatae, atq.
umbratili anteponendam putent. Mihi qui-
dem fortium uirorum uirtutem detrectare, aut
conari, ut quidquam ex eorum gloria deteram,
neque propositum est, neque fas uidetur. Po-
tius omnibus, qui dicendo aliquid possunt, om-
nem industriam ad eos celebrandos conferen-
dam censeo: & hoc ipsum numero inter praeci-
pua bona, quae ab artibus nostris in uitam ho-
minum manat, quod earum ope praeclara illo-
rum facinora ad immortalem posteritatis me-
moriā*

*moriam consecrantur. Sed tamen si quis secum
 in animo reputet, quae uita sit eius hominis,
 qui, modicis opibus instructus, in litterarum stu-
 dio molliter ac placide consenescat, et quae eius,
 qui, ab adolescentia armis tractandis assuetus,
 sub dio saepius, quam sub tecto, sub pellibus
 saepius, quam domi somnum capiat, uix dubium
 fore arbitror, utra melior & magis expetenda
 sit. Alterius aures tubarum & lituorum, &
 cornuum clangore, alterius Musarum concentu
 & Apollinis fidibus adsidue personant: illius
 oculi caede & sanguine, & incendijs; huius ad-
 mirabilium naturae operum adspectu & contem-
 platione pascuntur. Ille aut in ipso aetatis flo-
 re hostili gladio transuerberatur, aut mancos
 ac debiles artus et insignem cicatricibus uultum
 referens, domum redit; hic ut animo ita & cor-
 pore integer, uultum, nisi quantum rugae, ca-
 niq. uenerationis addiderunt etiam nutrici ag-
 noscendum, perfert ad ultimam senectutem.
 Neque uero minus gloriosa, aut minus homi-
 num generi fructuosa huius quam illius opera.
 Occupatur ille in finibus imperij proferendis,
 hic in finibus cupiditatum regendis ac coercen-
 dis: nouit ille quemadmodum urbes expugnen-
 tur, hic quemadmodum gubernentur: ille quem-
 admodum iniuria aut repellatur, aut repona-
 tur: hic quemadmodum & accipiatur aequo ani-
 mo,*

alios a Cicerone meo commendari memini, qui mihi solus in amoribus ac delicijs fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiae studio inflammatus, numquam ex oculis, ex manibus, ex sinu deposui: cuius in scriptis ita diligens ac sollicitui fui, ut, quemadmodum nummi aurei aut argentei a plumbeis tinnitu ipso dignoscuntur, ita ego uoces Ciceronianas ab ijs, quae Ciceronis non sunt, sono ipso discernere ac dyiudicare possim. Bene sit, inquam, istis auribus tuis tam delicatis, tamq. eruditis: sed cur, quaeso, cum Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari uidebas, non attigisti. Istos, inquit, legissem, si Graece eloquens esse uoluisset. Latinae quidem eloquentiae laudem affectanti satis esse unus Cicero uisus est. Quae ista, malum, Latina eloquentia est, aut quando quisquam ueterum istud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quisquam eloquentiam uocat, cum genera caussarum, et nomina figurarum, et uulgaria quaedam praecepta de conformandis orationis partibus, & huiusmodi naenias didiceris, uoculas ex Cicerone collectas coniungere, & ex eis quasi tessellis ieiunam ac famelicam orationem contexere, sedulo cauentem ne quid dicatur, quod non ante Cicero dixerit? Picarum et psittacorum ista eloquentia est, auditas uoces iterare ac reddere, neq. quidquā umquā dicere quod sit uere ac propriè tuū. Aliud antiqui uocabant

bant eloquentiam : qui nisi qui de ciuilibus negotijs ornatè ac copiosè loqui posset , qui dicendo animos audientium flecteret , qui admirationem concitaret , qui modo clamores faceret , modo circumfusam multitudinem stupore defigeret , ne minem eloquentem uocabant . Itaque qui se dicendi magistros profitebantur , multa de ratione argumentandi , multa de uirtutibus ac uitijs , multa de permotionibus animi , multa de ueterum institutis , ac legibus , multa de ratione instituendarum ac gubernandarum ciuitatum disputabant : seq. propterea non rhetoras , aut , quae tum usitata erat ipsorum appellatio , sophistas , sed gloriosiore ac magnificentiore nomine politicos nominabant . In quo etsi eos Aristoteles coarguit , ipse tamen docet rethoricen quiddam esse ex dialectica , & ex politica conflatum atque commistum : & opus rhetorices esse ait ijs in rebus omnibus , quae in consultationem cadunt , omnia uidere , quae ad fidem faciendam ac commodata sunt . Tribus autem praecipuis capitibus hoc contineri ait , si ita dicamus , ut , qui audiunt , bonos uiros esse nos opinentur . si eorum animi motus quosdam concipiant ad id quod uolumus efficiendum atque obtinendum ac commodatos : si id quod probare uolumus , aut demonstramus , aut demonstrare uideamur . Ut autem dialecticus , non illo ex scholastico pulue

re clamator odiosus ac molestus, sed uerus ac germanus dialecticus duobus ad probandum instrumentis utitur, syllogismo & inductione: sic ei compar ac geminus & in dissimili genere simillimus orator duo alia habet, quae duobus illis ex altera parte respondeant, enthymema quod syllogismo, exemplum quod inductioni. His duobus armatus est, his pugnat, his & suam & aliorum dignitatem tuetur: neq. sine magna copia enthymematum & exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata, eloquentis nomen sustinere quisquam potest. Enthymematum copia a philosophis, exemplorum a poetis et historicarum scriptoribus petitur: neque quisquam oratoris, aut eloquentis nomine dignus euaserit, qui non prius omnia philosophorum scripta, quae quidem ad formandos mores & ad tractandam remp. pertinent, omnem historiam ueterem, omnes antiquos & Graecos et Latinos poetas diligenter & accurate peruolutarit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor: sed magnum est & id, quod hoc labore petitur. Et uerum est, quod ait Horatius: nil sine magno uita labore dedit mortalibus. Ad hanc facultatem consequendam ego me uobis auditores, quantum uires meae ferent, ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur: uobis, ut ille ait comicus senex, seritis, uobis occatis, uobis eisdem metitis,

tis, uobis denique iste pariet laetitiam labos.
 Videbitis me quotidie caussa uestra efficientem,
 quaecumq. potero; conantem etiam ea quae non
 potero. Alite uos quoque studium meum atten-
 tione uestra: & dum aetas apta est ad labo-
 res perferendos, dum animus nullis alijs cu-
 ris occupatur, dum cetera, quae ad capiendum in-
 genij cultum requiruntur, assatim suppetunt, no-
 lite committere ut utilitas uestra, quae & Gre-
 gorio Pontifici Maximo, & amplissimis Cardi-
 nalibus, quibus ille munus hoc demandauit, &
 nobis omnibus tantae curae est, a uobis, a qui-
 bus minime decet, negligatur. Equidem pro mea
 uirili parte nullo loco uobis deero: docebo, ad-
 monebo, instabo, urgebo, excitabo, nonnum-
 quam etiam, si res ita poscere uidebitur, obiur-
 gabo atque increpabo. Nolite expectare, dum
 uobis aduler. Contemniam uos, si uos litteras
 contemnetis. sin eas amabitis: & amabo ipse
 commoda uestra ex animo, & ut uos me uicissim
 merito ametis, operam dabo. Sed, ut diei tem-
 pus est, diutius detinendi non estis. Secundum li-
 brum Tusculanarum disputationum explicare de-
 creui. Cras id facere incipiam. Polliceor au-
 tem uobis, qui me attente audient, curaturum
 me, ut eis operae suae ratio constet.

ORATIO DECIMATERTIA

HABITA . ROMA E

XV . KAL . NOVEM . B .

ANNO . 800 . D . LXXIII

CVM mihi a summis uiris,
quorum auctoritate, atque im-
perio nostra omnium studi-
um diriguntur, mandatum esset,
ut hodierno die, quo, ut sci-
tis, more maiorum, noster hic
quasi Musarum exercitus quotannis lustrari so-
let, de praestantia litterarum, & earum artium
quae litteris continentur, aliquid publice di-
cerem, quo iuuenum animi ad earum amorem
incitarentur: quod prius facere debueram, sed
inconsulto quodam obsequendi studio abreptus
non feceram, coepi oneris suscepti magnitudi-
nem cum uiribus meis sollicitè comparare. At-
que interdum quidem ita ratiocinabar, ut mi-
hi

hi nihil arduum, aut difficile impositum crederem. Nam, ut Cyrenaeus poeta facile ait esse omnibus Apollinem laudare, in quo tot, tantaq. laudum argumenta sint: ita facile uidebatur homini quamlibet infanti atq. indiserto laudare eas artes, quas uere, ac merito bonorum fontes nominare possumus. Neque enim dubitabam, quin omnium concessu multo iustius artibus nostris, quam illis, de quibus id Xenophon dixit, honos huius nominis tribueretur. Cogitabam etiam tum demum in summa me difficultate uersaturum fuisse, si eas aut, quod nefas est, uituperare iussus essem, aut earum dignitatem abijcere & extenuare dicendo: nullum enim sane argumentum, quod quidem alicuius momenti esset, ad eam rem reperire potuissem. Quod si Socrates praesente Phaetro amorem uituperaturus, facere id non audet, nisi sibi prius pallio caput obnupserit: multo me magis uerecundari par fuisset, in tanto eruditissimorum hominum coetu declamantem aduersus eas artes, quarum omnes dignitate, ac pulchritudine, ita incensu estis, ut sine earum tractatione ne uitam quidem ipsam iucundam putetis. Nunc, ut idem ille sapientissimus senex factu facile esse ait Athenienses Athenis laudare, quod, quae quisque amat, ea libentissime laudari audit: sic & ipse mihi uidebar facilem & expeditam provinciam

suscepisse commendandi ac celebrandi apud uos
ea, quae uobis omnibus in amoribus ac delicijs
esse constaret . Sed interdum occurrebant alia,
quae me commouerent , nec quieto esse ac securo
animo sinerent . Nam & in tam ubere ac co-
piosa materia necesse est, unicuiq. audientium
multa in mentem uenire, quae commode dici
queant : neque fieri potest, ut, quidquid omnes
cogitant , dicat unus : & ea est hominum natu-
ra , ut, cum quis , quod ipse dixisset , id ab eo ,
qui dicit, omissum uidet : non hoc quoque dici
potuisse , sed hoc potissimum dici debuisse con-
tendat . Ita dum pro suo quisque captu quid i-
pse dicturus fuerit cogitat , & alia prope o-
mnia fastidians ; dum id unum dicatur , auide
expectat : quidquid dixeris , semper uideberis
omisisse praecipua : et omnia communia ac contri-
ta dixisse, quod ea non dixeris , quae si dixisses,
ita quoque alijs obsoleta & uulgaria uideren-
tur . Vt melior hac in parte sit eorum condicio,
qui aridis, ac sterilibus in argumentis uersan-
tur: quorum, siue abundarunt , laudatur inge-
nium; siue defecerunt, materiae ieiunitas accu-
satur: cum contra, ubi ampla dicendi seges est ,
quidquid allatum est, ubertati materiae adscri-
batur; quidquid omissum est, tibi . Ego uero quo
modo aut quidquam allaturum esse me sperem ,
quod nouitate audientium animos teneat , cum
ijs in

*ijs in rebus mea uersatura sit oratio, in quibus
 praestantissima se omnium aetatum ingenia ex-
 ercuerunt: aut ita dicturum, ut non innumerabi-
 les alij ijsdem de rebus ornatiùs ac copiosius di-
 xerint? Sed mihi neque ualde laborandum est,
 ut noua conquiram: non enim cantilenae sunt
 hae, quibus nouitas, ut ait Telemachus, conciliat
 gratiam: sed praecepta, quibus uetustas ad-
 dit auctoritatem: & si uera, utilia, apta ad id
 quod mihi propositum est, digna huius loci aucto-
 ritate, digna uestris auribus attulero, quibus ea
 cumq. uerbis extulero, hoc ipso me satis ornate
 dixisse arbitror. Agite igitur, uiri praestan-
 tes, & cum alijs nominibus, tum praecipue ha-
 rum de quibus dicere ingredior artium cultu &
 tractatione clarissimi: agite studiosi adolescen-
 tes, quorum molli adhuc, & tenera aetas in
 eiusdem gloriae spem eodem quasi lacte Musarum
 educatur, cognoscite mecum felicitatem ue-
 stram, qui instinctu quodam, afflatuq. diuino ad
 eas potissimum artes animum appulistis, qui-
 bus, siue quis utilitatem sequatur, nihil fructuo-
 sius; siue oblectationem, nihil suauius ac iucun-
 dius; siue splendorem ac pulchritudinem, nihil
 illustrius, aut ad struendam nominis immorta-
 litatem firmitus ac stabilius reperiri potest.
 Nam si ueteres illi, qui errore ducti pluris esse
 Deos opinabantur, quem cuiq. eorum diem con-*

secrarant, eo laudes ipsius commemorare ac concinere solebant: multo nobis iustior caussa est, quicumq. ipsdem honestissimarum artium studijs, quasi quibusdam sacris initiati sumus, cum hic nobis anniuersarius dies, maiorum sapientia & auctoritate, ad intermissam per aliquot menses earum exercitationem de integro repetendam constitutus sit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus, easque celebrare, quas nobis uicissim aliquid celebritatis allaturas esse confidimus. Meminisse autem debemus idcirco hunc sanctum, atque augustum locum ad hanc rem delectum esse, ut & in laudandis artibus Deum ipsum laudemus, qui, ut alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit: & publice contestemur, ac profiteamur studia omnia, laboresq. nostros & Deo auctore, atq. auspice suscipi, & ad ipsius gloriam, tamquam ad finem nobis omnibus praecepue propositum, referri. Vnde igitur, in tanta eorum quae se ad dicendum offerunt copia, potissimum exordiar? An ab eo, quod semper apud grauissimos quosq. grauissimum fuit, antiquitatis testimonio? Quaecumque artes omnes bonae sint: nam si quae malae artes dicuntur, immerito eis artium nomen tribuitur, has tamen nostras proprio ac peculiari nomine bonas artes uocauit: easdemq. artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut a seruis,

aut

aut ab hominibus seruili praeditis ingenio exer-
 ceri, has unas ab ingenuis ac liberis excoli con-
 sentaneum iudicaret. Quinetiam cum Graeci
 earum cognitionem, sua lingua, tali quodam vo-
 cabulo affecissent, ex quo id modo intelligere-
 tur, statim a pueritia dandam eis operam esse:
 maiores nostri hoc, ut pleraq. melius ac sapien-
 tius: qui totum hoc artium genus humanitatem
 uocarunt: credo, indicantes, non multo minus in-
 ter homines talibus disciplinis expolitos, &
 uulgi aliorum, quam inter ceteros & pecudes
 interesse. Homines enim duabus praecipue re-
 bus a ceteris animantibus discernimur, ratione,
 & rationis interprete oratione: quarum utraq.
 in eis, qui harum artium expertes sunt, rudis
 quodammodo & inchoata: qui eas bene penitus
 combiberunt, perfecta in illis, atque absoluta
 est. Aristippus quidem, cum quaesisset quidam
 ex eo, quid boni filio suo allatura eruditio esset:
 Si nihil aliud, hoc certe, inquit, quod in theatro
 lapis in lapide non sedebit. Idemq. alteri, qui
 cum sibi nimium magnam mercedem posci pro in-
 stitutione filij uideretur, dixerat, Ista pecunia ser-
 uum mihi emere possum: Tu uero, inquit iocans,
 etiam hoc amplius: si unum emeris, duos habe-
 bis. Significauit uidelicet, quorum collustratus
 doctrinarum luce non esset animus, eos lapidum,
 non hominum, aut, si forte, inter homines, seruo-
 rum,

rum, non ingenuorum, loco ac numero esse habendos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti, quattuor omnino esse uiae uidentur, quarum unam aliquam a principio aetatis capeffere, ac postea persequi prope necesse sit: ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi ingressi estis, longe multumq. alijs omnibus anteponenda uideatur. Nam qui ista aetate sunt, partim otio se atque ignauiae dedunt, mollemq. uitam ac uoluptariam sequuntur, ij praesertim quibus amplum patrimonium est: partim si angustior sit res, quam ut nihil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam: alij, qui excelsiore sunt animo, armorum tractationem, & militaris rei gloriam sibi proponunt: alij deniq. animum ad litteras & ad haec mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abiectius, qui, torporem ac desidiam amplexi, uitam luxu atque inertia transigunt, nihil agentes, quo se homines esse testentur? Qui, ut Phaeaces illi Homericici,

Non pugnis, dura ue exercēt mēbra palaeſtra:
Sed mēſā et cithārae ſtrepitū, dulceſq. choreas,
Stragulaq. et molles curant poſt balnea lectos:
Margite illius ſimillimi, de quo idem Homerus:
Non fodere ille bonus, duris ue ligonibus arua
Vertere, non ulli uiuebat idoneus arti.
Sic enim & hi neq. domi, neque militiae, neque
priua-

priuatim, neque publice, neque sibi, neque alijs
 utiles, ita uitae curriculum conficiunt, ut, uelu
 tinaues, nullum sui uestigium relinquant. Qui
 mihi, si dijs placet, quod nihil agant, quasi non
 pudere parum sit, etiam gloriantur. Alij, in-
 quiunt, in opere occupati sint: nobis maiorum
 nostrorum uirtute est, unde otiosi laute splendi-
 deq. uiuamus. Quid maiores uestros nominatis?
 qui si uestri similes fuissent, uos hodie in postre-
 mis iaceretis. Si, quales uos estis, tales ipsi fue-
 runt, indigni sunt qui nominentur: sin alij, uos
 indigni, qui eos nominetis. At uidete, quanto
 pere a sapientissimi poetae Hesiodi iudicio uestra
 ratio discrepet. Laborem ille & industriam ne
 mini, languorem & ignauiam omnibus turpem
 esse confirmat. Praeclare Cicero. Mihi quidem,
 inquit, qui nihil agit, esse omnino non uidetur.
 Nam & physici docent, quae cuiq. rei caussa est,
 ut sit, eandem ei esse caussam, ut aliquid agat.
 Sed omittamus hos molles & delicatos, neq. eos
 ex somno, cui tam libenter indulgent, excite-
 mus: teneamusq. id quod a sapientissimis uiris
 proditum est, nihil esse inertia foedius: otio ali-
 uitia: otium, ut non grauissimus poeta grauissi-
 me tamen cecinit Catullus, non priuatis modo ho-
 minibus, sed & regibus, & prius beatis urbibus
 exitij caussam fuisse. Cum igitur otiosa & igna-
 ua uita ne uita quidem habenda sit, uideamus,

num

num ad aliquam potius aliarum artium, quam ad litteras, animum adijcere praestet. Equidem cum mente ac cogitatione perlustro eas artes, quibus cum hisce studiis nostris, aut nulla, aut non magna communio est, ex ijs quidem quae ita necessariae sunt, ut eis ciuitas nullo modo carere possit, duas praecipuas iudico, agriculturam, & mercaturam: ex ijs autem, quae ad ornamentum ciuitatis, et ad animos honesta uoluptate perfundendos pertinent, duas minime sordidas, minimeq. illiberales, picturam, et statuariam. Nam quod boni unaquaeq. ciuitas percipere ex suo & patrio solo potest, id agricultura educit, atque elicit; quo eget, id aliunde mercatura comportat. Ita ciuitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur; alterius beneficio, fruitur etiam alienis. Pictorum autem & statuariorum opera et uoluptatis atq. admirationis habent plurimum, & quae liberalium artium nota est, ingenij, non corporis, uiribus constant: & ad conseruandam clarorum uirorum memoriam, ceterosq. ad eorum imitationem incitandos non immerito magnam uim habere creduntur. Sed tamen quis aut sit harum artium ullam cum litterarum studio comparare? Nisi forte maius est agrum, quam ingenium, colere, aut iacta in terram semina, depactine surculi, quam ingenia praeceptis philosophiae confita, ampliores, aut uberiores fructus ferunt.

serunt. Mercatura autem uel si tenuis est, sordida est; uel si ampla, tot exposita periculis, ut merito ille olim Laco negauerit, optabilem sibi uideri fortunam, quae rudentibus apta esset: cui cuimodi autem sit, tota fere ad quaestum, & ad lucrum refertur. At litterarum tractatio & dignitatis plenissima est, & quietis; & eas opes consecratur, quae nec furem, nec praedonem timeant, nec incendijs, ruinis, naufragijs obnoxiae sunt, nec ullis deniq. casibus eripi possunt. Iam uero quae Apellis aut Protogenis tabulae, cum Homeri pictura; quae Phidiae, aut Praxitelis statuae cum litterarum monumentis conserri queant? Quos ipsos hodie ignoraremus, nisi solidiorem ac diuturniorem gloriam essent commendatione scriptorum, quam artis suae operibus, consecuti. Nam quae illi artificio suo elaborant, & solius corporis effigiem exprimebant, et uno tantum spectabantur in loco, & eam naturam habebant, ut ea, si nihil aliud, ipsa certe longinquitas temporis consecratura, ac consumptura esset. At eruditorum hominum lucubrationes et clarorum uirorum non formam modo corporis, sed ingenia, mores, consilia, res gestas, subiiciunt oculis, & iisdem, quibus orbis ipse terrarum, terminis ac regionibus continentur, & tantam uim habent, ut illa ipsa aliorum omnium humanorum operum consecratrix uetustas his unis

non

non modo nihil detrahat, sed maiorem in dies
comparet, ac conciliet dignitatem. Trecen-
tas sexaginta Demetrio Phalereo statuas aereas
populus Atheniensis anno uno, eoq. non toto po-
suerat: quibus omnibus Demetrius ipse super-
stes fuit. At quae ipse sibi monumenta inge-
nij ac doctrinae magnitudine exstruxerat, ea &
multis post ipsum saeculis uiguerunt; & cum
postea densa quaedam & opaca nox omnem pro-
pe disciplinarum lucem extinxisset, & oculis
erepta, incredibile desiderium sui in omnium
eruditorum animis reliquerunt. Elate & ma-
gnifice de se, ut solet, Pindarus, sed tamen ue-
re. Statuarium esse se negat, qui mutas sta-
tuas edolet una defixas in basi: sed quos ipse can-
tibus suis celebret, eorum famam, terra ma-
riq. spargi ac disseminari. Sed erunt fortasse
qui uitam militarem huic nostrae pacatae, atq.
umbratili anteponendam putent. Mihi qui-
dem fortium uirorum uirtutem detrectare, aut
conari, ut quidquam ex eorum gloria deteram,
neque propositum est, neque fas uidetur. Po-
tius omnibus, qui dicendo aliquid possunt, o-
mnem industriam ad eos celebrandos conferen-
dam censeo: & hoc ipsum numero inter praeci-
pua bona, quae ab artibus nostris in uitam ho-
minum manat, quod earum ope praeclara illo-
rum facinora ad immortalem posteritatis me-
moriā

moriam consecrantur . Sed tamen si quis secum
 in animo reputet , quae uita sit eius hominis ,
 qui , modicis opibus instructus , in litterarum stu-
 dio molliter ac placide consenescat , et quae eius ,
 qui , ab adolescentia armis tractandis assuetus ,
 sub dio saepius , quam sub tecto , sub pellibus
 saepius , quam domi somnum capiat , uix dubium
 fore arbitror , utram melior & magis expetenda
 sit . Alterius aures tubarum & lituorum , &
 cornuum clangore , alterius Musarum concentu
 & Apollinis fidibus adsidue personant : illius
 oculi caede & sanguine , & incendijs ; huius ad
 mirabilium naturae operum adspectu & contem-
 platione pascuntur . Ille aut in ipso aetatis flo-
 re hostili gladio transfuerberatur , aut mancos
 ac debiles artus et insignem cicatricibus uultum
 referens , domum redit ; hic ut animo ita & cor-
 pore integer , uultum , nisi quantum rugae , ca-
 niq. uenerationis addiderunt etiam nutrici ag-
 noscendum , perfert ad ultimam senectutem .
 Neque uero minus gloriosa , aut minus homi-
 num generi fructuosa huius quam illius opera .
 Occupatur ille in finibus imperij proferendis ,
 hic in finibus cupiditatum regendis ac coercen-
 dis : nouit ille quemadmodum urbes expugnen-
 tur , hic quemadmodum gubernentur : ille quem
 admodum iniuria aut repellatur , aut repona-
 tur : hic quemadmodum & accipiatur aequo ani-
 mo ,

mo, & negligatur : dicet ille, quam multos homines manibus suis trucidauerit, hic quam multos a caede facienda, oratione sua renocauerit : ille quam multos in seruitutem abduxerit, hic quam multos a seruitute uitiorum in ueram libertatem perduxerit : illius usus nisi in bello nullus est, huius opera, & in bello, & in pace salutaris. Itaque si homines inter se amice, ac concorditer uiuerent, si Dei ac naturae iussa sequerentur, si deniq. ij essent, qui esse deberent, iacerent omnes artes belli, ut quarum inter iustos iustus usus esse non possit : nostrae uero tum demum florerent, ac uigerent ; tum demum eas optimus quisq. summa corporis & animi contentione sequeretur. Neque uero quemquam ita esse arbitror sanguinarium, cui non praeoptanda uideatur nullius emptae lacrumis gloria, neque ullo, nisi puro illo ac limpidio Aganippes rore irrigata, quam tabo & cruore oblita, & multa strage ac cladibus comparata. Multa consulo praetereo : quod mihi, non tam, ut copiam & uarietatem confectet, laborandum est, quam ut effugiam satietatem. Quis enim umquam tanta ubertate ingenij, tanta dicendi copia praeditus reperietur, qui litteras ita laudare possit, ut non semper, cum plurima dixerit, plura tamen omisisse uideatur ? Omnia, quae homines in uita expetunt, cuiuscumque tandem generis illa sint,

illa sint, nulla re certius, aut facilius, quam eruditione ac litteris, acquiri, conseruari, amplificari queunt. Est qui rei familiaris angustia pressus, ex ea expedire se, & ad moderatas opes sine ulla turpitudine peruenire cupiat? Quae ad id consiciendum uia aut honestior, aut expeditior, ac facilior est? Quam multos ex tenui & exsili patrimonio, aut iuris scientia, aut medendi arte fretos, ut eas potissimum nominemus, paucis annis ad maximas diuitias peruenire uidistis? Nam quod plerique uulgato iam prouerbio dictitant, ex omni nostrarum artium numero duas modo illas frugiferas esse ac fructuosas, ceteras cultoribus suis decoquere, ac decollare: in eo uanitatis illos, ac mendacij facile res ipsa coarguit. Nota est historia de Thalete Milesio, qui cum a propinquis obiurgaretur, quod omne tempus in sapientiae studio poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi posita putabant omnia, nulli usui esset: uultis, inquit, ostendam uobis, posse hominem huic studio deditum, si ei commodum sit, diuitem fieri, & hanc esse, si quis uelit, ad quaestum, ac compendium uel maxime compendiariam uiam? Cum illi se uelle dixissent, homo, qui ex astrorum scientia, magnam eo anno olearum ubertatem praeuideret fore, multo ante, exguo pretio, cum contra licitaretur nemo, omnia Chiorum ac Mi-

M lesiorum

lesiorum praela ac trapeta conduxit : quae cum
postea suo tempore , quanti uoluit , elocasset ,
magnamq. ex eo uim pecuniae collegisset , osten-
dit , philosophos non tam rem facere non posse ,
quam maioribus , ac praestantioribus cogitatio-
nibus occupatos , de ea facienda non laborare .
Quid Leontinus Gorgias ? non ne rhetorices pro-
fessione , & maximas sibi diuitias peperit &
tantam gloriam , ut ei uiuo ac uidenti honoris
ergo aurea statua in Apollinis Pythij templo
constituta sit ? Quid ille qui eloquentiae quasi
mercator , atque opifex quidam habitus est Iso-
crates ? non & summa gloria fuit , & ijs opi-
bus , ut ter ad trierarchiam uocatus , cum eam
bis effugisset , ad postremum splendidissime ac
magnificentissime obierit ? ad eam autem non fe-
re nisi opulentissimus quisque ac locupletissimus
adigebatur . Neque medicus erat optimus pes-
simi principis magister Seneca , neque de iure
consulebatur . Et tamen quantam sibi opum
uim homo externus , & alienigena eloquentia
& eruditione confecit ? Scio , hoc , quod dicam
quibusdam incredibile uisum iri . Sed tamen , si
uera sunt , quae litteris prodita sunt , haud scio
an nullus hodie tota Italia princeps tantas opes
habeat , quantas in Senecam quadriennio Nero
concessit . Nam cum ex ueteribus illis Romanis
M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur : Sene-
cae

cae opes Crassi opibus duplo maiores fuerunt .
 Prope est ut pigeat , in hac parte tamdiu immo-
 ratum esse : sed tamen dicendum fuit aliquid ad-
 uersus stultitiam eorum , qui aiunt , si quis iu-
 ris scientiam , & artem medendi excipiat , ce-
 terarum artiumstrarum sterilem esse cultu-
 ram . Qui error ex eo potissimum natus est ,
 quod doctrinae mediocritas magnos efferre fru-
 ctus non potest . Itaque excellendum est ijs , qui
 magna & praeclara concupiuerunt . At nos si-
 mul atque paullum ultra prima elementa pro-
 gressi sumus , falsa de nobis opinione tumefacti ,
 quia non in nos continuo opes , & honores conge-
 runtur , iacere litteras clamitamus . Non ia-
 cent litterae : non iacent : neque iacuerunt um-
 quam : et , si antea iacuissent , GREGORIO XIII.
 Pontifice non iacebunt . An ille , cum & omni
 doctrina instructissimus sit , & ad illos ueteres
 atque usitatos nostros & litterarum patronos ,
 Io. Moronum Sacrosancti Collegij Decanum ,
 priscae maiestatis absolutissimum exemplar , cu-
 ius in ipso nutu plurimum auctoritatis resider ,
 cuius e uultu ipso , atque oculis elucet grauitas
 humanitate condita : Aloysium Cornelium Ca-
 merarium , hominem plenum officij , & ad o-
 mnium animos ac uoluntates deuinciendas ipsis
 Gratiarum manibus factum : & illa duo orna-
 menta saeculi , firmamenta litterarum , domi-

cilia uirtutis, & eruditionis, Gulielmum Sir-
letum, & Franciscum Alciatum, ad eos igi-
tur, quorum iampridem in fide, ac clientela e-
ramus, cum proxime eum, quem pleno gradu
per sua uestigia incedentem uidet, quemq. opti-
mo iure cordi suo carissimum habet, fratris fi-
lium Philippum S. Sixti Cardinalem addiderit,
eumq. florentis aetatis commendationem a litte-
rarum patrocinio ducere uoluerit: qui tali argu-
mento declararit uoluntatem erga nos suam, is,
metuimus, ne litteras aut egere, aut iacere pa-
tiatur? Sed ut unde digressus sum redeam, at-
que id quod institui absoluam: & ad facultates
ac copias sine dedecore parandas accommodatae
sunt litterae, & multo magis colendae ijs, qui
opibus abundant: ne, si id facere neglexerint,
instrumentis sibi a Deo ad uirtutem datis per
inertiam abusi esse dicantur. Eademque ratio
est & eorum quibus clari, & eorum quibus ob-
scuri parentes obtigerunt. Nam neque illi ulla
maiori, aut illustriori ornamento condecorare,
& ut Homeri uerbo utar, coronare possunt no-
bilitatem a maioribus acceptam: neque hi ex
tenebris ulla ratione facilius emergere, seque in
luce, atque in oculis omnium collocatos, a con-
temptu, atque ab obliuione in perpetuum uindi-
care. Rex erat ac regis filius Alexander Mace-
do: & uiam sibi ad summam claritatem ac po-
tentiam

tentiam armis quotidie muniebat. At is et plus se debere Aristoteli, a quo eruditus, quam Philippo, a quo genitus fuerat, & cuius in regnum successerat, praedicabat: & cum ab illo diuulgatos esse libros quosdam arduis de rebus scriptos accepisset, aegre tulit: ac generosa quadam indignatione motus, epistolam ad eum scripsit, in qua haec uerba sunt: Nam qua re post hac ceteris praestabimus, si, quae a te edocti sumus, ea omnium communia erunt? Ego autem malim optimarum rerum scientia, quam opibus & potentia ceteris anteire. Haec igitur ille regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo autem genere ortos quam multos nominare possumus, quos supra omnes omnium fumosas imagines litterae collocarunt? Obstetricis filius erat Socrates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrem uendendis oleribus uitam tolerasse accepimus. At ipse & regum familiaritate usus est, & ita clarus fuit, ut hodie magis Archelaus ex Euripidis, quam Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympanistria fuit Aeschinis mater, etiam, si Demostheni credimus, uulgati corporis. At eum rex Macedonum Philippus quantopere coluit? Quid tibi cinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracusarum regem Hieronem fuit? Sed quid huius rei plura exempla conquiram? Signantur

eruditorum hominum nominibus tempora: ut minus saepe, quibus illi regnantibus uixerint, quam qui eis florentibus regnauerint, quaerere soleamus. Neque tamen haec praecipua sunt eorum bonorum, quae percipiuntur ex litteris: sunt alia longe maiora longeque diuiniora. Litterae inditos nobis a natura honestatis igniculos excitant: luxuriantes quasiq. fruticantes cupiditates stringunt ac coercent, easque rationis finibus regunt: abducunt a uitijs, duces & magistrae sunt ad uirtutem: prosperis rebus ornamento sunt, solatio aduersis, neque illis exsultare atque efferri suos, neque his frangi ac deprimi sinunt: eam denique tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum esse dixerunt. Crates quidem Thebanus interrogatus, quid sibi superesset ex philosophiae studio, notissimo uersu respondisse dicitur; Choenix lupinum, & mentis a curis quies. O magnum & excelso animo praeditum uirum. Quod alijs regna & imperia non adferunt, ut soluto ac libero animo sint, id ipsi, propter litterarum, & philosophiae commercium, choenix lupinorum adferebat. Quod si tam multa tamque praecleara bona litteris ac disciplinis continentur: si ipsis nominibus ac uoculis testata est uetustas, earum cognitionem & hominibus, & liberis atque ingenuis hominibus dignissimam esse: si & ignaua uita homine

indi-

indigna est : & nullo in studio melius , quam in litteris , industria collocari potest : si ad opes ac potentiam , si ad honores ac dignitates uia optime litteris sternitur : si eisdem & animi tranquillitas , & nominis aeternitas comparatur : quid statis adolescentes , aut cur oblatam uobis tanti boni consequendi occasionem effugere atque euolare patimini ? cur non , alijs omnibus curis & cogitationibus ex animo abiectis atque abdicatis , in hanc unam toto pectore incumbitis ? Non hoc sedendi , ut ait Bacchylides , ac cunctandi tempus est . Non enim ex plano ac facili gloria haec petitur : neque lata , ut ait Propertius , uia currere ad Musas datur . Non frustra eas antiqui in arduo atque edito monte habitare dixerunt . Laborem & sudorem & uigilias in earum atrio ac uestibulo excubare uoluit Deus : qui , ut dicebat Epicharmus , labore omnia prope bona hominibus uenalia proposuit . Ego autem , ut libere uobiscum agam , ualde uereor , ne , cum plerisque uestrum alia omnia abunde sint , mollitia multi et laboris odio a studijs auocentur . Itaque quibus uerbis Homerica Palas Nausicaan e sommo excitat , quam segnem , & ignauam uocat , quod uestes magni pretij , sibi emptas a parentibus , neglectui habeat , easque illotas ac sordidas iacere patiatur : surgere igitur eam iubet , & ad eas ablundas cum prima

luce proficisci, praesertim cum instet tempus nu-
 ptiarum: iisdem merito multos e uobis aliquis
 quotidie obiurgauerit. Surge quamprimum mi-
 ser, & ex animo torporem atque ignauiam excu-
 te. Quid tu istud ingenium, quod tibi a commu-
 ni omnium parente Deo, multo qualibet ueste
 pretiosius datum est, situ ac sordibus obsolesce-
 re quasiq. rubigine obduci pateris? cur non po-
 tius diluculo ad illos proficisceris omnibus ob-
 uios & expositos doctrinarum fontes, quibus
 te mersans, ex quibus arbitrato tuo hauriens, pe-
 ctus & purgatum uitiorum maculis, & multa
 praeclarissimarum rerum cognitione madidum
 referas? praesertim cum puerulus amplius non
 sis, sed ea iam appropinquet aetas, qua tibi in-
 lucem atque in conspectum hominum prodeun-
 dum est. Hinc enim demum, multo magis quam
 unde illa dicit, & tibi paries gloriam, & pa-
 rentum pectus gaudio laetitiaq. complebis. Sed
 iam longior, quam par erat, fui. Cogitate, ob-
 secro uos, languidis, ac remissis omnia difficilia,
 nauis & industrijs omnia peruia, ac facilia esse.
 Deus optimus maximus, cui quaecumq. hic acta
 dictaq. sunt, grata et accepta esse cupio, uobis o-
 mnibus eum animum inspiret, ut haec, ad quae
 uos hortatus sum, tam sequi uelit, quam con-
 sequi potestis

ORATIO

DECIMAQVARTA

HABITA . ROMA E

POSTRIDIE . KAL . MAI

ANNO . ∞ . D . LX

QMNES quidem Christianos principes, PIE Pontifex maxime, credibile est, accepto delati tuis maximis uirtutibus honoris amplissimi nuncio, admirabili quadam laetitia persufos esse: nec eorum fuisse quemquam, quin, sublatis in caelum manibus, omnium rerum moderatori Deo singularibus uerbis gratias egerit, quod sacrosancto Cardinalium Collegio eam mentem dedisset, ut te potissimum deligerent, quem in ista dignitatis sede celsissima concordiis suffragijs collocarent. Sed quanto nostri Reges obseruantia erga Romanam Ecclesiam, et insigni atque assiduo defendendae ornandaeque illius studio ceteros ex omni antiquitate superarunt:

runt : tanto Francisci II. Regis , te Pontifice de
clarato , maius quam pro uirili parte gaudium
fuit. Quare , etsi non dubitabat , quin tu de cla-
rissimo uiro , Episcopo Engolismensi , Oratore a-
pud te suo , cuius fidem & integritatem tibi pla-
ne perspectam esse nouit , animum suum erga te ,
& erga hanc orbis terrarum principem Eccle-
siam , & optime , & libentissime cogniturus es-
ses : tamen ut illustriorem etiam , & expressio-
rem significationem uoluntatis suae omnibus ho-
minibus daret , iudicauit , sibi faciendum esse ,
ut ad te de suis eo proprie nomine eiusmodi
quempiam mitteret , in quo & dignitas inesset
ea , quae ad tantum munus obeundum requiri-
tur , & aliae praeterea caussae , propter quas
eum tibi unum ex omnibus gratissimum atque
acceptissimum fore consideret . Misit igitur cla-
rissimum , & nobilissimum equitem , Ioannem
Babonem a Burdaesia , eius quem modo nomi-
naui Episcopi fratrem , arcanorum regni , &
regionum omnium consiliorum participem , cu-
ius in maximis rebus gerendis uirtutem , & fi-
dem exploratam habet , quique praeterea pieta-
te , & obseruantia erga hanc Sedem neque fra-
tri , neque cuiquam mortalium cedit . Quo-
rum ego amborum permissu , regiae uoluntatis
hodierno die apud te constitutus interpret , gra-
tulator non tam equidem tibi Beatissime pater ,
quam

quam uniuersae Christianae reipub. quae pristinum illum splendorem suum, qui magnò bonorum omnium maerore, apud plerasque gentes prauis opinionibus corruptas, magis ac magis in singulos dies obsolescebat, breui se, tuo ductu atque auspicijs recuperaturam, non dubitanter sibi de tua praestanti bonitate ac sapientia pollicetur. Summa plane omnia, ac prope diuina in eo requiruntur, qui clauum in Ecclesiae naui teneat: cuius a nutu pendeant leges: cuius ad pedes Reges ipsi suppliciter se abijciant: cuius arbitrio pandatur caelum: qui denique, supra omne humanae dignitatis fastigium euectus, Dei personam inter homines sustineat. Nam si diuinae litterae a quolibet Episcopo tantam integritatem ac uirtutis perfectionem exigere uolunt, nullus ut in omni eius uita reprehensioni pateat locus: neque grauitatem eius muneris digne a quoquam sustineri posse tradunt, nisi quem pietas, prudentia, iustitia, uno uerbo, uirtus suis omnibus numeris absoluta commendet: quid in eo, qui omni tempore cum summo imperio tractare gubernacula Ecclesiae debeat, cuius uita ceteris omnibus pro exemplo, uoluntas pro lege, uox pro oraculo futura sit, quanto haec omnia requiri maiora, & diuinitati propiora censemus? Itaque, ut alia, sic hoc quoque sancte ac sapien-

sapienter institutum est a maioribus, ut quoties de summo Pontifice in demortui locum eligendo ageretur; interea dum ea de re amplissimus Cardinalium ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes, & priuatim & publice precarentur a Deo, ut eum ipse gregi suo praeficeret, quem dignissimum, quem ad publicam concordiam, & tranquillitatem aut constituendam, aut conseruandam aptissimum, quem denique, quantum humana condicio fert, sui simillimum iudicaret. Quod si eiusmodi Pontificem ulla umquam tempora desiderarunt, nostrorum certe is Status est, ut numquam magis ex istius Sedis auctoritate uniuersi orbis salus pependisse uideatur. Non enim Petri nauis, ut solebat, placido mari, secundis conspirantium uentorum flatibus impulsafertur. horribiles eam procellae, & turbinum uis uel exercitatissimis metuenda rectoribus agitat: ut, quamquam a naufragio quidem nullum periculum est, non mediocris tamen animos teneat metus, ne tam saeua tempestas multos mortales, nouarum opinionum fluctibus inuolutos, in ea breuia praecipites abripiat, unde postea nec enatare ipsi, nec euadere atque emergere alieno auxilio possint. Quo nos omnes diuinæ bonitati maiores agere gratias conuenit, quae, depositis prope iam rebus, cer-

te quidem in summum discrimen adductis, & extrema spe pendentibus, eum gubernatorem dedit, quo meliorem, & ad haec omnia in melius conuertenda accommodatiorem, non dicam reperire, sed ne optare quidem, aut etiam cogitando informare poteramus. Iam nunc igitur praecipimus mentibus eius diei laetitiam, quo gentes illae, quae tum fallacibus improborum hominum sermonibus in laqueos erroris inductae, tum fortassis etiam, quorundam e nostris licentiori, & dissolutiori uiuendi genere offensae, absciderunt seipsas a corpore Ecclesiae, & aduersus eam impium ac nefarium bellum susceperunt, mutato consilio, ad sanitatem redeant, & erroris sui ueniam petentes, deposita omni contumacia, sanctissimis pedibus tuis osculum figant. O praeclarum illum triumphum, & cum omnibus, tum ijs praecipue, de quibus agetur, optabilem. Non enim tu illos opprimere, sed oppressos erigere; non in seruitutem abducere, sed a taeterrima seruitute in ueram libertatem asserere; non perdere, sed seruare uis: non eorum sanguinem fundere, sed, ne sanguis IESU CHRISTI frustra pro eis fusus sit, efficere: non retortis post tergum manibus, collo catenis grauato, ante currum ducere, sed ijs ipsis uinculis, quibus impediti tenentur, exsoluere meditaris. Quibus igitur ipsis, nisi
in eo

in eo ut uincantur, nulla spes salutis est: credimus usque eo prae fractos ac peruicaces fore, ut ad extremum perire, per obstinationem animi malint, quam cedendo, & obsequendo seruari? Immo uero certa spes est, cessuram tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mendacium ueritati: Quantam ille dies non terris modo, sed caelo ipsi hilaritatem allaturus est? Nam si, cum unus aliquis, qui a recto uiuendi tramite deflexerit, in uiam redit, innumerae illas legiones angelorum exsultare ac gestire gaudio credimus: quid tandem facturum esse auguramur, cum tot hominum miserabiliter nunc in suam perniciem ruentium millia resipuerint, & unde satanae instigatione discesserant, eo se Sancti Spiritus afflatu instincta receperint? Age igitur optime maxime Pontifex: praeripe posteris tuis hanc gloriam: &, quod aliquando fieri necesse est, id ut te potissimum Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc annalibus nostris, ut in eis olim legatur, pestilentissimas opiniones, quae, quasi contagione quadam paullatim serpentes, per omnes prope modum Christiani nominis provincias peruasent, auctoritate tua disiectas, dissipatas, extinctas, exterminatas fuisse. Damnentur uotorum suorum per te omnes uerae pietatis studiosi, qui multos iam annos nihil ardentius a

Deo,

Deo, quam concordiam, & harum dissensionum finem efflagitant. Signetur hoc praecipue titulo Pontificatus tuus: ut, si quis quondam non expresso nomine Pium quartum intelligi uelit, eum Pontificem dicat, qui affectis, & aegrotis Ecclesiae membris tam salubrem medicinam adhibuerit; ut etiam ea, quae desperata uidebantur, integra, & incolumia conseruaret. O nos beatos, cum illa, ut speramus, euerint. O te Pontificem modis omnibus maximum ac beatissimum. Quae futura est tam barbara, aut tam longinqua natio, quo non, tam diuini beneficii a te in totum hominum genus collati, fama perueniat? Quae tam ingratae litterae, quae de tuis laudibus conticescant? Quae tam surda posteritas, quae clamores nostros admiratione uirtutis ac felicitatis tuae excitatos non exaudiat? Magnam uero tam praeclarae rei & suscipiendae occasionem, & ex animi sententia conficiendae spem tibi offerre tempus ipsum uidetur. Nam superioribus annis, cum duo Christianorum maximi potentissimiq. reges graui, & diuturno bello inter se contenderent: ceterorum autem principum non fere quisquam esset, qui non ad alterutram partem aut suapte uoluntate inclinaret, aut aliqua officii ratione adduceretur, aut etiam necessitate traheretur: cum undique armorum fulgor,

gor, strepitus, terror, omnium oculos, aures, animos, praestingeret, obtunderet, consterneret: cum quibusdam locis, pauciores iam reperirentur, qui fructus ex agris perciperent, quam qui agros ipsos aut sua, aut aliena caede quotidie cruentando pinguiore efficerent: eueniebat, ut in illa rerum omnium perturbatione & improbi ac conscelerati homines opinionum suarum uenena per omnes populos fidentius atque impuniis spargerent, & principes, alijs cogitationibus occupati, ad coercendam illorum audaciam animum conuertere non satis commode possent. Habet in se bellum cum alia mala plurima, tum illud in primis, quod & male animatis hominibus affert peccandi facultatem, & plerumque principibus conuiuendi necessitatem. At nunc, cum, diuino numine, atroces illi bellorum impetus resederint: cum illa tam diu exoptata pax, caelo demissa, eorum animos, qui odijs, ut uidebantur, implacabilibus dissidebant, aeterno, ut speramus, foedere coniunxerit: quis non intelligit fore, ut principes, alijs curis soluti, ad purgandas prouincias suas, & ad omnes impiorum dogmatum fibras elidendas, omnes radices euellendas, atque excidendas toto pectore incumbant? Quod quidem Franciscus, rex Christianissimus, & iam nunc diligentissime facit, & diligentius atque animosius

mosius in dies facturum se esse profitetur. Meminit enim, eis se maioribus editum, qui, ut sectas religioni nostrae inimicas extirparent, ut Christiani nominis fines quam longissime propagarent, ut apostolicae sedis auctoritatem sanctam atque inuiolatam praestarent, nullam sibi unquam difficultatem pertimescendam, nullum periculum detrectandum, nullam dimicationem refugiendam putarunt. An ille cum uetera illa Christianae pietatis columina, Childertos, Martellos, Pipinos, Carlomannos, aliosque innumerabiles heroas, haeresum extinctores, uerae fidei assertores, Pontificiae dignitatis uindices ac propugnatores memoria repetat: eorumque se sanguinem ac progeniem esse cogitet, quorum pro Christi doctrina expeditio nibus, bellis, uictorijs totus terrarum orbis nobilitatus est: & ut uetera taceantur, cum se Francisco primo prognatum, Errico secundo natum recordetur, duobus post hominum memoriam praestantissimis regibus, quorum utriusque tanta tamque insignia exstiterunt in Ecclesiam promerita, maximo animo maiorum suorum uestigia non persequatur? Ille uero faciet: nec adaequare modo eorum gloriam, uerum etiam, si fieri possit, superare conabitur: quique se principem inter Ecclesiae filios locum obtinere intelligat, ut illo se honore dignissimum

N praestet,

praestet, omni studio elaborabit. Tu modo, pater Beatissime, pro tua singulari, & eximia sapientia, quid ad compescendos tumultus, & ad statum Ecclesiae componendum utilissimum sit, statuito. Notum est, maximas saepe, & perniciosissimas in Ecclesia dissensiones rite conuocato ex omnibus Christianae ditionis partibus Episcoporum Concilio sedatas fuisse. Eodem remedio si tibi nunc quoque aegrotis exulceratisque rebus subueniendum esse uideatur: nihil est, quod regi gratius, aut optatius possit accidere: neque tibi dubium esse debet, quin ipse omnes vires suas eo collaturus sit, ut quaecumq. ab eiusmodi Concilio decreta fuerint, pie inuiolateq. seruentur. Omnino autem Beatissime pater quaecumq. obedientia ab optimo, et obsequentissimo filio praestari potest, eam tibi rex summa fide summaq. constantia praestiturus est, idque se semper facturum esse, per hos clarissimos, & ornatissimos uiros, oratores suos, sanctissime pollicetur. Tu uicissim perge, ut facis, & regem ipsum, & uniuersum Galliae regnum paterna caritate complecti. Multae sunt causae, quae te, ut id facias, excitare debent. Primum ipsa muneris amplissimi, quod te Deus in terris sustinere uoluit, ratio. deinde ardentissimum illud studium, quod semper usque a Cloduaeo uiguit in regibus nostris, adiuuandi Romanam

manam ecclesiam : ut, quoties ita tempora tulerunt, se, regnumq. suum in apertum discrimen obijcere maluerint, quam Ecclesiae laboranti deesse. qua ex re illud assecuti sunt, ut, & ipsis, & eorum posteris primus inter Ecclesiae filios locus, nemine dissentiente, tribuatur. Valere etiam apud te debet illa nominis sanguinisq. coniunctio, quae inter te, & lectissimam, omniq. laude ac praedicatione dignissimam feminam Catharinam regis matrem intercedit. Nam cum ei, neque quidquam umquam optatius fuerit, ut tu ipse omnium optime nosti, quam ut te tertium e gente sua summum Pontificem uideret: neque maiorem laetitiam attulerit, quam cum intellexit, se id, quod tantopere optauerat, consecutam: aequum est, tanto illius erga te studio parem a te uoluntatem referri. Possemus, & alia eodem pertinentia proferre, nisi ea iam mutuae inter te, & regem uoluntatis testimonia utrimque data essent, quae neminem dubitare patiuntur, quin & ipse tibi dicto audiens futurus sit, & tu eum paterna beneuolentia prosecuturus.

Haec habuimus, Beatissime pater, quae tibi Francisci II. Christianissimi regis nomine exponeremus. Nunc, cum idem Scotiae regnum obtineat, una ipse cum Maria uxore, a qua illud dotis nomine accepit, omnes tibi eius, &

opes, & copias deferunt, seque omnibus in re-
bus auctoritati tuae libentissime obtemperatu-
ros, omnemq. tibi, quae a filijs debetur, obe-
dientiam praestituros pollicentur. Nos, ne rur-
sus orationem a capite accersere necesse sit, quae
cumque de Galliae regno diximus, eadem, ut de
Scotiae quoque regno dicta esse existimes, ob-
secramus.

ORATIO

DECIMAQVINCTA

HABITA . ROMA E

POSTRIDIE . ID . DEC.

ANNO . ∞ . D . LX

Quo tempore Ioanna missis ad summum Pontificem litteris sua manu subscriptis se & catholicam esse profitebatur, & se numquam a S.R.E. obedientia descituram pollicebatur.

In quantum laetitiae Pontificatus tuus Antonio Regi Navarrae, & Ioannae ipsius uxori attulit, Beatissime Pater, tantum eis commoditatis ad eam laetitiam, nulla interiecta mora, tibi significandam tempora tribuissent: nihil omnino habuissent antiquius, quam ut ad te statim mitterent, qui tibi summum ho-

norem,
N 3

norem, huic amplissimo Cardinalium Collegio
summam prudentiae ac iudicij laudem, uniuer-
sae Christianae Reip. magnam & prope explora-
tam antiquae dignitatis recuperandae spem suo
nomine gratularetur. Sed quoniam, quantum
ex optimi, & ad sedandas horum temporum dis-
cordias aptissimi Pontificis creatione gaudium
caperent, in ipsorum probitate, ac fide positum
fuit: quam uacuum tempus, & ad legationem
eius rei caussa subito decernendam idoneum ha-
berent, non fuit: iudicarunt, si temporibus suis
parerent, & quod recenti re facere, cum ma-
gnopere cuperent, non satis commode poterant,
id in diem differrent, nihilo minus ea caussa te-
stificationem uoluntatis suae aut sibi honorifi-
cam, aut tibi iucundam, atque acceptam fore.
Et uero, Beatissime Pater, si apud te, & apud
hoc sanctissimum, augustissimumque concilium
non ex uulgi opinionibus, sed ex ueritate una-
quaeque res penditur: gratulatio paullo serius
facta non tam propter tarditatem aliquid de illa
nouitatis suauitate, ac dulcedine deperdere,
quam propter maturitatem aliquid auctorita-
tis, ac fidei acquirere uidetur. Etenim qui tibi,
cum primum ad istum caelo proximum in terris
locum diuino consilio sublatus es, gratulaban-
tur, eam tantum gaudij sui caussam asserre pote-
rant, quod certo sperarent fore, ut qui te per to-
tam

tam uitam omnibus maximis honoribus dignissimum praeuisses, eum consecutus, quo nullus amplior exoptari potest, tantam dignitatis amplificationem pari uirtutis accessione cumulares. Magna prorsus illis, & illustria suppeditabant argumenta, cur ita crederent: neque non firmissimis fundamentis nitebatur incredibilis illa spes, quam de futura Pontificatus tui felicitate conceperant. Sed quantum interest inter ea quae futura creduntur, & ea quae iam sunt: quanto experta iam & explorata, quam sperata, & exspectata, maiorem laetitiam in animis hominum commouent: quanto certius & uerius homines praeterita, & praesentia commendare, quam de futuris affirmate pronunciare possunt: tanto plus ponderis ac fidei habere debet ea gratulatio, quae tibi fit, annum prope iam integrum ex ista sanctissima sede uniuersum orbem sapientissime gubernanti, quam illae, quae tum fiebant, cum homines, qualem esse te plus plusq. in dies experiuntur, talem futurum esse prospicerent, quasiq. augurarentur. Neque uero haec in eam sententiam iccirco a me disputantur, quod non libentissime facturi fuerint, Antonius Rex & Ioanna Regina Nauarrae, ut, quemadmodum nulli Christianorum Principum concedebant, qui maius ex tua dignitate gaudium percepisset: ita nemini, quantum per locorum interualla licuisset,

concederent, qui tibi citius de illius adeptione gratularetur: si quam solutae ipsis & liberae uoluntates, tam soluta etiam, & nullis impedita difficultatibus tempora fuissent. Sed ita cogitarunt: si rerum suarum incommodo maturarent id facere: ipsi tibi, cui maxime probare studium suum cuperent, pro tua in se paterna caritate, ubi rem cognosses, insuauem fore celeritatem sine ulla necessitate cum ipsorum incommodatione susceptam. Nunc autem miserunt ad te, clarissimum, & spectatissimum uirum Petrum Albretium, propinquum suum, qui genibus tuis suppliciter aduolutus, tibi, uero IESU CHRISTI in terris Vicario, certissimo Petri Apostolorum principis successor, communi totius Ecclesiae Christianae Pastori, ac gubernatori, debitam obedientiam suo amborum nomine praestaret, atque exhiberet: tibi, atque huic Sacrosancto Collegio confirmaret, Antonium Regem, et Ioannam Reginam Nauarrae, uti ueros Ecclesiae filios decet, tibi semper dicto audientes futuros: neque ullam euenire posse rem tantam, quae ipsos ab huius sanctae & apostolicae sedis obseruantia, & ab ea, quam sibi per manus a maioribus traditam, summa firmitate ac constantia perpetuo retinuerunt, persuasione diuellat. Hic ego, Beatissime Pater, si orationis uela pandere, & quasi aperto inuectus mari, per eorum

rum

rum principum laudes, quorum nomine apud te uerba facio, decurrere institui, uereor, ne, cum dicendi principium uel facillime reperero, exitum reperire non possim. Nam quae tandem nominari potest ullo in genere uirtus, quae non in eorum utroque ita emineat, ut ad quamcumque se quis animo & cogitatione conuerterit, ea demum excellere ac praestare uideantur? Sed quoniam & ipsi nos hoc tempore suae modo uoluntatis interpretes, non etiam suarum laudum explicatores esse uoluerunt, & eorum uirtus excelso atque illustri sita loco, satis ipsa per se nullo adhibito alienae praedicationis lumine in oculos omnium incurrit: laudandis ipsis, quod uerissime ac copiosissime facere possem, supersedebam: tantum ex ueteribus historijs nonnulla proferam, ex quibus intelligatur, & ab ijs illos ortos esse maioribus, & in eorum opes atque imperia successisse, qui sibi posterisq. suis amplissimam gloriam nulla re magis quam frangendis, ac domandis nostrae religionis hostibus, defendendaque apostolicae sedis dignitate pepererunt. Quis est enim ita ueteris memoriae ignarus, ita in superiorum temporum historijs peregrinus atque hospes, qui non Diui Ludouici Gallorum Regis optimi, ac sanctissimi res pro Ecclesia fortiter gestas, si minus e scriptorum monumentis cognouerit, at auditione certe aliqua acceperit?

Cuius

Cuius uiri per omem uitam domi forisq. specta-
ta uirtus, & uiuum maxima laude cumulauit,
& confecto huius uitae curriculo in caelestium
concilio collocatum ad diuorum religionem &
sanctimoniam consecrauit. Ab eo igitur, &
Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarrae,
duobus quasi riuis ex eodem capite manantibus
originem ducunt: ut non sine diuino consilio san-
cti Regis soboles in plures familias sparsa atque
diducta, post trecentos propemodum annos, ma-
trimonij foedere copulata, in unam eandemque
domum denuo coaluisse uideatur. Etenim &
tanti herois progeniem quam latissime fundi ac
propagari oportebat, ut a stirpe generis, ac semi-
nis quamplurimis populorum rectoribus inte-
gra illa & incorrupta religio, quae in eo fuerat,
ingeneraretur; & aequum erat, ex ea profectos
tandem aliquando rursus inter se coniungi, ut
exstarent, qui utraque stirpe possent Diuo Ludo-
uico generis sui auctore ac principe gloriari.
Quod si mihi fas est, Beatissime Pater, audien-
te te, in hoc augustissimo religionis antistitem
confessures diuinas attingere, & de diuorum sen-
sibus, ac cogitationibus aliquid dicere: credo e-
quidem Diuum Ludouicum, pro caritate illa,
quae beatos nē tum quidem deserit, cum spes, &
fides finem suum consecutae deficiunt, credo, in-
quam, eum e caelo in suos intuentem, horum de
quibus

quibus loquimur principum coniunctione laetari, & assiduis hoc a Deo precibus exorare, ut a se orti per sua uestigia gradientur, utque in uero Dei cultu non tantum ipsi se populosque suos contineant, uerum etiam illius propagationem primam sibi omnium rerum putent. Inde fit igitur, ut & Galliarum Reges eius gloriae, quae conseruanda, et propugnanda religione paritur, principatum sibi praeter ceteros appetant; & qui eis genere proximi sunt (arctiori autem eos, quam Nauarrae Rex, & Regina, necessitudine attingit nemo) nulla in re magis elaborent, quam ut se perpetuo eiusdem laudis societate dignissimos praestent. Nam quid ego nunc Ludouicum, Philippi et re et cognomine Animosi Galliarum Regis filium, Diui Ludouici nepotem, Eburouicum Comitem, Regem Nauarrae, a quo per multos gradus numquam interrupto successionis ordine, hereditas regni ad Ioannam Reginam peruenit, eum igitur cur mihi pluribus uerbis commendandum putem? Quid eius Philippum filium? qui non tantum regni, uerum etiam patritae atque auitae uirtutis heres, pro Christianae pietatis defensione cum Granatae Rege, acerrimo per id tempus Christianorum hoste, magnum & diuturnum bellum, summa & fortitudine & prudentia administrauit. Theobaldi uero Campaniae Comitis, qui & ipse Nauarris regio

regio imperio praefuit, uirtutem quis se unquam satis pro dignitate laudare posse confidat? qui cum totam prope aetatem in oppugnandis CHRISTI aduersarijs consumpsisset, eiusque rei caussa, usque in Africam inuictum exercitum duxisset, multa proelia commisisset, multas uictorias reportasset, tandem e sacro bello, ad quod Diuum Ludouicum comitatus fuerat, rediens, paucis post eum diebus ad superos euolauit. Fuit, fuit illa semper, & adhuc est, in Nauarrorum Regibus uirtus, ut religionis defensionem alia omnia posthaberent; pro ea, quoties ita res ferret, non fortunas modo suas, uerum etiam sua capita sine ulla cunctatione in quodlibet periculum offerrent. Neque uero ita eos animatos esse mirabitur quisquam, qui cognouerit nunquam eos ipsa regni sui insignia adspicere posse, quin recordentur antiquae maiorum suorum uirtutis, & laborum, quos illi pro religione nostra maximos maximeq. memorabiles pertulerunt. Ita enim memoriae proditum est, Castellae Regnum in Hispania quondam a triginta barbarorum Regibus, duce, atque imperatore Smaragdo, occupatum fuisse. Vnde cum illi magnum omnibus Christianis terrorem inijcerent, breuiq. se tota reliqua Hispania, quae Christianorum erat, potituros esse considerent: Sanctium Nauarrorum Regem, collecto forti magis quam
numeroso

*numeroſo exercitu, aduerſus eos profectum eſſe, cum prius pulcherrimum clariffimumq. iuſiurandum iuraſſet, numquam ſe ex eo bello, niſi parta uictoria, reuerſurum. Excogitauerant barbari cum alia multa ad prohibendas noſtrorum incurſiones aptiſſima, tum catenas quaſdam ferreas, quibus ita uias omnes occluſerant, ut equitatu, quo plurimum ualebant noſtri, omnis adempta ſpes faciendae in hoſtem irruptionis uideretur. Sed nihil uirium habent aduerſus prudentiam ſubdola, & aſtuta conſilia: debiles ſunt omnes aduerſus conſtantiam machinae: imbecilla & inutilis aduerſus fortitudinem multitudo. Deo duce per medios hoſtes ſibi & ſuis uiam ferro faciens Sanctius non prius deſtitit, quam barbaros fuſos, fugatos, caſtris exſutos docuit. uictoriam non in munitioibus operibusque bellicis, ſed in cauſſae bonitate poſitam eſſe: qui pro CHRISTI nomine dimicarent, eorum impetum non poſſe ne collatis quidem in unum aliorum omnium uiribus ſuſtineri. Superatis igitur, & in poteſtatem redactis hoſtibus, omnium noſtrorum & imperatorum & militum incredibilis concurſus ad Sanctium factus eſt: alius amplexari eum, alius ad genua adcidere, alius fortem illam dexteram barbarorum domitricem, Hispaniarum liberatricem, uictoriae confeſtricem, exoſculari: qui propter multitudinem pro
pius*

pius accedere non poterant, uultu, oculis, manibus, corpore, quascumque poterant, animi sui significationes dabant: una omnes uoce, & bellatorem fortissimum, & imperatorem inuictissimum consultabant. Inde cum de diuidenda praeda agi coeptum esset: quae tanta erat, quantam triginta potentissimorum Regum collatae unum in locum opes coacervare potuerant: nemo erat in uniuerso exercitu, qui non ita sentiret, itaque praedicaret, quantamcumque sibi partem ex ea uel deposceret, uel etiam suo iure sumeret Sanctius, numquam tantum ad eum peruenturum esse, ut non multo plus ipsius uirtuti praeclarisque factis deberetur. Erat in castris barbarorum auri, argenti facti, infectique permagna uis: gemmarum maximi pretij admirabilis multitudo: multum tapetium, multum conchyliatae uelutis, multum peristromatum: ut est illa etiam in bellis luxuriosa gens: armorum omnis generis optimorum & exquisitissimo artificio fabricatorum infinitus prope numerus: equi praestantes permulti: phalararum, cphippiorum, ceterorumque ornamentorum equestrium incredibilis copia: captiui longe plurimi: ex quibus ingens pecunia confici posset: quibus omnibus ex rebus, Sanctium, ut quantum uellet sibi ipse sumeret, summo omnes consensu obsecrabant. Ille, alacri uultu, cum gratam sibi esse illam exerci-

tus uoluntacem significasset : Non me , inquit ,
 barbaricarum opum cupiditas , ut in hoc bellum
 ingrederer , aut in prima acie stans corpus
 meum telis hostium obijcerem , induxit . Chri-
 stianae mihi pietatis ardor , & huius pulcherri-
 mae regionis ab iniusto immanium belluarum
 dominatu uindicandae studium , faces ad eam
 rem , & stimulos subdiderunt . Nunc , cum
 id , quod uolui , diuino beneficio , & uestra mi-
 lites uirtute consecutus sum : non committam ,
 ut maiori animo uidear armatorum & stantium
 copias , quam inermium & iacentium spolia con-
 tempisse . Ornamento sint ista primum immor-
 talis Dei nostri Diuorumque templis ac delu-
 bris : ut partim in sacrarijs reposita , partim e
 tholis pendentia , propagent in omne tempus
 memoriam nostri : posterosq. nostros ad susci-
 piendam semper magno animo religionis no-
 strae defensionem exsuscitent . Ditent cetera
 egenos & exhaustos , pro suis quemque meri-
 tis , milites : ut , cum iuuentutis suae firmita-
 tem in periculis & laboribus consumpserint ,
 habeant olim , quo senectutis infirmitatem in
 tranquillitate atque in otio sustentare possint .
 Ego quidem , quod ad me attinet , praeter has
 catenas , quas spectantibus adiuuantibusque no-
 bis perfregi atque perrupi : & praeter illam
 gemmam , illam , quam meis manibus deie-
 cтам,

Etiam, illic iacentem uidetis (haec autem dicens, ostendebat illis prostratum, & in sanguine suo inuolutum exanimem Smaragdum) nullam omnino mihi mercedem, nullum praemium, aut postulo, aut appeto. Ergo ad conseruandam tam nobilis uictoriae memoriam, simulque ad incitandos successorum suorum animos, & ipse postea catenas pro insignibus gestauit; & instituit, ut iisdem insignibus ceteri post se Reges uterentur. Ac quoniam eo in proelio praecipuum quem dixi barbarorum ductorem Smaragdum sua ipse manu obtruncauerat: eiusdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu uoluit contineri. Quinetiam propter hanc aliasq. similes uictorias, Regibus Naarrae honoris ergo tributum est, ut inungantur, coronentur, consecrentur. O beatum illud saeculum, cum Christiani & principes, et populi sine ullis discordijs, sine ulla opinionum uarietate ac discrepantia, summo consensu, omnes uires suas ad proferendos Christianae ditionis terminos conferebant. Nostra aetas & Christianos principes alios aliorum uiribus collisos attritosque uidit, & in populis, ne quid abesset miserijs nostris, grauissimas pestilentissimasq. seditiones ab improbis hominibus, qui cupiditatibus suis falso religionis nomen praetexerent, concitatas. Quibus malis finem per te
impositum

impositum iri, P I E Pontifex optime & sanctissime, omnes ita confidunt, ut, si hæc spes fefellerit, omnia quae possunt euenire miserrima maximeq. detestanda uereantur. Erexisti animos omnium, indicto, quod tanto opere optabatur, uniuersali Concilio. Iniecisti spem, fore, ut, haeresum peste sublata, sacrosanctum I E S V CHRISTI nomen eodem animo, eadem uoce, iisdem ritibus ab omnibus inuocetur. Agedum Beatissime pater, ita te Deus ille, cuius tu personam in terris sustines, quamdiutissime, & quam felicissime Ecclesiae suae praeesse uelit, urge constanter, ut facis, istud propositum: omnemq. diligentiam adhibe, ad prohibendum, ne tam taetri mali contagio latius serpat. Memento, te nostrum omnium communem patrem, & pastorem esse: nostram omnium salutem ab eo tibi commissam, ac creditam, qui cum Deus esset, humana natura assumpta, quin sanguine suo uiam nobis in caelum panderet, non recusauit. Omnia speramus a te excitatum iri, quae iacere sentis, tantis tamque diuturnis dissensionibus perculsa atque prostrata. Videre iam uidemur illud tempus, cum per te constituatur ecclesiastici ordinis auctoritas, confirmetur ueteres ritus, pravae opinioniones aboleantur, concordia, ne umquam postea dissolui possit, seueris legibus uinciatur. Multa perdidit ecclesiasticus ordo & ornamenta

O dignitatis,

*dignitatis, & praesidia stabilitatis suae: quae
nisi per te recipiat, a nemine sibi restitui posse
censet. Ad ea autem recuperanda cum ceteros
Principes Christianos tibi affuturos esse credi-
mus: tum Antonius Rex, & Ioanna Regina Na-
varrae, se Regnumq. suum, et Bearniam, et quas
cumque denique summo cum imperio obtinent
provincias in tua potestate semper fore, seque,
ut par est, obsequentissimos Ecclesiae filios, aucto-
ritati tuae numquam non libentissime obtempe-
raturus esse, sanctissime pollicentur*

D I X I.

ORATIO

DECIMASEXTA

HABITA . ROMA E

ANNO . ∞ . D . LXIV

Seorum, quae oratione tractantur, magnitudo & praestantia non aliunde, quam ex eius, qui de eis differit, ingenio & dicendi copia pendetur: magnopere mihi uerendum esset, Beatissime Pater, ne hodierno die, in hoc augustissimo & ad dicendum amplissimo orbis terrarum loco, splendor ac dignitas maximarum pulcherrimarumque rerum, quarum explicandarum munus mihi mandatum est, ingenij mei tenuitate & orationis inopia imminueretur. Dicturus enim, huius clarissimi uiri Oratoris ad te regij iussu, quantum gaudium Rex Carolus nonus, te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum esse, ut ueteri at-

que usitato eorum qui ante me idem munus obierunt, instituto, de singulari atque eximia pietate, qua Reges nostri, multis abhinc saeculis praeceteris omnibus perpetuo floruerunt, breuiter differam: & non omnia quidem, quod infinitum esset, sed aliqua tamen eorum, quae illi tum pro religione, tum pro huius sanctae Sedis defensione pie fortiterq. gesserunt, commemorem: ostendam deinde, quanto studio atque ardore animi Rex noster iam nunc in hoc ineuntis adolescentiae flore per illorum uestigia gradiatur: quamque sibi huius praecipue laudis principatum appetat ac concupiscat: quibus expositis, illud quoque facile intelligetur, quanta ipsi curae esse debeat Ecclesiae status: qui cum, secundum Deum, ex Pontifice potissimum pendeat: quantopere te tali uiro his turbulentissimis temporibus diuinitus Pontifice creato sibi praeter ceteros gaudendum arbitretur. Quae omnia si quis ita se tractare posse confidat, ut rerum magnitudini orationis pulchritudo respondeat: eum oportet aut ita exercitatum esse in dicendo, ut facultate sua fretus, nihil sibi difficile atque arduum putet; aut ita inexercitatum, ut, errore ductus, rerum pondera & momenta satis acute atque intelligenter perspicere ac diiudicare non possit. Neque mihi nunc alia ulla res periculum ac debilitatum hac cogitatione animum erigit

git ac confirmat, quam quod apud te dicendum est, Beatissime Pater, qui & ea sapientia es, ut, quanti quaeque res sit, ex natura ipsius, non ex ijs, quae de ea dicuntur, ponderes; & ea lenitate ac mansuetudine, ut eis, qui, potius quam officium deserant, eius onere opprimi malunt, facile ac libenter ignoscas. Mihi uero memoria uetera repetenti, & mentis oculos per antiqua Regum nostrorum decora circumferenti, non unde incipere, sed ubi desinere debeam, statuere difficile uidetur. Tanta est enim rerum ab eis gestarum magnitudo, tanta copia, ut neque possit quisquam, ne si mentiri quidem uelit, maiora confingere; neque, uera confectans, omnia tam breui temporis spatio persequi: sed aut ab ipso multa, aut ipsum a tempore deserere necesse sit. Nam quae tandem gens toto orbe terrarum nominari potest, quae semel susceptam IESU CHRISTI saluatoris nostri religionem maiore constantia puram incorruptamque seruauerit? quae plures atrociores uel illic hostes aut exstinxerit, aut bellica uirtute domitos errorem suum deponere, seque ad Ecclesiae societatem recipere coegerit? quae Apostolicae Sedi laboranti tam saepe subuenerit, eamque tyrannorum iniquitate & iniuria oppressam non in pristinam modo dignitatem restituerit, sed tam multis ornamentis affecerit,

tam firmis praesidijs muniuerit? Omnia, quae ab alijs regibus, aut gentibus in hoc genere gesta sunt, si unum in locum collata cum ijs quae nostri gesserunt comparentur, & numero eorum & magnitudine obruentur. Mille iam anni sunt, & aliquanto amplius, cum Hloduueus, qui postea Hludonicus uocatus est, primus Regum nostrorum, salutari aqua ablutus, nomen in Christi militiam dedit. Neque diu cunctatus, suscepto bello in Visigothos, pertinacissimos haereseos Arianæ defensores, eos commisso in Pictonibus proelio uicit, regemque eorum Alaricum manu sua interfecit. Neque multo post haud procul Burdigala reliquias eorum confecit in campo, qui ex eo etiam hodie Campus Arianus uocatur. Itaque ob id factum Anastasius Imperator, honoris causa, tunicam ei purpuream, siue, ut tum loquebantur, blatteam misit, simulq. coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretij gemmis unionibusque colucentem: atque eum per legatos non consulem modo ac patricium, sed defensorem Christiani nominis, sed liberatorem imperij, sed generis humani patrem uocauit: felicem praedicans, cuius potissimum manu diuina prouidentia illos urbis Romae euerfores, prouinciarum uastatores, Dei hominumque hostes cadere uoluisset.

Ille,

Ille, ut principem uere magnanimum decuit, mu-
 nera quidem Imperatoris non repudiauit : sed
 illam, quam dixi, coronam augustius quiddam
 & magnificentius esse duxit, quam ut cuiquam
 mortalium conueniret : dignam rem sacrario,
 dignam quae non humano usui, sed diuino cul-
 tui addiceretur : itaque eam summa cum uene-
 ratione, in templum Lateranense missam, di-
 uo Petro Apostolorum principi consecrauit. Nō
 mirum ut belli principia ex solo diuini cultus
 studio exstiterant, ita uictoriae insignia non
 alibi, quam in celeberrimo aliquo templo, col-
 locari par fuit : ut omnibus saeculis in illo no-
 bili munere, non tam illa clarissimarum gem-
 marum multitudo, quam Hlodoui regis pie-
 tas religioq. fulgeret. Neque se tanto patre
 parum dignum praestit Childebertus : qui Al-
 maricum Alarici filium, cui etiam, sancien-
 di foederis causa sororem Hlotildem in matri-
 monium dederat, cum in paterna impietate
 perstare, ideoque in uxorem, quam abduce-
 re a Catholica religione non poterat, iniurium
 ac contumeliosum esse cognosset : bello eum per-
 sequi non prius destitit, & tyrannum ipsum
 obtruncauit, & populos, qui ei paruerant, ab
 Arianae opinionis prauitate reuocauit. O san-
 cta bella, quae non ad unius hominis ambi-
 tionem, aut auaritiam explendam, sed ad ue-

ram, & catholicam religionem latius spargendam suscipiebantur. O felices uictorias, quae & uictoribus immortalem gloriam, & uictis aeternam salutem afferebant. Sed ita magna & memorabilia sunt, quae mihi se ad dicendum offerunt, ut, cum singula intueor, nihil eorum sine flagitio praetermitti posse existimem: ita multa rursus, ut, cum uniuersa contemplor, plurima mihi necessario omittenda esse cognoscam. Dagoberti tamen primi singularem eximiamque pietatem tacitus praeterire non possum: qui, & edicto proposito, omnes qui fidem catholicam non amplecterentur, intra certam diem, aut Galliae finibus excedere, aut capitis supplicio affici iussit; & in reliquis uitae partibus ita se gessit, ut, qui honores more nostro relatis in diuos haberi solent, eos illi post mortem Ecclesia decreuerit. De Carolo autem Martello quid primum, quid postremum eloquar? Ille Saracenos, ferocissimam, & Christiano nomini inimicissimam gentem profligauit, quorum infinitam quandam multitudinem uno ad Ligerim proelio cecidisse, cum e nostris paucissimi desiderati sint, historicorum monumenta testantur. Ille Frisios, impio falsorum deorum cultui deditos, & a Christiana religione abhorrentes; repudiata superstitione, Christo initiari coegit.

Ille

Ille Visigothos & Saracenos coniunctis copijs
 bellum renouare & Narbonensem provinciam
 occupare ausos aggressus, agros eorum cadaue-
 ribus strauit, fluuios eorum sanguine infecit.
 Ille, cum Gregorius tertius pontifex maximus,
 rebus suis diffidens, opem eius implorasset, Luit-
 prandum, Longobardorum regem, ab hac urbe
 obsidenda, sola nominis sui auctoritate deter-
 ruit: Sed non omnia persequenda sunt. Vocat
 enim nos ad se Pipinus, neque me diutius de re-
 bus suis tacere patitur. Hic ille est Pipinus, Bea-
 tissime Pater, ille inquam Pipinus, Patres am-
 plissimi, a quo est Pontificum maximorum au-
 ctoritas a contemptu uindicta, opes auctae, po-
 tentia stabilita. Etenim, ut ab optimis auctori-
 bus memoriae proditum est, cum Aistulphus rex
 Longobardorum uniuersam Italiam sub impe-
 rium suum subiungere meditaretur, iamq. Rauen-
 nam, et magnam praeterea Flaminiae partem oc-
 cupasset, Stephanus secundus pontifex, cum prius
 opem ab imperatore Constantino petisset, atque
 ab eo neglectus esset, consilium coepit eundi in
 Galliam ad Pipinum: illum unum & ea pietate
 esse, ut auxilium sibi libentissime laturus es-
 set; ijs uiribus, uti facile posset. Neque eum sua
 frustrata est opinio. Nam Pipinus & illum exce-
 pit ijs omnibus honoribus qui maximi poterant
 excogitari, usque eo, ut ei obuiam profectus, tria
 millia

millia passuum pedibus confecerit, manu sua fre-
 num equi quo ille uehebatur tenens; & cum Al-
 pes incredibili celeritate superasset, transporta-
 to in Italiam exercitu, tantum terrorem intu-
 lit Aistulpho, ut, collatis signis depugnare non
 ausus, Ticini se moenibus tueretur. Vbi tam-
 diu obsessus est, dum se omnia quae abstulerat,
 restitutum, neque umquam Pontifici mole-
 stiam exhibiturum, interposito etiam iureiuran-
 do, fidem daret. Qua postea neglecta, cum, longe
 lateq. omnia populatus, postremo hanc ipsam ur-
 bem obsidione cinxisset Pipinus, qui tamquam
 re confecta, in Galliam redierat, in Italiam de-
 nuo reuersus, uirtute & armis perfecit, ut Ai-
 stulphus supplex easdem condiciones denuo acci-
 peret; neque prius pedem ex Italia mouit, quam
 praefectura Rauennatum, finibus longe maxi-
 mis, ut pote quibus & Flaminia & Aemilia to-
 ta contineretur, Pontifici restituta est. Exstat
 adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiae
 nomen est, in qua haec omnia olim honoris ergo
 incisa & perscripta fuisse constat. Ita enim in
 ea adhuc legitur. PIPINVS . PIVS . PRIMVS
 AMPLIFICANDAE . ECCLESIAE . VIAM
 APERVIT . ET . EXARCHATVM . RAVEN-
 NAE . CVM . AMPLISSIMIS . Pars tabulae, in
 qua reliqua scripta erant, aut casu aliquo, aut
 temporum, aut hominum iniuria confracta est.

At

At aenea quidem & marmorea monumenta conficere ac consumere longinquitas temporis potuit: Pipini certe gloriam nulla umquam delebit uetustas, nulla inobscurabit obliuio. Sentio tantas res multo breuius multoque exilius a me tractari, quam dignitati atque amplitudini ipsarum conueniret. Sed quis modus futurus erat, si quae sic quoque uix a me percurſa sunt, ijs in singulis immorari, atque insistere uoluissē? Nunc quoque si de Caroli Magni laudibus differere uellem, quantus se mihi campus aperiret? Dicerem Aquitaniam, in qua haerēs denuo efferre se & subcrescere coeperant, ab adolescentulo perpurgatam. Dicerem immansissimam Saxonum gentem, semper uictam semper rebellantem, cum inter se constantia Caroli, & illorum peruicacia certarent, uix tandem continuo triginta trium annorum bello perdomitam, & abiecto idolorum cultu Christi leges accipere coactam. Dicerem Italiam uincendo peragrata, dignitatem Hadriani Pontificis uindicatam: Desiderium Aistulphi successorem, cum eadem, quae ille moliretur, oppressum: additam ditioni Pontificiae Corsicam: additos ducatus Spoletanum et Beneuentanum, additum quidquid Lucam et Parmam interiacet. Neque praeterirem reditum in Italiam, & Leonem tertium Hadriani successorem in sedem suam, fractis

fractis & obtritis hostium Ecclesiae uiribus, restitutum . Illa uero quanto pleniore ore laudarem: relictō amplissimo & florentissimo regno, susceptum iter impeditissimum, & difficultatis ac periculi plenum, & ducto per tam uarias gentes ualidissimo exercitu, terram illam quae uagitus IESV CHRISTI nascentis excepit, quae eum concionantem audiit, admirandis operibus certissima diuinitatis suae signa dantem obstupuit, spectauit sublatum in crucem, & suo sanguine peccata nostra expiantem, ex impiorum manibus ereptam & recuperatam . Talia quamlibet multa dicerem, multa tamen necessario praeterirem, summa omnia, & illo nobili Magni cognomine maiora . Quod si uellem ulterius progredi, & tum quae priscis temporibus Hludouicus Pius, Philippus primus, Hludouicus Crassus, Philippus Augustus, Diuus Hludouicus, alij reges, tum recenti memoria Franciscus primus, Henricus secundus, Franciscus secundus religionis & sedis Apostolicae causa fecerunt, exponere: commemorare, quam multi ex eis ad eam defendendam in Italiam cum exercitu uenerint: quam multi Pontifices laborantibus rebus suis in Galliam confugerint: quam multa Concilia, cum alibi nusquam possent, in Gallia tuto ac libere celebrauerint: multorum dierum multorumq. uoluminum, non unius horae & unius o-

ratio-

rationis negotium esset . Ob quae omnia semper
 summi Pontifices et quoscumque potuerunt hono-
 res habuerunt regibus nostris, & ex omni anti-
 quitate in scriptis suis eos omnibus exquisitis-
 simis laudibus extulerunt . Exstat epistola di-
 ui Gregorij ad Childebertum regem cuius hoc
 „ principium est, Quanto ceteros homines regia-
 „ dignitas antecellit, tanto ceterarum gentium
 „ regna regni uestri culmen excellit . Innocen-
 tius tertius reges Gallorum, prae ceteris totius
 orbis regibus, ait semper Apostolicae sedi, ut i-
 psius uerba ponam, obsequiosos, & deuotos existi-
 tisse . Honorius tertius eosdem opposuisse se tam
 quam murum inexpugnabilem pro populo Chri-
 stiano . Gregorius nonus regnum Galliae ait esse
 quasi pharetram quam Christus sibi circa femur
 accinxit, ex qua sagittas electas extrahens, i-
 psas, ut sibi gentes, & regna subiiciat, in arcu,
 ita enim loquitur, brachij potentis emittit . Re-
 gem Galliae Gregorius primus regem Catholi-
 cum, & praecellentissimum filium suum; Gre-
 gorius nonus Christianissimum inter omnes Chri-
 stianos; Innocentius quartus Catholicum prin-
 cipem, & Christianissimum regem; Urbanus
 quartus principem inclyta deuotione praecla-
 rum, principem Christianissimum, praecellen-
 tium meritorum, athletam Christi strenuum, &
 sollicitum fidei Christianae defensorem uocat .

Quae

Quae omnia honoris & dignitatis plenissima nomina, & illum, quem tot saeculis obtinuerunt, atque obtinent, inter omnes reges principem locum, reges nostri, non aut ambitione sua aut aliena assentatione consecuti sunt, sed ipsi suis sibi laboribus, suis periculis, suo sudore ac sanguine compararunt. Ab ijs igitur maioribus ortus Carolus nonus nihil aliud sibi studio habet, nihil aliud dies noctesque curat ac cogitat, quam quomodo possit eorum quam simillimus euadere, & quam nobilitatem a maioribus accepit, eandem tradere posteris suis insigni aliqua accessione cumulatam. Quam ad rem diuinus adulescens & ipse per se naturali quodam impetu animi fertur, & assiduus Catharinae matris, omnium, quas hodie sol adspicit, sapientissimae, ac praestantissimae mulieris uocibus incitatur. Itaque in ijs acerbitatibus, quas superioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod solatium ex pulcherrimo spectaculo, matris omnia recta & salutaria suadentis, & filij omnibus maternis consilijs libentissime obsequentis. Quam multae ex eo adhuc puerulo auditae sunt uoces, erumpente foras seque iam tum patefaciente natura, quae & excellens acumen ingenij, & indolem uirtutis omnia mox egregia exempla editurae indicarent? quarum ego si nonnullas proferre instituam, facile conuincam, ne
que

que Cyri illius ueteris, neque Alexandri Magni dicta quaedam in pueritia, quae in admiratione sunt, ullo modo esse cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dictis opus est, ubi facta ipsa loqui quodammodo uidentur. Quis est enim hodie in terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis, ac tempestatibus agitata sit? Nam cum inaudita quadam ante hoc tempus calamitate multorum ex nostris hominibus animos nefariae quaedam & execrandae opiniones occupassent, atque ita in eis insedissent, ut ipsi nihil sibi non tentandum putarent, quo nobilissimum regnum ab Ecclesiae communione & ab huius sanctae Sedis obedientia abducerent: tanta ex eo consecuta est rerum omnium perturbatio, ut toti Galliae ultimum, quod impiorum potius capiti sit, uenisse exitium uideretur. Videre erat eadem in domo filios a patribus, fratres a fratribus, uiros ab uxoribus, propter hanc de religione dissensionem, capitali odio dissidentes. Neque se priuatis patrietibus continuit mali uis. inita occulta primum, mox etiam aperta aduersus Deum, aduersus regem, & reginam, aduersus omnes recte sentientes scelerata consilia. Perditi quidam ac nefarii homines, quos illa furens turba, quasi nuper caelo delapsos noui euangelij doctores, sequebatur, conuocatos suos, nocturnis concioni-

bus

bus, ad contemnendos magistratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda opida, ad caedem & sanguinem, ad rapinas & ad praedas incitabant. Horum uocibus, quasi quibusdam furiarum facibus, cum accensa impiorum pectora essent, itum est ad arma: occupatae improuiso opulentissimae ac munitissimae urbes: interceptae regiae pecuniae: direptae bonorum fortunae: ipsi aut expulsi, aut occisi: antiquissima & religiosissima templa partim spoliata, partim inflammata, partim diruta & solo aequata: quae deiecta non sunt, in ijs ea patrata, quae commemorari sine horrore non possunt. O illorum temporum uel memoriam ipsam acerbam ac luctuosam, cum de legum auctoritate sceleratorum audacia triumphabat: cum prostratae religioni uictrix insultabat impietas: cum tremefactis omnibus bonis; & optimo quoque pessima omnia metuente, uolitantium huc illuc, & in publicis ruinis bacchantium improborum uoces undique audiebantur. In his tantis malis ac difficultatibus Carolus rex plura se & difficiliora, propugnandae religionis caussa, fecisse, ac praestitisse, quam quemquam alium ex omni memoria principem, uere ac merito gloriari potest. Omnes enim alij in externos bella gesserunt; hic suis bellum inferre coactus est. Alij & a suis, & ab alienis adinuabantur; hunc & sui, & alieni

alieni oppugnarunt. Alijs, si uincerent, propo-
 sita erat, praeter gloriam, imperij ac poten-
 tiae suae amplificatio; sin uincerentur, erat,
 quo se reciperent. huic, siue uinceret, specta-
 da magna strages suorum, cum insigni uirium
 suarum imminutione; siue casu aliquo uincere-
 tur, regno fortassis carendum fuit. Et haec ta-
 men omnia eum non deterruerunt, quominus ur-
 bes suas obsideret, earum moenia tormentis bel-
 licis quateret, agros popularetur, obsessos com-
 meatibus intercluderet, proelia, in quibus mul-
 ti fortissimi imperatores militesq. ceciderunt,
 committeret: omnia denique in solo suo face-
 ret, quae in hostili fieri solent. Neque, ut o-
 pinor, aliud bellum aetate nostra gestum est, in
 quo, quidquid ex utraque parte periret, uni peri-
 ret. Quamquam autem messes se suas, ut di-
 citur, urere intelligebat: tamen, quoniam in-
 tegeritas religionis aliter conseruari non pote-
 rat, omnia sibi perferenda esse statuebat. Re-
 ginae autem in illis tumultibus quod studium,
 quae sollicitudo, quae concursationes fuerunt?
 quid non illa tentauit, quid non molita est, ut
 omnia quam minimo damno componerentur: ut
 et conseruaretur Catholica religio, quod semper
 ei praecipuum fuit, & quam minimum sangui-
 nis funderetur? in quo fecit rem gentis suae
 nomini mirifice congruentem. Medicata enim

est consilio ac prudentia sua communibus totius Galliae malis; & eam se difficillimis temporibus praestitit, ut non iam uerius mater regis, quam mater regni nominari meritissimo possit. Eius enim praecipue, & aliorum regni sui procerum, consilijs, & uirtute fortissimorum imperatorum ac militum suorum, quorum alij occubuerunt, alij adhuc superstites sunt, Carolus rex Galliam ex atrocissima tempestate seruauit, & in eum in quo nunc est statum redegit. Quod si nondum omnia, quo uellemus plane perducta sunt: cogitare debemus, bene agi cum ijs, qui tam grauer aegrotarunt, cum, etiam si nondum recuperarunt pristinam firmitatem, salus tamen eorum in tuto est. Etiam prudentes medici solent ex male affectis corporibus uitiosos humores paullatim educere: ne, si semel uniuersos exhaurire uoluerint, quos sanare conantur occidant. Non est uerendum, ne faciliora non perficiat is, qui iam difficiliora perfecit. Idem tandem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albigeneses D. Hludouici temporibus concitarunt. Duodecim annos natus erat D. Hludouicus, cum ad regnum uocatus est. Carolus, aliquanto etiam minorem natu, fratris mors in regio solio collocauit. Tum Blanca regis mater, & filium sanctissime educabat, & propter teneram illius aetatem, ipsa Galliam administra-

ministrabat. Horum munerum utroque ita Catharina perfuncta est, ut omnes nihil perfectius fieri potuisse fateantur. Tum Albigeneses, pueritiam regis occasionem suam rati, omnia in Gallia permiscere tentarunt. Albigenibus multo taetriores nostrorum temporum haeretici, eadem spe delusi, regem regno, regnum religione spoliare studuerunt. Illi cum saepe uicti, neque quiescere, neque ad sanitatem redire uellent, extincti tandem deletique sunt. Non alia hos quoque fortuna, nisi resipiscant, consequetur. Ad errores Albigenisium confutandos, & ad multorum animos eis liberandos, D. Domini conciones & uitae sanctitas incredibiliter profuerunt. Non minus te Beatissime Pater, qui & in D. Domini familia educatus es, & illum moribus refers, & singulari in nos Dei beneficio summam in terris auctoritatem obtines, Carolus rex ad hos exitiosos errores tollendos profuturum esse confidit. Nouit enim eximiam integritatem uitae tuae: nouit perpetuum purgandae Ecclesiae studium: nouit labores in extirpandis haeresibus ab ineunte aetate susceptos: nouit animum nihil nisi de Deo & de utilitate publica cogitantem. Neque nostris ignota sunt, quae tu ad mores hominum corrigendos, & ad auferendam improbis omnem maledicendi occasionem, & iam fecisti, & quotidie facis.

ORATIO DECIMASEPTIMA

HABITA . ROMA E
XIIX . K A L . F E B R .
ANNO . ∞ . D . LXVII

QVANTO opere gauisus sit u-
niuersus orbis Christianus ,
posteaquam auditum est, sum-
mum honorem, iam pridem
summis uirtutibus tuis debi-
tum, tandem aliquando tibi
diuinitus delatum esse, PIE quincte Pontifex
maxime, uel ex hoc intelligi potest, quod con-
cepti ex ea re gaudij uis non uicinarum se regio-
num, ac prouinciarum finibus continuit, sed so-
lis instar, omnia, simul ut exortus est, sua lu-
ce complentis, ad remotissimas gentes, & posi-
ta in ipsis Christianae ditionis finibus regna ad
mirabili celeritate penetrauit. Neque uero ei
contigit, quod uentis solet, qui cum, unde oriun-
tur, ibi uehemenissimi sint, ad longinqua fracti
fere,

fere, debilitatiq. perueniunt; sed quod ingentibus, vastisque fluminibus: quae cum ab ortu ipsa magna sint, perpetuo tamen aucta, & tumefacta progressu, eo maiores undas uoluunt, eo amplioribus, ac capacioribus feruntur alueis, quo a fontibus ac capitibus suis longius recesserunt. Ut cum alijs permultis nominibus beatissimum te omnium mortalium praedicare liceat, tum hoc non minimum sit, quod ex honore tibi habito, & ad illos qui cum tibi decreuerunt, immortalis gloria, & ad omnes bonos, qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis laetitia redundarit. Ac ceteri quidem uiciniores principes, ac populi quanta omnes animorum alacritate recentem Pontificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos ad te, gratulandi causa, suo quisque tempore miserunt, cognoscere potuisti: hodierno autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Christianorum imperium terminatur, quanto gaudio pij omnes exultauerint, quas inter se gratulationes fecerint, quanto consensu meliora, & prosperiora omnia sperare coeperint, cum, quo iam pridem sanctitatis tuae fama peruenerat, eodem te in istam celsissimam dignitatis, atque honoris sedem adscendisse, perlatum est. Potentissimus enim, idemq. religiosissimus Princeps, Sigismundus Augustus Rex Poloniae, quam iucundus, & exoptatus si-

nam, & catholicam religionem latius spargendam suscipiebantur. O felices uictorias, quae & uictoribus immortalem gloriam, & uictis aeternam salutem afferebant. Sed ita magna & memorabilia sunt, quae mihi se ad dicendum offerunt, ut, cum singula intueor, nihil eorum sine flagitio praetermitti posse existimem: ita multa rursus, ut, cum uniuersa contempler, plurima mihi necessario omittenda esse cognoscam. Dagoberti tamen primi singularem eximiamque pietatem tacitus praeterire non possum: qui, & edicto proposito, omnes qui fidem catholicam non amplecterentur, intra certam diem, aut Galliae finibus excedere, aut capitis supplicio affici iussit; & in reliquis uitae partibus ita se gessit, ut, qui honores more nostro relatis in diuos haberi solent, eos illi post mortem Ecclesia decreuerit. De Carolo autem Martello quid primum, quid postremum eloquar? Ille Saracenos, ferocissimam, & Christiano nomini inimicissimam gentem profligauit, quorum infinitam quandam multitudinem uno ad Ligerim proelio cecidisse, cum e nostris paucissimi desiderati sint, historicorum monumenta testantur. Ille Frisios, impio falsorum deorum cultui deditos, & a Christiana religione abhorrentes; repudiata superstitione, Christo initiari coegit.

Ille

Ille Visigothos & Saracenos coniunctis copijs bellum renouare & Narbonensem provinciam occupare ausos aggressus, agros eorum cadaueribus strauit, fluuios eorum sanguine infecit. Ille, cum Gregorius tertius pontifex maximus, rebus suis diffidens, opem eius implorasset, Luitprandum, Longobardorum regem, ab hac urbe obsidenda, sola nominis sui auctoritate deterruit. Sed non omnia persequenda sunt. Vocat enim nos ad se Pipinus, neque me diutius de rebus suis tacere patitur. Hic ille est Pipinus, Beatissime Pater, ille inquam Pipinus, Patres amplissimi, a quo est Pontificum maximorum auctoritas a contemptu uindicta, opes auctae, potentia stabilita. Etenim, ut ab optimis auctoribus memoriae proditum est, cum Aistulphus rex Longobardorum uniuersam Italiam sub imperium suum subiungere meditaretur, iamq. Rauennam, et magnam praeterea Flaminiae partem occupasset, Stephanus secundus pontifex, cum prius opem ab imperatore Constantino petisset, atque ab eo neglectus esset, consilium coepit eundi in Galliam ad Pipinum: illum unum & ea pietate esse, ut auxilium sibi libentissime laturus esset; ijs uiribus, uti facile posset. Neque eum sua frustrata est opinio. Nam Pipinus & illum excipit ijs omnibus honoribus qui maximi poterant excogitari, usque eo ut ei obuiam profectus, tria millia

millia passuum pedibus confecerit, manu sua frenum equi quo ille uehebatur tenens; & cum Alpes incredibili celeritate superasset, transportato in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aistulpho, ut, collatis signis depugnare non ausus, Ticini se moenibus tueretur. Vbi tam diu obsessus est, dum se omnia quae abstulerat, restitutum, neque umquam Pontifici molestiam exhibitum, interposito etiam iureiurando, fidem daret. Qua postea neglecta, cum, longe lateq. omnia populatus, postremo hanc ipsam urbem obsidione cinxisset Pipinus, qui tamquam re confecta, in Galliam redierat, in Italiam denuo reuersus, uirtute & armis perfecit, ut Aistulphus supplex easdem condiciones denuo acciperet; neque prius pedem ex Italia mouit, quam praefectura Rauennatum, finibus longe maximis, ut pote quibus & Flaminia & Aemilia tota contineretur, Pontifici restituta est. Exstat adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiae nomen est, in qua haec omnia olim honoris ergo incisa & perscripta fuisse constat. Ita enim in ea adhuc legitur. PIPINVS. PIVS. PRIMVS

AMPLIFICANDAE . ECCLESIAE . VIAM
 APERVIT . ET . EXARCHATVM . RAVENNAE . CVM . AMPLISSIMIS . Pars tabulae, in qua reliqua scripta erant, aut casu aliquo, aut temporum, aut hominum iniuria confracta est.

At

At aenea quidem & marmorea monumenta conficere ac consumere longinquitas temporis potuit: Pipini certe gloriam nulla umquam delebit uetustas, nulla inobscurabit obliuio. Sentio tantas res multo breuius multoque exfilius a me tractari, quam dignitati atque amplitudini ipsarum conueniret. Sed quis modus futurus erat, si quae sic quoque uix a me percursa sunt, ijs in singulis immorari, atque insistere uoluisssem? Nunc quoque si de Caroli Magni laudibus differere uellem, quantus se mihi campus aperiret? Dicerem Aquitaniam, in qua haereses denuo efferre se & subcrescere coeperant, ab adolescentulo perpurgatam. Dicerem immanissimam Saxonum gentem, semper uictam semper rebellantem, cum inter se constantia Caroli, & illorum peruicacia certarent, uix tandem continuo triginta trium annorum bello perdomitam, & abiecto idolorum cultu Christi leges accipere coactam. Dicerem Italiam uincendo peragratam, dignitatem Hadriani Pontificis uindicatam: Desiderium Aistulphi successorem, cum eadem, quae ille moliretur, oppressum: additam ditioni Pontificiae Corsicam: additos ducatus Spoletanum et Beneuentanum, additum quidquid Lucam et Parmam interiacet. Neque praeterirem reditum in Italiam, & Leonem tertium Hadriani successorem in sedem suam, fractis

fractis & obtritis hostium Ecclesiae uiribus, re-
stitutum . Illa uero quanto plenior ore lauda-
rem: relicto amplissimo & florentissimo regno,
susceptum iter impeditissimum, & difficultatis
ac periculi plenum, & ducto per tam uarias gen-
tes ualidissimo exercitu, terram illam quae ua-
gitus IESV CHRISTI nascentis excepit, quae
eum concionantem audiit, admirandis operi-
bus certissima diuinitatis suae signa dantem ob-
stupuit, spectauit sublatum in crucem, & suo san-
guine peccata nostra expiantem, ex impiorum
manibus ereptam & recuperatam . Talia quam
libet multa dicerem, multa tamen necessario
praeterirem, summa omnia, & illo nobili Ma-
gni cognomine maiora . Quod si uellem ulterius
progredi, & tum quae priscis temporibus Hludo-
uicus Pius, Philippus primus, Hludonicus Cras-
sus, Philippus Augustus, Diuus Hludonicus, alij
reges, tum recenti memoria Franciscus primus,
Henricus secundus, Franciscus secundus religio-
nis & sedis Apostolicae caussa fecerunt, expone-
re: commemorare, quam multi ex eis ad eam
defendendam in Italiam cum exercitu uenerint:
quam multi Pontifices laborantibus rebus suis
in Galliam confugerint: quam multa Concilia,
cum alibi nusquam possent, in Gallia tuto ac li-
bere celebrauerint: multorum dierum multo-
rumq. uoluminum, non unius horae & unius o-
ratio-

*rationis negotium esset . Ob quae omnia semper
 summi Pontifices et quoscumque potuerunt hono-
 res habuerunt regibus nostris, & ex omni anti-
 quitate in scriptis suis eos omnibus exquisitis-
 simis laudibus extulerunt . Exstat epistola di-
 ui Gregorij ad Childebertum regem cuius hoc
 » principium est, Quanto ceteros homines regia-
 » dignitas antecellit, tanto ceterarum gentium
 » regna regni uestri culmen excellit . Innocen-
 tius tertius reges Gallorum, prae ceteris totius
 orbis regibus, ait semper Apostolicae sedi, ut i-
 ipsius uerba ponam, obsequiosos, & deuotos existi-
 tisse . Honorius tertius eosdem opposuisse se tam
 quam murum inexpugnabilem pro populo Chri-
 stiano . Gregorius nonus regnum Galliae ait esse
 quasi pharetram quam Christus sibi circa femur
 accinxit, ex qua sagittas electas extrahens, i-
 ipsas, ut sibi gentes, & regna subiiciat, in arcu,
 ita enim loquitur, brachij potentis emittit . Re-
 gem Galliae Gregorius primus regem Catholi-
 cum, & praecellentissimum filium suum; Gre-
 gorius nonus Christianissimum inter omnes Chri-
 stianos; Innocentius quartus Catholicum prin-
 cipem, & Christianissimum regem; Urbanus
 quartus principem inclyta deuotione praecla-
 rum, principem Christianissimum, praecellen-
 tium meritorum, athletam Christi strenuum, &
 sollicitum fidei Christianae defensorem uocat .*

Quae

Quae omnia honoris & dignitatis plenissima nomina, & illum, quem tot saeculis obtinuerunt, atque obtinent, inter omnes reges principem locum, reges nostri, non aut ambitione sua aut aliena assentatione consecuti sunt, sed ipsi suis sibi laboribus, suis periculis, suo sudore ac sanguine compararunt. Ab ijs igitur maioribus ortus Carolus nonus nihil aliud sibi studio habet, nihil aliud dies noctesque curat ac cogitat, quam quomodo possit eorum quam simillimus euadere, & quam nobilitatem a maioribus accepit, eandem tradere posteris suis insigni aliqua accessione cumulatam. Quam ad rem diuinus adulescens & ipse per se naturali quodam impetu animi fertur, & assiduis Catharinae matris, omnium, quas hodie sol adspicit, sapientissimae, ac praestantissimae mulieris uocibus incitatur. Itaque in ijs acerbitatibus, quas superioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod solatium ex pulcherrimo spectaculo, matris omnia recta & salutaria suadentis, & filij omnibus maternis consilijs libentissime obsequentis. Quam multae ex eo adhuc puerulo auditae sunt uoces, erumpente foras seque iam tum patefaciente natura, quae & excellens acumen ingenij, & indolem uirtutis omnia mox egregia exempla editurae indicarent? quarum ego si non nullas proferre instituam, facile conuincam, ne
que

que Cyri illius ueteris, neque Alexandri Magni dicta quaedam in pueritia, quae in admiratione sunt, ullo modo esse cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dictis opus est, ubi facta ipsa loqui quodammodo uidentur. Quis est enim hodie in terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis, ac tempestatibus agitata sit? Nam cum inaudita quadam ante hoc tempus calamitate multorum ex nostris hominibus animos nefariae quaedam & execrandae opiniones occupassent, atque ita in eis insedissent, ut ipsi nihil sibi non tentandum putarent, quo nobilissimum regnum ab Ecclesiae communione & ab huius sanctae Sedis obedientia abducerent: tanta ex eo consecuta est rerum omnium perturbatio, ut toti Galliae ultimum, quod impiorum potius capiti sit, uenisse exitium uideretur. Videre erat eadem in domo filios a patribus, fratres a fratribus, uiros ab uxoribus, propter hanc de religione dissensionem, capitali odio dissidentes. Neque se priuatis parietibus continuit mali uis. inita occulta primum, mox etiam aperta aduersus Deum, aduersus regem, & reginam, aduersus omnes recte sentientes scelerata consilia. Perditi quidam ac nefarii homines, quos illa furens turba, quasi nuper caelo delapsos noni euangelij doctores, sequebatur, conuocatos suos, nocturnis concioni-

bus

bus, ad contemnendos magistratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda opida, ad caedem & sanguinem, ad rapinas & ad praedas incitabant. Horum uocibus, quasi quibusdam furiarum facibus, cum accensa impiorum pectora essent, itum est ad arma: occupatae. improuiso opulentissimae ac munitissimae urbes: interceptae regiae pecuniae: direptae bonorum fortunae: ipsi aut expulsi, aut occisi: antiquissima & religiosissima templa partim spoliata, partim inflammata, partim diruta & solo aequata: quae deiecta non sunt, in ijs ea patrata, quae commemorari sine horrore non possunt. O illorum temporum uel memoriam ipsam acerbam ac luctuosam, cum de legum auctoritate sceleratorum audacia triumphabat: cum prostratae religioni uictrix insultabat impietas: cum tremefactis omnibus bonis; & optimo quoque pessima omnia metuente, uolitantium huc illuc, & in publicis ruinis bacchantium improborum uoces undique audiebantur. In his tantis malis ac difficultatibus Carolus rex plura se & difficiliora, propugnandae religionis causa, fecisse, ac praestitisse, quam quemquam alium ex omni memoria principem, uere ac merito gloriari potest. Omnes enim alij in externos bella gesserunt; hic suis bellum inferre coactus est. Alij & a suis, & ab alienis adiuuabantur; hunc & sui, & alieni

alieni oppugnarunt. Alijs, si uincerent, propo-
 sita erat, praeter gloriam, imperij ac poten-
 tiae suae amplificatio; sin uincerentur, erat,
 quo se reciperent. huic, siue uinceret, specta-
 da magna strages suorum, cum insigni uirium
 suarum imminutione; siue casu aliquo uincere-
 tur, regno fortassis carendum fuit. Et haec ta-
 men omnia eum non deterruerunt, quominus ur-
 bes suas obsideret, earum moenia tormentis bel-
 licis quateret, agros popularetur, obsessos com-
 meatibus intercluderet, proelia, in quibus mul-
 ti fortissimi imperatores militesq. ceciderunt,
 committeret: omnia denique in solo suo face-
 ret, quae in hostili fieri solent. Neque, ut o-
 pinor, aliud bellum aetate nostra gestum est, in
 quo, quidquid ex utraque parte periret, uni peri-
 ret. Quamquam autem messes se suas, ut di-
 citur, urere intelligebat: tamen, quoniam in-
 tegeritas religionis aliter conseruari non pote-
 rat, omnia sibi perferenda esse statuebat. Re-
 ginae autem in illis tumultibus quod studium,
 quae sollicitudo, quae concursationes fuerunt?
 quid non illa tentauit, quid non molita est, ut
 omnia quam minimo damno componerentur: ut
 et conseruaretur Catholica religio, quod semper
 ei praecipuum fuit, & quam minimum sangui-
 nis funderetur? in quo fecit rem gentis suae
 nomini mirifice congruentem. Medicata enim

est consilio ac prudentia sua communibus totius Galliae malis; & eam se difficillimis temporibus praestitit, ut non iam uerius mater regis, quam mater regni nominari meritissimo possit. Eius enim praecipue, & aliorum regni sui procerum, consilijs, & uirtute fortissimorum imperatorum ac militum suorum, quorum alij occubuerunt, alij adhuc superstites sunt, Carolus rex Galliam ex atrocissima tempestate seruauit, & in eum in quo nunc est statum redegit. Quod si nondum omnia, quo uellemus plane perducta sunt: cogitare debemus, bene agi cum ijs, qui tam grauius aegrotarunt; cum, etiam si nondum recuperarunt pristinam firmitatem, salus tamen eorum in tuto est. Etiam prudentes medici solent ex male affectis corporibus uitiosos humores paullatim educere: ne, si semel uniuersos exhaurire uoluerint, quos sanare conantur occidant. Non est uerendum, ne faciliora non perficiat is, qui iam difficiliora perfecit. Idem tandem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albigeneses D. Hludouici temporibus concitarunt. Duodecim annos natus erat D. Hludouicus, cum ad regnum uocatus est. Carolum, aliquanto etiam minorem natu, fratris mors in regio solio collocauit. Tum Blanca regis mater, & filium sanctissime educabat, & propter teneram illius aetatem, ipsa Galliam ad ministra-

ministrabat. Horum munerum utroque ita Catharina perfuncta est, ut omnes nihil perfectius fieri potuisse fateantur. Tum Albigeneses, pueritiam regis occasionem suam rati, omnia in Gallia permiscere tentarunt. Albigenibus multo taetriores nostrorum temporum haeretici, eadem spe delusi, regem regno, regnum religione spoliare studuerunt. Illi cum saepe uicti, neque quiescere, neque ad sanitatem redire uellent, extincti tandem deletique sunt. Non alia hos quoque fortuna, nisi resipiscant, consequetur. Ad errores Albigenisum confutandos, & ad multorum animos eis liberandos, D. Domini conciones & uitae sanctitas incredibiliter profuerunt. Non minus te Beatissime Pater, qui & in D. Domini familia educatus es, & illum moribus refers, & singulari in nos Dei beneficio summam in terris auctoritatem obtines, Carolus rex ad hos exitiosos errores tollendos profuturum esse confidit. Nouit enim eximiam integritatem uitae tuae: nouit perpetuum purgandae Ecclesiae studium: nouit labores in extirpandis haeresibus ab ineunte aetate susceptos: nouit animum nihil nisi de Deo & de utilitate publica cogitantem. Neque nostris ignota sunt, quae tu ad mores hominum corrigendos, & ad auferendam improbis omnem maledicendi occasionem, & iam fecisti, & quotidie facis.

Refrenatas libidines, repressam & cohibitam luxuriam, expulsa nequitiae instrumenta, sublatam penitus omnem ecclesiasticarum rerum nundinationem, compositos, & iussu, & exemplo tuo aliorum mores, mutatam in melius urbis faciem, nos uidimus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus rex incredibile gaudium capit: & ut quod facis quamdiutissime facere possis, a Deo optimo maximo uotis omnibus petit. Quem animum suum ut tibi patefaceret, legauit huc clarissimum & nobilissimum uirum Iustum Turnonium, comitem Rusfilionis, magni illius Francisci Cardinalis Turnonij, cuius memoriam & tibi Beatissime Pater, & uobis omnibus Patres Amplissimi gratam esse ac iucundam scio, fratris nepotem, hominem, ut omnia uno uerbo complectar, suo genere dignissimum: cuius egregiam uirtutem & saepe alias, & proxime in illo memorabili aduersus haereticos proelio spectatam, rex ipse amplis & honorificis praemijs prosecutus est, cooptato eo in equites ordinis sui, & quinquaginta cataphractis equitibus praeesse iussu. Per eum Carolus rex Beatissime Pater sibi, & toti Ecclesiae de tuo Pontificatu gratulatur: te uerum IESU CHRISTI uicarium, uerum Petri successorem, non dubitanter agnoscit: tibi, & huic sanctae Sedi uere, atque ex ani-

mo quam debet obedientiam praeſtat ac deſert :
 Et ut certo ſperat, ſe, in omnibus quae à te prae-
 ſtari poterunt, à te adiutum, atque ornatum
 iri : ita ſe omnes vires ſuas ad Eccleſiae & Se-
 dis . Apoſtolicae deſenſionem ſemper promptiſſi-
 mo animo collaturum, neque hac in re cuiquam
 mortalium conceſſurum pollicetur

D I X I .

ORATIO DECIMASEPTIMA

HABITA . ROMA E

XIIX . KAL . FEBR .

ANNO . ∞ . D . LXVII

QVANTO opere gauisus sit uni-
uersus orbis Christianus ,
postquam auditum est , sum-
mum honorem , iam pridem
summis uirtutibus tuis debi-
tum , tandem aliquando tibi
diuinitus delatum esse , PIE quincte Pontifex
maxime , uel ex hoc intelligi potest , quod con-
cepti ex ea re gaudij uis non uicinarum se regio-
num , ac prouinciarum finibus continuit , sed so-
lis instar , omnia , simul ut exortus est , sua lu-
ce complentis , ad remotissimas gentes , & posi-
ta in ipsis Christianae ditionis finibus regna ad
mirabili celeritate penetravit . Neque uero ei
contigit , quod uentis solet , qui cum , unde oriun-
tur , ibi uehemenissimi sint , ad longinqua fracti
fere ,

fere, debilitatiq. perueniunt; sed quod ingentibus, uastisque fluminibus: quae cum abortu ipsa magna sint, perpetuo tamen aucta, & tumefacta progressu, eo maiores undas uoluunt, eo amplioribus, ac capacioribus feruntur alueis, quo a fontibus ac capitibus suis longius recesserunt. Ut cum alijs permultis nominibus beatissimum te omnium mortalium praedicare liceat, tum hoc non minimum sit, quod ex honore tibi habito, & ad illos qui cum tibi decreuerunt, immortalis gloria, & ad omnes bonos, qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis laetitia redundarit. Ac ceteri quidem uiciniores principes, ac populi quanta omnes animorum alacritate recentem Pontificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos ad te, gratulandi causa, suo quisque tempore miserunt, cognoscere potuisti: hodierno autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Christianorum imperium terminatur, quanto gaudio pij omnes exsultauerint, quas inter se gratulationes fecerint, quanto consensu meliora, & prosperiora omnia sperare coeperint, cum, quo iam pridem sanctitatis tuae fama peruenerat, eodem te in istam celsissimam dignitatis, atque honoris sedem adscendisse, perlatum est. Potentissimus enim, idemque religiosissimus Princeps, Sigismundus Augustus Rex Poloniae, quam incundus, & exoptatus si-

bi suisque populis eius rei nuncius acciderit, testari cupiens, ea de causa legauit huc illustrem uirum Petrum Barzium, Senatorem Regni, ex quo haec omnia non minus certo cognosceres, quam si Regis ipsius non os modo intueri, & sermonem audire, uerum etiam penitus perspicere intimos sensus animi posses. Is cum mihi mandauerit, ut hodie apud te, in hoc dignitatis maiestatisque plenissimo coetu, & de regni antiquitate, atque amplitudine, & de rebus, quas, multis abhinc saeculis, Polonorum Reges ad Christiani imperij fines tum tuendos, tum propagandos, sine ulla propemodum intermissione gesserunt, & de ipsius Sigismundi Augusti Regis pietate, animi magnitudine, fortitudine ac constantia, deque quotidianis pro Christiana republica laboribus ac periculis dicerem: quae so obtestorque te Beatissime Pater, tribue mihi hoc beneficium, ut, dum haec summatim persequor, orationis meae cursus aura lenitatis ac facilitatis tuae adiuuetur. Maximas res, memoratuque ac cognitu dignissimas afferam, & quamquam notas atque illustres, tum suopte splendore ac magnitudine, tum propter regiae fortunae sublimitatem, quae magnorum & potentum regum actiones obscuras esse non patitur: tamen eo minus peruulgatas, quod Polonorum gens semper in praeclaris rebus gerendis, quam

quam in ijs quae gessisset memoriae prodendis, occupatior fuit : semperque maiorum suorum uirtutem imitari, quam celebrare, gloriosius duxit. Atque ut, unde proposui, exordiar, & Poloniae Rex quam longe lateque dominetur, expediam: tota illa Germaniae pars orienti soli propior, quae est inter fluuios Guttalum, quem hodie Odram uocant, & Vistulam, qui antiquis temporibus Germaniam a Sarmatia diuidebat, & Sarmatiae quantum est a Vistula ad Borysthenem, & a ponto Euxino usque ad sinum Venedicum, inter quos plus mille Italica passuum millia interiecta sunt, illius imperio continetur. Regio prope tota aequa, & plana, multis magnisq. fluminibus & ad fertilitatem & ad mercaturas commodissimis irrigua, rebus ad uitam necessarijs usque ad abundantiam diues. Habitatorum autem ea multitudo, ut, cum equitatus regius ex solis nobilibus constet, centum quadraginta equitum millia armare, & in aciem secum, si res ferat, educere Rex Poloniae possit. Homines natura fortes & animosi, quique non facile aut uoluptatibus molliantur, aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam, immortalitatis instar; uitam per dedecus retentam, quauis morte peiorem putant. Ignominiam, ut fugiant, nihil non fecerint; ut mortem, nihil. Haec hominum, haec locorum ingenia.

genia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferocissimis gentibus, & partim ab Ecclesiae communione dissociatis ac diremptis, partim apertis & capitalibus Christiani nominis hostibus, ut in illo confinio, tamquam in communi quadam arce ac propugnaculo, fortissimi uiri ad sustinendam ac propulsandam barbarorum immanitatem, & ad agendas perpetuas pro Christianis omnibus excubias diuino consilio constituti ac collocati esse uideantur: quo essent ceteri Polonorum uirtute tecti, Polonorum laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neque mihi uideor quidquam a suscepto munere facturum alienum, si breuiter exposuero, quemadmodum illos Deus, ante sexcentos abhinc annos, discussis errorum, quibus inuoluti erant, tenebris, ad euangelij lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeste quaeso animis, quicumque corporibus adestis, & in re maximi momenti diuinae bonitatis ac sapientiae magnitudinem considerate. Omnes fere magnae & memorabiles in rebus humanis mutationes aliquanto antea aut uno, aut pluribus illustribus ac notabilibus signis diuinitus portendi ac praesignificari solent. Cum igitur tempus illud appropinquaret, quo se Deus Polonis patefacere, eosque impia superstitione purgatos caelesti doctrina imbuere statuerat: aduentantis iam,
& in-

& instantis salutaris illius mutationis hanc,
 quam mox audietis, significationem dedit. Im-
 perabat Polonis Ziemomislus Lesci filius, Prin-
 ceptis (quatenus haec conuenire in hominem non
 Christianum queunt) et iustitiae, et clementiae,
 & beneficentiae, & aliarum uirtutum laude cu-
 mulatus : & in quo nihil praeter Christi cogni-
 tionem desideraret. Huic cum multos annos si-
 ne liberis esset, grauitate ea re angeretur, tan-
 dem natus est filius, sed oculis captus : ita ut
 non facile dijudicari posset, maiorem ne dolorem
 percepisset ex orbitate, an perciperet ex unici fi-
 lij caecitate. Omnia remedia, omnes medico-
 rum conatus mali pertinacia elusit. Iam ad se-
 ptimum annum peruenerat puer, eiq. patria
 quodam ritu primam comam tonderi, nomenq.
 imponi oportebat : cum praeter omnium spem
 subito oculis uti coepit. Incredibili laetitia
 persusus pater conuocatos ad se hariolos consulit
 quid ex tam admirabili successu filio suo, quid to-
 ti Poloniae portenderetur. Respondent, eo im-
 perante, Poloniam mirabiliter illustratum iri.
 Ex ea spe atque omine puero nomen inditum Mie-
 cislao, quod gentis lingua significabat eum qui
 sibi gloriam gladio pariturus esset. Nullo enim
 alio modo illustrari posse Poloniam, quam bel-
 lo, & armis cogitabant. Iam adoleuerat Mie-
 cislauus : iam ad uirilem aetatem peruenerat : iam
 mortuo

mortuo patre rerum potiebatur : & ceteris quidem uirtutibus patri non absimilis, nihil cetero qui bello egregium aut memorabile gerebat : ita ut tota Polonia, & se credulitatis, & uanitatis uatum suorum responsa damnaret. Sed maius quiddam quam quod illi suspicati erant, parabat Deus. Miecislauus, ductis barbarico more septem uxoribus, nullos tamen ex ulla earum liberos procreare poterat. Interea fundente se, ac spargente quotidie latius Christiana religione, peruenerant & in Poloniam sancti quidam uiri : qui aut solitariae uitae, ut quietioris, & ad res diuinas sine ullo impedimento contemplandas aptioris, studio ducti, aut periculorum metu, in abditis, & remotis siluarum recessibus delitescerent, Christo, ut poterant, seruiebant. Horum quibusdam in animum immittit Deus, ut ad principem adeant, eique polliceantur & liberos, & alia multo maiora, si, repudiato falso rum numinum cultu, Christum uerum Deum agnoscere, & traditam ab eo doctrinam suscipere uellet. Ipse quoque diuini spiritus repentino tactus afflatu, promptum se, ac facilem salutaribus illorum monitis praebuit. Neque longius res ducta est, quam dum prima ac praecipua religionis nostrae capita edoceretur. Quae ut percepit, magna pompa, ac celebritate publice baptizatus, breui tempore totam Poloniam ad Christiana-

*Christianam pietatem et exemplo suo incitauit,
 & cohortationibus, ac praemijs allexit; & mi-
 nis, ac supplicijs aduersus pertinaces propositis
 perpulit. Tum demum cognitum est, quod Mie-
 cislauus totos septem annos caecus fuisset, signifi-
 catam esse hoc modo diuturnam Poloniae gentis
 caecitatem: quod, omnibus humanis auxilijs fru-
 stra tentatis, tandem diuino beneficio lucem ad-
 spexisset, fore ut populi quoque caecitas nulla hu-
 mana ope sanabilis diuinitus depelleretur. Ne-
 que uana fuit hariolorum praedictio. Eo enim
 rerum potiente, Polonia splendore diuini lumi-
 nis illustrata est. Notum est autem, interdum
 fieri, ut etiam superstitiosi & impij homines,
 Deo permittente, uera uaticinentur. Neque
 temere inditum nomen. Gladio enim sibi &
 suis gloriam peperit, non quidem ferreo, aut ul-
 la ex alia materia confecto, sed gladio illo utrim-
 que acuto, gladio spiritus, quod, ut ait Paulus,
 est uerbum Dei. Vt autem ab ea Ecclesia, quae
 ceterarum omnium mater ac magistra est, Chri-
 stiane uiuendi leges acciperent, & ex eo fonte
 haurirent, unde nihil non purum & incorru-
 ptum hauriri potest, legatos miserunt ad Ioan-
 nem Pontificem eius nominis tertiumdecimum,
 per quos & eum, ut communem totius Ecclesiae
 pastorem, uenerarentur, & ab eo sibi peterent
 Episcopos mitti, a quibus regi, & quae sibi cre-
 denda,*

denda, quaeque facienda essent, cognoscere accuratius possent. Misit ille Italorum hominum spectatae probitatis & eruditionis idoneum numerum: qui primi nouellas illas ac teneras nuper in horto Christi depactas ac confitas plantas, copiosis sanctorum praeceptorum imbribus irrigarunt. Huius Miecislai soror Adleida, cum Geisae Ungarorum Principi nupta esset, cohortationibus suis perfecit, ut ipse quoque cum tota Ungaria Christi sacramento adigeretur. Neque uero eius filius Boleslaus primus Poloniae Rex, aut maioribus suis laude bellica, aut patri propagandae religionis studio cessit. Qui suscepto aduersus Saxonas bello, & ea, quae illi dudum Polonis ademerant, recuperauit, & cum uniuersam illam oram ad Albim & Salam fluuios, & Chersonnesum Cimbricam, quae hodie Dania uocatur, sub Imperium suum subiunxisset, ut ostenderet, eam se uictoriam Christo quaesuisse non sibi, nihil in uictos acerbe, aut crudeliter stultit: sed cum eos ad accipendam Christi doctrinam compulisset, fixis memoriae caussa in Salae ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam se recepit. Numquid igitur, ea laude contentus, otio se postea tradidit? Immo uero declarauit, numquam desidem atque ignauam esse uirtutem: nullas ei esse a praeclaris actionibus ferias: fortes & constantes uiros honestorum laborum ac mune-

rum

rum perfunçãoe, non ad quietem inuitari, sed ad alia ex alijs assidue suscipienda incitari. Nam cum Prussi aliquot ante annis diuum Adalbertum interfecissent: eiusque corpus quidem ipse aequo auri pondere a barbaris redemisset, (mirum hoc quoque pietatis argumentum: sed in tanta temporis angustia multa necessario praetermittenda sunt) caedis autem ultionem in aliud tempus distulisset: tunc demum ratus aduenisse tempus illud, cum & punienda eorum audacia, & armis frangenda pertinacia esset, bellum eis intulit, neque magno negotio uictor non aliam eis poenam imposuit, quam ut erroribus suis depositis Christo initiarentur. Hic mihi Beatissime Pater, uenit in mentem, quod olim a quodam Graeco imperatore dictum est, qui a suis in exilium pulsus, cum apud hostes, ad quos confugerat, multo lautius ac magnificentius haberetur quam apud suos, Perieramus, inquit, nisi perissemus. Ita enim & qui ab illo principe uincebantur dicere poterant, se, nisi ab eo uicti essent, perituros fuisse. Quid ego iam, ut Pomerani a Boleslao tertio, Prussi a Boleslao quarto ad Christum, a quo defecerant, reuocati sint, persequar? Rerum me copia Beatissime Pater, inopem consilij reddit. Quod si in me ulla dicendi uis ac facultas esset, optarem equidem aliquam mihi non tam uberem ac copiosam ad dicendum materiam dari:

dari : ut in singulis eius partibus accurate percensendis, copiose exornandis, artificiose exaggerandis iactare atque ostentare me possem. Nunc enim, ut pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominum exprimenda est, nonnullorum uultus tantum atque ora, multorum summa modo capita ostendit, totum reliquum corpus abscondit: ita me, cui innumerabilia Polonorum regum ac populorum aeternis dignissima laudibus facta, in angustum unius breuissimae orationis curriculum concludenda sunt, multa quae si pandi explicariq. possent quasiq. spectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent sui, delibare modo, & attingere, multa etiam significare potius, quam ostendere, necesse est. Ideoq. ne de bello quidem quod Boleslaus quintus cognomento Pudicus aduersus Iazigas, qui hodie partim Valachi, partim Ungari sunt, gessit, copiosius dicam : tantum quasi praeteriens admonebo, eum, cum gentem illam ferocissimam deuicisset, illos omnes, quorum uirtuti, ut ait uetus poeta, fortuna belli pepercerat, quasi opima quaedam spolia Christo consecrassse, neque aliud eis, quam ut Christiani fierent, imperasse. Ad Iagellonem enim Sigismundi Augusti proauum festinat animus, cuius admirabili inusitataeque uirtuti utinam par a me adferri posset orationis genus. Sed ita prorsus existimo :
omnes

omnes qui ubique sunt eloquentissimos homines, si communi studio ad eum celebrandum quidquid habent in dicendo uirium conferant, omnia tamen illius dignitate inferiora dicturos. Id ita se habere, eos, qui me attente audire non grauantur, facile cognituros esse confido. *Lituania* Beatissime pater amplissima, & fortium uiorum feracissima regio, ceteris finitimis populis ad religionem Christianam adductis, in ueteri superstitione perstabat. Colebant autem eius provinciae homines ignem pro deo, ei aras, ei templa ponebant, eum summa diligentia in celeberrimis quibusque opidis perpetuum asservabant. Fulmini quoque diuinitatem quandam inesse credebant, idque sua lingua Deum Percunnum nominabant. Sed & lucos & selectas quasdam in siluis eximiae proceritatis arbores uenerabantur ut deos. Viperis quoque & alijs serpentibus eundem tribuebant honorem. Qui quid horum uiolasset, inexpiabile ab eo scelus conceptum putabant. Cum hoc per se miserabile erat, talem tantamque provinciam tanto tempore in tanta errorum foeditate uersari, tum illud accedebat incommodi, quod gens bellicosa, & ferox finitimos sibi Christianos quotidianis incursionibus laceffens numquam quiescere patiebatur. Ei genti annos ab hinc amplius ducentos uiginti imperabat Iagello, idemq. prae-

Q

terea

terea & Samogitiam, & magnam Russiae partem obtinebat, fortis & strenuus princeps, & quamquam religionis nostrae mysterijs nondum initiatus, tamen, ut qui Christiana matre genitus esset, animo ab ea non prorsus alieno. Cum igitur per id tempus mortuo Hludouico Vngariae & Poloniae rege, regni procures de Heduigi eius filia, ad quam regnum delatum erat, in matrimonium collocanda deliberarent, ecce ab Iagellone legati, qui renunciarent, eum cum omnibus suis uelle Christianum fieri, petere ut sibi Hedugis uxor daretur: hoc si fieret, paratum esse omnes ditionis suae prouincias cum Poloniae regno ea lege coniungere, ut numquam diuellerentur. Quam lubentibus animis Poloniae procures eam legationem audierint, nihil opus est dicere. Sustulerunt manus ad caelum, & gratias egerunt omnium bonorum auctori Deo, qui tandem illorum populorum misertus, eam mentem immisisset Iagelloni. Ipsa tamen Hedugis, in qua eximiam formae pulchritudinem singularis modestia aequabat, nihil de matrimonio suo sine matris auctoritate statuere uoluit: totamque rem ad illius uoluntatem reiecit. Missi ad eam oratores in Vngariam, quo se mortuo uiro contulerat, quibus illa responsum dedit pietatis et prudentiae plenum. Longe a se abesse eam mentem, ut quidquam impedire uellet, quod & ad
amplifi-

amplificandum regnum Poloniae, & ad religionem latius spargendam pertineret. Cogitarent Poloni, & in commune consulerent, req. mature deliberata id facerent, quod & Deo acceptissimum, & regno utilissimum putarent fore. De procerum igitur sententia, constituto ad nuptias celebrandas die, Cracouiam magno saeptus comitatu uenit Iagello: & quia fortassis a matre puer acceperat, sanctos illos reges, quorum memoriam nuper Ecclesia recolebat, ad adorandum Christum recens natum non sine muneribus uenisse, ne ipse quidem immunis ad Christum uenire uoluit, eiq. pro munere non thus, non aurum, non myrrham, sed fratres suos, quos secum baptizari uoluit, sed Lituaniam, sed Samogitiam, sed Russiam, sed omnes uno uerbo quos in potestate habebat populos obtulit. Quam iucundum illud non hominibus modo, sed angelis ipsis fuisse spectaculum credimus, cum uir fortissimus ad sacros fontes incredibili alacritate properaret, cum se in uas ad eam rem praeparatum cupidissime immergeret, cum magna & clara uoce Deum & homines testaretur, ut in se aqua illa spargeretur, ita se pro Christo sanguinem suum ubi res ferret sparsurum esse. Baptizatus igitur & nouo nomine, *Vladislaus Iagello dictus*, postridie idus Februarias, eodem die reginam in matrimonium duxit, neque multo post consecratus

Q 2 & inunctus,

Et inunctus, ac coronatus rex Poloniae, totum eum annum in pacando regno consumpsit. Eo autem anno, qui proxime secutus est, cum ei nihil longius uideretur, quam dum populos suos in Christianorum numerum aggregatos uideret, comitatus uxore & multis principibus uiris, multis item Episcopis ac sacerdotibus in Lituaniam profectus, quam multis, quam certis, quam inuinitatis documentis pietatis suae magnitudinem testatus est? Nam cum populum aegre ab inueterata superstitione auelli uideret, ipse omnibus inspectantibus, manu sua illis quas aliquando coluerat arboribus magna ui secures impingens, easque ab radicibus deturbans, tum ingentem uim aquae profundens in illos tamdiu adoratos ignes, Non est, clamabat, non est Deus quod excindi ac deiici, non quod exstingui potest. O mirificos deos, quorum alter alteri pro pabulo est, alter alterum absomit. In uenenatis autem & mortiferis animalibus quae potest esse diuinitatis similitudo? Agnoscite, agnoscite miseri errorem uestrum, & resipiscite, et tandem aliquando mentis oculos ad Deum omnium rerum effectorem conuertite: ne, dum aeternum (ut falso putatis) ignem colitis, in alium ignem uere aeternum incidatis. Simul haec, simul eis religionis nostrae principia, ut poterat, edifferebat: ut eodem tempore & uetus ille ignis pro deo habitus

tus exstingueretur, et nouus ignis diuini amoris in eorum pectoribus accenderetur. Cumque neque sacerdotes quos secum adduxerat, Lituanicam linguam, neque Litواني ullam aliam intelli gerent, ipsemet eos summam fidei nostrae ab apostolis traditam, quam symbolum uocamus, ipse formulam precandi a Christo Iesu institutam, ipse cetera quae discere solent ij, quos catechumenos uocamus, in Lituanicum sermonem conuertens, neque ullum in ea re laborem subterfugiens, edocebat. O regem rari, & singularis exempli. O ardorem animi commemorabilem. O pietatem omnibus saeculis praedicandam. Ita igitur inflammauit Lituatorum animos, ut ad danda Christo nomina, & ad sacrosanctam illam aquae adspersionem simul omnes facto agmine concurrerent, seq. longiorem moram pati non posse clamarent. Ideoq. solis nobilibus singulatim baptizatis, cetera multitudo idem sacramentum cateruatim distributa suscepit. Quid ego nunc exstructarum ab eo sacrarum aedium multitudinem, quid diuitiarum ecclesiastici ordinis hominibus attributarum magnitudinem exponam? Quid susceptos in Samogitia ad Christum traducenda labores, & obita eadem illa munera, quae in Lituania obierat? Illud uero minime praetereundum est, quod ne regnandi quidem suauitas, maxima illecebra peccandi, quae

ſæpenumero multos aduerſus alia omnia ſatis
firmos abſtulit, ullam uim habuit, ad *Vuladiſlai*
fidem ac conſtantiam labefactandam. Nam cum
Bohemi, quorum animis paullo ante *Ioannes Huſ*
& *Hieronymus Pragenſis* peſtiferum opinionum
ſuarum uirus afflauerant, mortuo *Venciſlao* re-
ge ſuo, legatos ad eum miſiſſent, per quos ei re-
gnum deſerebant, multisq. precibus obſeca-
bant, ut id aut ipſe, aut *Vitoudus* frater ipſius
patrueſis ſuſciperet, maximo uterque animo eo-
rum preces repudiavit, addita illa nobili, &
numquam ſatis celebrata uoce: Religionem ſibi
eſſe hæreticis imperare. Non patitur tempo-
ris breuitas, ut aut plura de hoc dicam, aut de
eius filio *Vuladiſlao* tertio *Poloniae* & *Vnga-
riae* rege, qui, ut Pontificis maximi auctoritati
pareret, cum *Turcis*, quos diu uexauerat, multis
que proelijs fuderat, fregerat, afflixerat, redin-
tegrato aduerſus pactas cum eis indutias bello,
tum quoque magna eorum edita ſtrage, in ipſa
tandem acie fortiffime dimicans interfectus eſt.
Eademq. me cauſſa cogit, tum alios aliquot re-
ges ſilentio inuoluere, tum in *Sigismundo* pri-
mo *Sigismundi Auguſti* patre laudando eſſe bre-
uiorem. Cuius pietatem quidem ac religionem
magnificentiffima templa partim inſtaurata, &
reſecta, partim ditata, partim etiam a funda-
mentis excitata, & perpetuum prohibendarum

are-

a regno suo nouarum opinionum studium; bellicam uero fortitudinem tam multae, tamque memorabiles de Moschis, Valachis, de Tartaris, de Turcis uictoriae, et, ut cetera taceam, octoginta Tartarorum millia uno ad Borysthenem proelio profligata testantur. Qui cum octoginta duos uixisset annos; carus suis, metuendus hostibus, utrisque uenerandus, satur uitae, satur gloriae, moriens, Sigismundum Augustum non regni magis quam uirtutum suarum heredem reliquit. Hic si praesens adesset Beatissime pater, sanctissimos pedes tuos deosculatus, hac ad te oratione uiteretur. Magno gaudio affectus sum, Pater sanctissimae, cum te ad Ecclesiae gubernacula admotum, & in isto celsissimo inter mortales solio collocatum esse cognoui. Qualem enim iamdudum certa & constanti fama esse te acceperam, tali gubernatore nauim Ecclesiae in his turbulentissimis tempestatibus egere intelligebam. Quem in locum Christiana resp. deducta sit, etsi dubitandum non est, quin tu ex ista edita ac prae celsa specula optime uideas, nos tamen qui ab hostibus undiq. circumsessi sumus, certe propius in tuemur. Et ab hoste immanissimo ac potentissimo inuadimur, & domesticis seditionibus laboramus. Neque ulla res maiores ei animos facit, quam quod intelligit, grauiori, & implacabili odio Christianos a Christianis, quam

Christianos a Turcis dissidere. Ita qui coniun-
cti ac conspirantes terrori essemus, diuisi ac dis-
sentientes ludibrio & despectui sumus. Iamq.
mali uis, inuitissimis, & nequidquam retinenti-
bus nobis, non obscure per partes usque adhuc in-
tegras serpit. Et alia hoc regna nuper magno
honorum omnium maerore senserunt; & nos,
quamquam omnia prohibendi causa facimus,
peruincere tamen non possumus, ut nihil populis
nostris uicinitate ac contagione noceatur. Em,
numquam ne his tot, tam grauibus, tam diutur-
nis calamitatibus remedium aliquod reperie-
tur? At tu Beatissime pater, cuius & apud
Deum preces propter sanctitatem, & apud ho-
mines iussa propter auctoritatem plurimum ua-
lent, per illam qua genus humanum complecte-
ris caritatem, per illam curam quam Christianis
omnibus & debes & praestas, per illum ipsum,
cuius in terris uice fungeris, Iesum Christum,
succurre ac subueni communibus malis, & o-
nes cogitationes, omnia consilia, omnem aucto-
ritatem ac potentiam tuam confer ad Christia-
nos populos & purgandos ab erroribus, & fir-
ma ac stabili concordia inter se deuinciendos.
Quod igitur rex ipse per se facere propter loco-
rum distantiam non potest, id per hunc clarissi-
mum uirum oratorem ad te suum facit: per eum
tibi gratulatur: per eum ad te omnes uires ac

copias

*copias suas desert : per eum tibi & huic sanctae
Sedi obedientiam praeſtat : quamque laudem
a maioribus ſuis hereditariam accepit excu-
bandi aſſidue pro Chriſtianis, & quicumque ho-
ſtes Chriſti atque Eccleſiae fuerint, eoſdem ſem-
per habendi pro ſuis, eam ſe diligentiffime,
ut ſemper fecit, conſervaturum, neque um-
quam ab eorum uirtute degeneraturum eſſe pro-
mittit. Tibi autem Beatiffime pater, cum o-
mnia fauſta & proſpera precatur, tum quo fa-
cilis ea quae a te exſpectantur perficere poſſis,
illud a Deo uotis omnibus petit, ut publico Ec-
cleſiae bono non minus diu Pontifex uiuas, quam
te Pontificatu dignum uixiſſe, omnes, qui uere
& incorrupte iudicant, conſitentur*

D I X I.

ORATIO

DECIMAOCTAVA

NON . EST . HABITA

SI quis est qui scire cupiat,
Beatissime Pater, quanto gau-
dio persusus sit *Alfonsus II.*
Ferrariae Dux, posteaquam
te in summum istum & caelo
proximum dignitatis, atque
amplitudinis gradum communi patrum omnium
uoluntate ac iudicio sublatum esse cognouit: is, si
orationem meam cogitatione sua subsequi, quas
que ille gaudendi causas habuit, earum unaquae
que quantum ponderis ac momenti habeat, dili-
genter expendere uoluerit, simul & id quod cu-
pit intelliget, & mihi, si forte illius gaudij ma-
gnitudinem uerbis exaequare non potuero, igno-
scendum potius, quam succensendum putabit.
Nam cum ea dicendo tractanda sunt, quae nulli
uerborum genere satis exprimi possunt, acris
& intelligentis aestimatoris est, non dicentis
imbe-

*imbecillitatem accusare, sed eo ipso potius ar-
 gumento uti, ut id quod agitur singulare quid-
 dam & eximium esse iudicet, quod ad id expri-
 mendum nulla potuerit satis uehemens, atque
 illustris oratio reperiri. Alfonsus autem secun-
 dus ut insignem quandam laetitiam percipe-
 ret ex eo, quod sapientiae tuae summa totius Ec-
 clesiae gubernatio delata esset, cum iisdem illis
 causis adductus est, quae ceteros quoque princi-
 pes Christianos admirabili ob eam rem uolupta-
 te cumularunt, tum alijs etiam quibusdam ad se
 proprie pertinentibus, quae in communi o-
 mnium gaudio gaudium ipsius maius, & insi-
 gnius reddunt. Ac primum quidem gratissi-
 mum ei, atque optatissimum accidit, illi potissi-
 mum summam rerum concreditam esse qui per o-
 mne antea vitae spatium talem se praestitisset,
 ut tamquam perfectum & absolutum anti-
 quae illius innocentiae, & integritatis exem-
 plum omnium praedicatione commendaretur.
 Quis enim per illum, cuius in locum in terris ob-
 tines, rerum omnium praepotentem Deum, mul-
 tos iam annos ad istam sanctissimam sedem pro-
 uectus est, te uno ijs omnibus uirtutibus, quas
 bonum, & omni ex parte absolutum principem
 habere decet, ornatiore? Qui cum intelligeres,
 animum humanum duabus praecipue rebus per-
 fici, & ad illud, ex quo ductus est, diuinitatis
 exem-*

exemplar proxime accedere, cognitione primum,
& intelligentia earum rerum quae dignae sunt
in quibus studium collocetur, deinde procurandis
hominum commodis, iisque actionibus susci-
piendis, ex quibus quam maximus fructus ad
quam plurimos perueniret: iam inde a principio
ita uitam instituisti tuam, ut perpetuo ad eos
quos dixi fines omnia retulisse, neque umquam
ullum temporis punctum mentis aciem ab eis de-
flexisse uidearis. Itaque totum illud adolescen-
tiae tempus, cui & communi hominum consuetu-
dine, & quadam prope ipsius naturae tacita le-
ge maior quaedam licentia tribui ac permitti so-
let, a te, non in remissionibus animi, neque in eis
uoluptatibus, quibus aetas illa plerumq. etiam
sine reprehensione capitur, positum, sed in as-
sida praestantium doctrina uirorum consuetudi-
ne, diligentissimaq. cum omnium honestarum
artium, tum earum praecipue, quae populorum
reſtoribus necessariae sunt, peruestigatione con-
sumptum est. Neque uero te ab eo, quod tibi
proposueras, curriculo aut detertere postea labo-
ris asperitas, aut auocare uoluptatum blandi-
menta potuerunt. Qui semel ad solidam & im-
mortalem gloriam recto itinere contendere peni-
tus imbibisses, omnia tibi, dum eo quo institue-
ras, peruenires, contemnenda, & pro nihilo pu-
tanda esse duxisti. Nimirum illam tu uirtutis

pulchri-

pulchritudinem, quam Plato, si cerneretur, mirabiles sui amores excitaturam esse dicebat, non corporeis, sub quos illa non cadit, sed ijs, qui, si nulla cupiditatum nubes opposita est, multo perspicatius & acutius cernunt, animi oculis uideras: eiusque desiderio incensus, nisi adepta ea, uitam ipsam tibi acerbam, atque insuauem fore statuebas. Igitur cum Patauij primum, deinde Bononiae, defixus in praestantissimarum artium studio, primam aetatis partem exegisses, ijsque adolescens egregie nauatae in studijs operae insignibus atque ornamentis affectus esses, quae amplissima in eis ciuitatibus tribui solent: iudicasti tibi iam esse ex domestico illo, & umbratili uitae genere, quod ad illud usque tempus, flagrantissimam illam cognitionis & doctrinae sitim explere cupiens, necessario colueras, in solem, quod dicitur, & in puluerem prodeundum; tempus esse, ut praeclara illa semina, quae diligenter subactis ac praeparato animo colueras, omni ratione foueras, alueras, auxeras, efferrent tandem ipsa se, & fructus expectatione dignos hominum generi afferrent. Nec enim te fugiebat, omnem cognitionem, quam nulla consequeretur actio, mancam quodammodo & inchoatam esse: qui se ita studijs abdidissent, ut nihil ex eis ad utilitatem publicam protulissent, eos numquam magnopere commendatos, saepe etiam repre-

reprehensos ac uituperatos fuisse. Quapropter in patriam reuersus, ut, quae te prima urbs nascentem gremio, & sinu suo exceperat, eadem quoque primos perciperet industriae tuae fructus, non tantum magnas controuersias, inter principes ciuitatis ortas, cum illi te communi consensu iudicem sumpsissent, sapientissime diremisti, uerumetiam sedatis grauibz illis inter Franciscum Sfortiam Mediolani ducem, & Ioannem Iacobum Medicem fratrem tuum discordijs, pacem, pacem inquam, qua nihil optabilius est, nihil salutaris, ciuibz tuis insperantibus reddidisti. O felix, & auspiciatum principium. o praeclare positum rudimentum. Quid non bonorum ab eo sperare poterant ciues, qui primum uirtutis suae specimen pace, & priuatim, & publice componenda dedisset? Sed uidelicet illa tanta uirtus maiorem aliquem campum in quo excurreret, maius theatrum in quo spectaretur, requirebat. Roma te, Roma urbium princeps iam tunc ad se uocabat, & sub cuius olim imperio beata futura erat, eius praesentis uirtutem tanto ante gustare, ac cognoscere cupiebat. Romam igitur uenisti, ubi uirtutis tuae tam multa, tamque luculenta testimonia, & pace, & bello dedisti, ut Paulus III. P. M. quem & omnes confitentur, & res ipsa loquitur, cum in ceteris rebus

rara

rara quadam & exquisita prudentia, tum miro in pernoscentis hominum ingenijs acumine, & acerrimo in ponderandis cuiusque meritis iudicio praeditum fuisse, cum in plurimis maximi momenti negotijs prudentiam, fidem, magnitudinem animi tuam expertus esset, primum quidem te Epidaurio Archiepiscopatu cohonestauerit, deinde uero absentem reipublicae caussa in augustissimum et sanctissimum Cardinalium Collegium adsciuerit. Hic ego, si, quod poetae solent, idem nobis quoque facere liceret, Nestoreum mihi aliquod, aut Vlixium eloquentiae flumen optarem: ut quemadmodum una cum honoris amplificatione, tua semper uirtus accreuit, ita mea quoque in explicatione laudum tuarum, quasi per gradus attolleretur, & seipsa grandior, ac sublimior fieret oratio. Vix enim fas uidetur de raris inusitatisq. rebus dicentem, usitato, et quotidiano genere sermonis uti. Sed in hac conscientia tenuitatis meae una me cogitatio subleuat, quod apud eos me dicere intelligo, qui rerum a te diuinitus gestarum non testes modo ac spectatores, sed existimatores etiam & exornatores fuerunt. Nam quo die tot amplissimi & illustrissimi Cardinales, non inconsulto aliquo & subito animorum impetu, sed post accuratam in Conclauis aliquot mensium deliberationem, ad deferendam tibi summam in Ecclesia potestatem consenserunt,

serunt, eodem die apertissimum iudicium de perspecta sibi & explorata tua omnis generis praestanti & eximia uirtute fecerunt. Quare non est mirandum, si, te tali Pontifice creato, Alfonso II. Ferrariae Dux, qui studium quoddam incredibile erga hanc sacrosanctam Sedem a maioribus suis quasi hereditarium accepit, tanto ea ex re gaudio affectus est, quantum neque mea, neque cuiusquam oratione exprimi potest. Nam ad eas laetitiae causas, quae communes ipsi sunt cum ceteris omnibus Christianis principibus, non parui quoque ponderis aliae accedunt. Primum quod, Ecclesiae cliens cum sit, omnes opes, ac facultates suas huius sacrosanctae Sedis auctoritate nixas & fundatas esse non ignorat: ut etiam hoc nomine impendio magis omnibus, quae ad eius dignitatem pertinent, affici debere uideatur. Deinde, qui & patrem habuerit amplitudinis tuae studiosissimum, & ipse non paterni magis imperij quam illius in te obseruantiae hereditatem circuerit, sciatq. praeterea e suis omnibus neminem esse cuiuscumq. ordinis, qui non eodem plane animo sit semperq. fuerit, quique honori tuo ex animo, atque ex illa summa uoluntate non fauerit, cui dubium est, quin is, facta ad gloriam tuam ea, quae maxima fieri potuit, accessione, incredibilem quandam ex eo hauserit uoluptatem? Postremo, qui sese haud ita pridem
cum

cum Illustrissimo principe Cosmo Florentinorum
 & Senensium duce, gentili tuo, ducta in matri-
 monium illius filia, affinitate deuinxerit, cur
 non immortaliter gaudeat, qua ex gente ipse
 uxorem acceperit, ex eadem qui uniuersam Ec-
 clesiam cum summo imperio regeret exstitisse? Il-
 le uero statim accepto nuncia sese in uiam dedis-
 set, neque ulla moram interponendam putas-
 set, quin praesens tibi gratularetur, pedibusque
 tuis suppliciter aduolutus in tua potestate esse se
 ac semper fore ostenderet, nisi prius percussis &
 afflictis nec opinata patris sui, optimi ac prae-
 stantissimi principis morte, suorum animis ali-
 quid consolationis adhibendum esse duxisset.
 Quam quidem excusationem partim inenitabi-
 li necessitate, partim naturali pietate subni-
 xam, a te, Beatissime Pater, aequo animo acce-
 ptum iri confidit: quodque multo antea, si licuis-
 set, facturus erat, ad pedes tuos prostratus, te pa-
 trem ac dominum agnoscit, tibi se suaque omnia
 in fidem & clientelam tradit: & ut una cum sen-
 tentia uerborum quoque formulam apud maio-
 res hanc in re usitatam retineamus, DEBITAM
 TIBI . OBEDIENTIAM . PRAESTAT : seq-
 semper non ad fortunas modo suas, uerum ad san-
 guinem quoque & uitam pro huius sanctissimae
 Sedis dignitate profundendam paratissimum fo-
 re, omni assueuratione confirmat

O R A T I O

DECIMANONA

H A B I T A . R O M A E

V . K A L . Q V I N C T I L .

A N N O . ∞ . D . L X V I

IN communi omnium Chri-
stianorum principum gaudio,
quo eos optatissima summi ho-
noris ad te concordibus ho-
rum amplissimorum patrum
suffragiis delati fama cumu-
lauit, Pie V. Pontifex Maxime, si praecipuam
quandam ac prope singularem Alfonso secundi
Ferrariae Ducis laetitiam exstitisse dixerò, ue-
teor ne quis id magis ex ueteri, & quotidiana
omnium consuetudine, quam quod ipsi praeter ce-
teros gratum id ac iucundum acciderit, a me di-
ctum arbitretur. Itaque enim iam usitatum est, ut
omnibus Pontificibus, omnium principum nomi-
ne eadem illa dicantur, ut & eos qui audiunt
uerifi-

uerisimile sit ea modo sibi uideri audire, quae
 cuilibet alij eundem adepto honorem diceren-
 tur: & ij qui dicunt non tam ex suo sensu ora-
 tionem depromere, quam ex uetere aliquo li-
 bro sollemnem, & certis conceptam uerbis gra-
 tulandi summis Pontificibus formulam recita-
 re uideantur. Neque uero dubitari potest, quin
 aequissimum atque honestissimum sit, quemcum-
 que hic amplissimus ordo ad Ecclesiae guberna-
 cula admouerit, quando totum illud negotium
 non humanis consilijs, sed diuini spiritus instin-
 ctu atque astatu administrari certissimum est,
 eius ut ceteri quoque principes libentissimis ani-
 mis imperium accipiant, auctoritatem agno-
 scant, leges obseruent, se suaq. omnia eius pote-
 stati tradant ac permittant: eum denique, qui
 Deo maxime placuit, sibi quoque gratissimum
 acceptissimumque esse profiteantur. Sed tamen
 & longe alia illa est animorum alacritas, cum
 homines eum quicumque sibi rector diuinitus
 datus est libenter accipiunt: alia cum, quem sem-
 per ipsi eo munere dignissimum indicarant,
 quemque semper toto pectore optauerant, eum
 diuino quoq. iudicio probatum uident: & quam
 quam omnium publice interest, qualis sit Pon-
 tifex: non est tamen obscurum esse quosdam po-
 pulos quosdamque principes, quorum id prina-
 tim multis de causis maxime interfit. Ex qui-

bus ut unum esse *Alfonsum* secundum *Ferrariae* Ducem omnes homines intelligant : neque vulgarem illam, aut mediocrem laetitiam fuisse, quae ipse accepto Pontificatus tui nuncio perfusus est, idque eo dici, non quod ita dici soleat, sed quod uerissimum sit : constitui, si per te liceat, *Beatissime Pater*, primum quidem breuiter exponere, cur tibi potissimum boni omnes communibus uotis istum honorem mandari & optauerint, & optare debuerint, deinde uero quas priuatim causas *Alfonsus* habuerit, propter quas eximiam quandam ex eo perceperit uoluptatem. Sed quoniam prior orationis meae pars explicari aliter non potest, quin de tuis laudibus nonnulla dicantur, idque cum aliqua tua molestia fieri necesse est : propterea quod, ut quisque laude dignissimus est, ita minime libenter laudes suas audire consuevit, supplex a te etiam, atque etiam peto hanc ueniam, *Pater optime ac Sanctissime*, ut quae de uirtutibus tuis toto orbe iam pridem sparsa ac disseminata sunt, ea me strictim ac modice attingere, ac delibare patiaris. Vos autem patres amplissimi oro, atque obtestor, ut si me sublimia humiliter, ampla tenuiter, illustria inornate tractantem, & ex innumerabilibus, quae ad dicendum suppetunt, plurima praetermittentem, pauca proponentem, uerius quam exponentem audietis : cogitetis cum animis

mis uestris, neque posse quemquam in tam ube-
 re materia omnia persequi, neque ea quae satis
 per se splendida, & magnifica sunt, ornatu uer-
 borum indigere, & mihi eam in primis cautio-
 nem adhibendam fuisse, ne sanctissimi eiusdem-
 que modestissimi Principis patrisque nostri au-
 res quamquam uerissimis, & omnium sermone
 celebratissimis, inusitatis tamen, & longe mul-
 tumque supra exempla uulgaria positis laudi-
 bus suis offenderentur. Atque equidem Bea-
 tissime pater ut mea tibi quantum in me situm
 est minime molesta sit oratio, abducam, & a-
 nuocabo eam a persona tua, & de te reticens rem
 tantum ipsam excutiendam considerandamque
 proponam. Si quis igitur reperiretur, qui ab
 ipso ineuntis aetatis principio illud arduum ac
 cum labore ad uirtutem directum iter ingressus
 hoc robore animi, atque hac indole continentiae
 esset, ut omnia blandimenta uoluptatum re-
 spuens, & aspernans, nihil in uita expeten-
 dum, aut magnificiendum putaret, nisi quod
 esset cum laude, & cum dignitate coniunctum,
 seque iam tum a corpore quam maxime ab-
 strahens ad diuinarum rerum cognitionem cu-
 ra omni studioque raperetur: quis non facile
 auguraretur ex illa herbescentis adhuc, seq-
 paullatim exserentis ingenij teneritate magnas
 aliquando uirtutis ac sapientiae fruges exstitu-

ras? Quod si idem, cum se paululum iam corroborasset, ut plane liber ab omnibus impedimentis iter sibi destinatum expeditius conficeret, secederet, segregaretque se a commercio vulgi, & solitariam uitam amplexus nomen daret in eam sodalitatem, quae ex quo primum instituta est perpetuum quoddam inexhaustae secunditatis seminarium hominum & doctrina, & uirtute praestantium fuit; quis non in ea spe, quam iam antea concepisset, magis, ac magis confirmaretur? Iam uero, si multos annos in eodem ordine ita uixisset, ut non aequalibus modo suis, aut minoribus natu, sed ipsis senioribus exemplum innocentiae, & integritatis esset, nullam umquam ullius turpitudinis aut flagitij ne tenuissimam quidem suspicionem dedisset, neque in castigandis aliorum delictis remissus esset, & tamen alijs omnibus facilius ignosceret, quam sibi: pium ac iustum bellum indixisset cum omnibus uitijs, tum praecipue prauis, & uerae, ac Catholicae religioni contrarijs opinionibus, multos mortales aut errore lapsos aut ab alijs in fraudem inductos reuocasset in uiam; obstinatos, & pertinaces, ne eorum contagio bonis obesset, repressisset legum habenis, & omnes uires suas ad eos exterminandos contulisset, eiusque rei causa nullam offensionem, nullam simulatam, nullum odium, nullam denique capitis dimicationem sibi

bi umquam defugiendam putasset: nemo, ut opinor, inueniretur qui non tantum illud uirtutis & constantiae lumen in excelso aliquo, & illustri loco collocandum arbitraretur. Ad haec omnia si iudicium & auctoritas acris alicuius, ac seueri Pontificis accederet, qui nulla prorsus alia re quam illa praestanti uirtute commotus eum uirum, de quo loquimur, nihil tale ambientem ac ne cogitantem quidem, in sacrosanctum Cardinalium Collegium adscisceret,isque se in illo dignitatis gradu constitutus eundem toto decennio praestaret, quem in alijs uitae partibus praestitisset, quis non ei bonus Pontificatum maximum spe & uotis omnibus destinaret? quis non omnes Christiani nominis & animi prouincias gaudio triumphaturas, florentesque, ac beatas futuras, tali sibi dato gubernatore consideret? Si haec in extremis Galliae, aut Hispaniae, aut etiam remotioris alicuius prouinciae finibus dicerem, pro certo tamen haberem cognitum iri ab omnibus, te Pie Quincte eum esse, quem mea iam dudum notaret, ac designaret oratio. Nam quae tandem uitae tuae pars non eiusmodi fuit, ut in ea cum semper reperirent boni, quod imitarentur, nihil reperire possent improbi, quod calumniarentur? Maiori tu & tranquilliori animo paupertatem tulisti, quam ceteri diuitias ferunt. Numquam tu honores secutus es: sed re-

Eto semper itinere gradientem, & de sola uirtute sollicitum, de alijs rebus non laborantem, ipsi te ultro sunt honores consecuti. Nihil te Cardinalatus dignitas immutauit; nisi quod ut tua uirtus a pluribus cognosceretur effecit: eandem quam priuatus comitatem, atque affabilitatem, eundem cultum, eandem uitae ac disciplinae seueritatem retinuisti. Vna erat omnium uox, neminem esse, qui maiori libertate sententiam diceret, qui minus ad gratiam loqueretur, qui quae uera rectaque erant constantius, aut animosius tueretur. Itaque non in sermone tantum, sed in uultu ipso ac nutu tuo magna inesse putabatur auctoritas. Tanto igitur, & tam repentino omnium consensu Pontifex renunciatus es, ut si cui forte adhuc dubium fuerat, hominum ne iudicio, an diuino numine summi Pontifices crearentur, quod tamen nemini umquam bono dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitijs sublata esse uideatur. Non enim fumosae maiorum imagines, non inuidiosa diuitiarum magnitudo, non eblanditae principum commendationes uiam tibi ad Pontificatum munerunt: eadem illa uirtus, quae te ab ipsis incunabulis susceptum perpetuo comitata erat, seruius omnino & uotis nostris, & meritis tuis, sed tamen in isto te tandem celsissimo dignitatis inter homines Deo proximae solio suis ipsamet manibus

manibus collocavit. At haec quidem omnia omnibus Christianis, & principibus & populis ingentem laetitiam attulerunt: quas autem causas habuerit *Alfonsus secundus* cur ex eo praecipuum quoddam gaudium caperet, sequitur ut exponam. Non est dubium, quin totius Christianae Reipublicae intersit, quamoptimos Pontifices creari, sed tamen id magis quodammodo pertinet ad eos populos qui reguntur ab ipso Pontifice, quam ad illos qui procul positi, etiam si in ijs, quae ad religionem pertinent, Pontificis imperio parent, in ceteris tamen a regibus alijs ue principibus gubernantur: itidemque inter principes, magis ad eos, qui sunt in fide ac clientela Ecclesiae, quam ad eos quibus nulla talis intercedit cum hac sancta, & apostolica Sede coniunctio. Cum igitur antiquissima, & nobilissima principum *Estensium* familia & antiquitus a Pontificibus Romanis *Ferrariam* acceperit, & ab eisdem ducali nomine, atque auctoritate decorata fuerit, semperque ex eo in huius sanctae Sedis patrocinio permanserit: constat, cuiusmodi Pontifices sint, quam amantes religionis ac iustitiae, eorum magis, quam multorum aliorum principum, interesse. Deinde cum ex alijs multis & praecipue ex Illustrissimo Cardinali *Ferrariensi* patruo suo *Alfonsus secundus* de tua praestanti uirtute cognosset: neque ne-

scius

sciuss esset quanto opere & is, & frater suus Illustrius Cardinalis Estensis dignitati tuae uere atque ex animo fauerent, fieri nullo modo poterat, ut non & ipse idem euenire cuperet, quod & patrum quem semper meritissimo plurimi fecit, & fratrem quem aequae amat ac se ipsum, tanto studio procurare intelligebat. Postremo, cum ita natura comparatum sit, ut eos quisque ornatissimos ac florentissimos esse cupiat, quorum causa plurimum laborauit, in plurimaq. se ac maxima pericula exposuit, necesse est insigniter caram esse Alfonso Ferrariae Duci huius sanctae Sedis dignitatem, pro qua maiores ipsius tot labores susceperunt, tot discrimina adierunt, toties de uita fortunisque omnibus dimicarunt. Nihil augendi aut amplificandi causa loquar Pater Beatissime: sed id tantum optima fide testabor, quod, si opus sit, certissimis ac locupletissimis auctoribus probare nullo negotio possum: si ea minutatim persequi uelim quae a principibus Estensibus pro apostolicae Sedis auctoritate, ac totius Italiae salute fortiter facta sunt, non dies modo me, sed uox ipsa uiresque deficient. Sed, ut omittam ea quae nimis antiqua uideri possunt, (si quidem mille iam anni, & eo amplius sunt, cum haec nobilissima familia floret, aliosq. assidue ex alijs principes perpetua quadam serie propagat) illud certe praetermit

ti non

ti non potest, quod cum Fridericus Ahenobarbus
 a Gregorio nono damnatus atque hostis iudica-
 tus, ob idque implacabili aduersus Ecclesiam Ro-
 manam odio flagrans, per Italiam immanissimi
 latronis more baccharetur, uastaret agros, opi-
 da diriperet, depopularetur, incenderet, non se-
 xui, non ordini, non aetati ulli parceret, caede ac
 sanguine compleret omnia, administrumque ac
 satellitem crudelitatis suae haberet Eccelinum,
 quem non tam inter sceleratos tyrannos, quam
 inter taetras, & immanes belluas numerare me-
 rito possumus, utriusque copias non tam numero-
 so, quam ualido exercitu sudit, ac fugauit Azo-
 nonus Marchio Estensis. Quinetiam cum Salin-
 guerra Taurellus, qui Eccelini sororem in matri-
 monio habebat, eique in omni scelere geminus
 erat, Ferrariam ui & armis occupatam & op-
 pressam teneret, miserorumq. ciuium ceruicibus
 praedo crudelissimus incubaret, eiusdem Azo-
 nis uirtute, & armis Ferraria ab illius tyranni
 de uindicata est. Cuius rei caussa primum qui-
 dem uniuersus populus Ferrariensis Azonem ip-
 sum dominum, ac principem suum consalutauit,
 deinde uero Pontifices, habita ratione & sum-
 ptuum quos ipse in liberanda Ferraria fecerat,
 & beneficij quod ab eo Apostolica Sedes accepe-
 rat, eandem illam urbem ei posterisque eius ha-
 bendam ac regendam concesserunt. Neque um-
 quam,

quam, quoties aliqua sese obtulit occasio, recusa-
runt Principes Estenses, dum pro Ecclesia propu-
gnarent, se suaq. omnia prompto animo in discri-
men opponere. Quae omnia aliaq. eiusdem ge-
neris plurima non Ferrariensium tantum annali-
bus, quorum hac in parte fides alicui fortassis su-
specta esse possit, sed optimi cuiusque illorum tem-
porum aut etiam inferiorum scriptoris monumen-
tis prodita, & testata sunt. His uirtutibus do-
mus Estensis ad tantam gloriam iampridem per-
uenit, ut summi Pontifices, ut Imperatores, ut
Hungariae, ut Galliae Reges, alijq. potentissimi
principes pulchram sibi ac decoram illius affini-
tatem iudicarint. Hae causae sunt Beatissime
Pater, cur Alfonso secundus, qui neque pieta-
te in Deum, neque obseruantia erga Sedem Apo-
stolicam, neque ulla denique uirtute cuiquam ex
maioribus suis cedere meditatur, te Pontifice de-
clarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium
ceperit. Neque quidquam libentius fecisset quam
ut ad te primo quoque tempore ueniret, & san-
ctissimis pedibus tuis aduolutus quantopere ti-
bi, et huic sanctae Sedi deuotus addictusq. sit, mo-
dis omnibus declararet, ac patefaceret, nisi id
temporum ratio prohibuisset. Sed cum ita eue-
nisset ut felicissimi Pontificatus tui principium
in id tempus incidisset, quo ipse uxorem domum
duxerat: indicauit te pro tua singulari clemen-

tia

tia non iniquo animo laturum, si prius coepta nu-
 ptiarum sollemnia celebraret, ac cum uxore u-
 num, aut alterum mensem commoraretur: dein-
 de ad debitum officium tibi praestandum ueni-
 ret. Nunc autem aliud interea multo grauius
 obiectum est impedimentum. Nam, cum scele-
 ratissimus ille religionis nostrae hostis Turca-
 rum tyrannus numerosissimo exercitu Hunga-
 riae immineat, generosissimus princeps, qui ad-
 mirabili studio ardeat incedendi assidue per uesti-
 gia maiorum suorum, Maximiliano Imperatori
 uxoris suae fratri sponte se in belli, ac discrimi-
 nis societatem obtulit, eiq. pollicitus est, simu-
 latque accersitus esset, sed ad eum nulla interie-
 cta mora cum quantis posset copijs esse uentu-
 rum. O uis uirtutis, quid non in pectoribus uere
 generosis efficit? Non dulcedine patriae, quam
 habitu suo maestam & pauentem relinquit, non
 nuper ductae uxoris caritate, quae sibi eo disce-
 dente a uisceribus suis distrahi ac diuelli uide-
 tur, non hostis feritate, non periculi magnitudi-
 ne retineri fortissimus Princeps potest. Valeant,
 inquit, ualeant alia omnia. ubi Christianae Rei
 publicae defensio agitur, indignus sim maiori-
 bus meis, si quidquam ei anteponendum putem.
 Verebatur autem, si huc iter cepisset, ne interea
 accideret aliquid, ut statim regredi, atque in
 Hungariam proficisci necesse haberet: neque du-
 bitabat

bitabat fore ut haec excusatio sua a te quoque
 Beatissime Pater non modo acciperetur, uerum
 etiam commendaretur. Sed quod ipse si licuisset
 praesens facturus erat, idem nunc per hunc Illu-
 strissimum Principem ac Marchionem Francis-
 cum Estensem patrum suum facit: quo deligere
 neminem poterat in quo plus inesset uel fidei uel
 auctoritatis. Per eum igitur Beatissime Pater
 Alfonsus secundus Ferariae Dux eam quam de-
 bet tibi, et sanctae Sedi Apostolicae obedientiam
 praestat, se suaq. omnia tibi tradit ac consecrat,
 semperque se in tua, atque huius sanctae Sedis
 potestate fore sanctissime pollicetur. Tu eum ni-
 cissim Beatissime Pater, ut ipse te sine ulla dubi-
 tatione facturum esse confidit, paterna beneuo-
 lentia complectere: & quemadmodum ipse sem-
 per omnes uires suas ad defendendam tuam, &
 Apostolicae Sedis dignitatem studiosissime conse-
 ret: ita tu eum totamq. una familiam Esten-
 sem, eximum nobilitatis Italicae florem, non
 tuendam modo tibi, ac conseruandam, sed ampli-
 ficandam etiam in dies ac cohonestandam iudi-
 cato

D. I. X. I.

ORATIO VIGESIMA

MANDATV. S. P. Q. R.

HABITA, IN. AEDE. SACRA

B. MARIAE. VIRGINIS

QVAE. EST. IN. CAPITOLIO

IN. REDITV. AD. VRBEM

M. ANTONII. COLUMNAE

post Turcas nauali proelio

uictos

IDIB. DECEMB. ANNO. .OO. D. LXXI

*Nulla post hominum memo-
riam parta uictoria est, in
qua & admirabilis se diuini
numinis potentia ostenderit;
& quid fortium uirorum uir-
tus, quid singularis ductorum
prudencia ualeat, cognitum ac declaratum sit:
in hac certe, quam superioribus diebus impera-
tores*

tores ac milites nostri ex immanissimo ac taeterri-
mo Christiani nominis hoste retulerunt, ita haec
omnia patefacta sunt, ut numquam maioribus,
aut illustrioribus argumentis aut illustrata esse,
aut in posterum illustrari posse uideantur. Qua-
re & immortalis ac praepotenti Deo, huius tan-
ti boni, ut aliorum omnium, auctori, gratiae,
quantas maximas animus noster capit, agenda-
e sunt; & fortissimis, ac clarissimis uiris, qui pe-
riculum a nobis omnibus uitae suae periculo de-
pulerunt, qui barbaris in nos irruentibus iter
corporibus suis occluserunt, qui pestem ac perni-
ciem, quam illi nobis machinabantur, in ipso-
rum capita conuerterunt, qui illorum temerita-
tem consilio, furorem fortitudine, audaciam uir-
tute superarunt, noui atque inusitati honores
pro noua ipsorum atque inusitata uirtute tri-
buendi. Quod enim tantum ac tam singulare
honoris genus reperiri, aut excogitari potest,
quod non & in alijs, qui egregiam in hoc bello
Reip. Christianae operam nauarunt, & tuae in
primis M . ANTONI COLUMNA uirtuti re-
busq. gestis, & ab alijs Christianis populis, &
praecipue a Populo Romano debeatur? Cuius
uniuersi quod sit erga te studium, quae uolun-
tas, neque tibi umquam aut dubium, aut obscu-
rum fuit; & tamen nuper apertissime cognosce-
re potuisti, cum, tuo in urbem ingressu, tantus

ad te

ad te omnium aetatum atque ordinum concursus factus est, tanta effusa omnis generis multitudo, ut ipsi septem colles, ipsa urbis moenia, si natura pateretur, sedibus suis relictis, obuiam tibi prodire cupere uiderentur. Quaecumque incesseras, faustis acclamationibus omnia personabant: omnes redundantem & foras erumpere gestientem laetitiam ore, oculis, manibus indicabant: omnium in te uno fugebatur obtutus: omnes te, non ut unum ex principibus ciuitatis, sed ut firmissimam ac solidissimam Romani nominis ac dignitatis columnam intuebantur. Caelum ipsum manifestosauit honori tuo: cum quod, aliquot dies antea triste ac nubilum fuerat, ingressuro te, ita derepente nitere coepit, ut illa subita serenitas facile omnibus indicarit, honores, qui tibi haberentur, etiam caelestium indicio comprobari. Nunc quoque, quanta hoc augustissimum templum frequentia hominum complenerit uides: qui omnes eo animo huc conuenerunt, ut Christo Iesu uictori & uictoriarum datori, ut beatissimae uirgini, ut ceteris caelitibus, quorum auxilio hanc uictoriam sine ulla dubitatione acceptam fere debemus, tum propter fusos ac fugatos hostes, tum propter te saluum ac sospitem in patriam reductum, rite, ac pie, ut debent, gratias agant. Beatum te M. Antoni, propter cuius & abeuntis periculum & redeuntis salutem

S

templa

templâ complentur. Meminimus omnes, superioribus mensibus, te ad bellum profecto, quae tota urbe fuerit trepidatio, quae sollicitudo, qui pa-
uor. Quamuis enim & duces delecti erant fortissimi ac sapientissimi, & ex toto propemodum orbe Christiano flos ipse nobilitatis conuenerat, & praecipua Italiae atque huius urbis ornamenta ac columnina in exercitu uersabantur: tamen eo magis metuebantur uarij bellorum & anticipes casus, quod si quid aut propter nim tempestatum, aut propter hostilium copiarum magnitudinem, aut quo alio euentu grauius accidisset: nulla reliqua spes erat, ullum amplius aetate nostra tamen exercitum posse denuo comparari. Vagabatur autem toto mari infinita quaedam latronum multitudo nostro sanguine cruenta, nostris spolijs onusta: qui & semper alias suopte ingenio feroces, & tum maxime propter recentes uictorias spe atque animis inflati, tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserant, ut classem quidem nostram a se spiritu ipso difflatum iri; ea uero disiecta, quasi ianua quadam effracta ac reuulsa, omnes sibi Christianorum portus, omnes insulas, omnem oram maritimam apertam fore arbitrarentur. Augebat timorem nostrum, quod anno superiori eos Deus alienatae a nobis propter peccata nostra uoluntatis suae significationes dederat, ut non iniuria trepidaremus, ne
ille

ille merito nobis iratus, per hostes nominis sui a
 populo suo poenas repetere decreuisset. Sed o
 caeca hominum iudicia. o abstrusa & recondita
 Dei consilia. o bonitatem ac clementiam ipsius
 perpetuo praedicandam. Vere dominus est qui
 uulnerat & medetur: percutit & manus esus sa Iob 5.
 nabunt: qui mortificat & uiuificat; qui deducit 1. Reg. 2.
 ad inferos & reducit. Pro paterna sua miseri
 cordia, castigans castigauit nos: sed morti non Ps. 117.
 tradidit nos. Respexit ad lacrymas, ad ieiunia,
 ad eleemosynas, ad preces Ecclesiae suae: ad quae
 omnia PIVS. V. & nomine & re sanctissimus
 Pontifex, toto illo tempore, alios omnes & prae
 cepto & exemplo suo incitabat. Em senex san
 ctissime & ueterum illorum Pontificum similli
 me, scelerum ultor, iustitiae cultor, ueteris disci
 plinae restitutor, cui, bono publico, his miseris
 ac turbulentis temporibus, Ecclesiam suam gu
 bernandam commisit Deus: hic est fructus lacry
 marum atque obsecrationum tuarum: tui fletus
 pepererunt nobis hoc gaudium: tua quotidiana
 sacrificia hanc nobis a Deo uictoriam impetra
 runt. Metis exsultans, quod lacrymans seminas
 ti. Te nouo Moyse manus in caelum tollente, Ps. 125.
 nouus hic Iosue superabat Amalechitas. Tu Exo. 17.
 mentem in Deo, nostri milites in barbarorum cor
 poribus tela figebant. Confirmabant illorum
 dexteris preces tuae, & hostilium gladiatorum
 S 2 cuspidem

cuspidem retundebant. Itaque quanto plus nobis dedit Deus quam petebamus? Nos timidi uota faciebamus, ut hostium classis, cum, aduentare nostram, auditum esset, quam celerrime se ad suos reciperet: quo post tot editas strages, tenuisse tamen, & expectare ausa non esse nostrorum impetum uideretur. nam illud prope immodicum uidebatur optare, ut & congregarentur, & se barbari, nostrorum uirtute cognita, in fugam darent. quod si ad efficiendam aliquam imaginem speciemq. uictoriae, aliquot illorum nauis depressae, aliquot captae, numerus aliquis captiuorum liberatus esset: abunde omnes non expectationi modo, sed optatis quoque nostris satisfactum fore arbitrabamur. Ut autem sine magna nostrorum clade, amplius quadraginta hostium millia caederentur: ut decem & eo amplius millia caperentur: ut centum nonaginta quinque illorum triremes, aliaq. complura nauigiorum genera in nostrorum potestatem uenerent: ut plus quindecim captiuorum nostrorum millia liberarentur: ut ex tanta illorum multitudine uix unus perfidus pirata, & unus item saeuissimi praedonis Ariadeni filius fuga elaberentur, qui ad superbas immanis illius tyranni aures acerbissimum minimeq. ab ipso expectatum tantae cladis nuncium adferrent, quis unquam nostrum, non dicam sperare, sed propemodum

dum optare ausus est? Praecucurrit fortitudo uestra spes nostras: quaeq. nos ne frustra optaremus uerebamus, ut ea frustra hostis optaret, admirabili Dei beneficio & uestra singulari uirtute perfectum est. Illud uero memorabile & animaduertendum, neque fortuito accidisse, sed iustissimo Dei iudicio effectum esse credendum est: quod qui duo ex illa impura foedissimorum mancipiorum colluue maximas minas iactare, qui uni ex omnibus Christianorum uires maxime despicere soliti erant: ut etiam apud illum stolidum ac furem dominum suum ausi essent gloriari, se centum triremibus, quidquid usquam Christianorum esset, undique exterminaturos: impotissimum, cum ad manus uentum est, ita subito perterrefacti sunt, ut mare ipsum angustum eis esse ad fugam uideretur. O nonae Octobres, quam faustam ac felicem nobis posterisq. nostris uestri memoriam reliquistis. Quis non eorum, qui proelio non interfuerunt, ut sibi liceret spectasse quae illo die gesta sunt, annum unum de consequentis uitae suae spatio, si fieri posset, ademptum uelit? Solem ego ipsum, ita uiuam, in tam pulchro spectaculo, ut Iosue olim aduersus Amorraeos pugnante, substiturum fuisse arbitror: nisi tanta fuisset uincendi celeritas, ut, qui nihil metuebant, id unum metuere uiderentur, ne prius aduersperasceret, quam omnes hostes

+ aut caesi, aut capti, aut fugati essent. Quatenam
igitur statuae, qui arcus, quae columnae, quae
trophaea uobis excitari poterunt, uiri fortissi-
mi, quae, non dico paria esse meritis uestris, sed
eorum partem adumbrare aliquam possint? qui
futuri sunt usque eo diserti ac copiosi historiarum
scriptores, qui, cum ad Naupacteam uictoriam
uentum erit, non potius metuant, ne quid de
illius magnitudine deterant, quam eam se uerbis
exaequare posse confidant? Semper enim iustum
minuendi metum faciunt ea, quae amplifican-
di spem sua magnitudine sustulerunt. Vos ex-
sultantem barbarorum audaciam compressistis:
uos maria illis clausistis, nostris aperuistis: uos
flammam atque ferrum, uos caedem, incen-
dia, rapinas, libidinem, a Christianorum ui-
ta, tectis, fortunis, corporibus arcuistis: uos
a templis sacrilegia, ab opidis direptionem,
ab agris uastitatem depulistis: per uos cruentata
ac tepefacta maria illorum sanguine redunda-
runt: per uos uicina litora illorum, aut saucio-
rum, aut morientium inconditis ululatibus per-
sonarunt: uobis magistris didicit noster miles
uincere, barbarus uinci: uobis Christianorum
alii uitam debent, alij libertatem, omnes secu-
ritatem. Durum, fateor, fuerat, audire, tam
multa opida a nefarijs latronibus capta, tam
multa incensa: tam multas regiones uastatas:
abducta

abducta in seruitutem tam multa hominum mil-
lia: sed, si Christi potentia, si Christianorum for-
titudinis aliter apud barbaras gentes illustrari,
quam post tot acceptas calamitates, non pote-
rat, prope est, ut exclamem, tanti fuisse. Certe
quidem ut uerni temporis clementia & amoeni-
tas minus hilararet animos nostros, nisi eam hic
mis rigor & asperitas antecessisset: ita minus om-
nes huius uictoriae iucunditatem ac dulcedi-
nem sentiremus, nisi eam cum superiorum tem-
porum tristitia, & acerbitate compararemus.
Neque uero eos tantum, qui ex illo nobis omni-
bus salutaris proelio, re bene gesta, incolumes re-
uerterunt, omnibus maximis honoribus debe-
mus afficere: sed eorum quoque memoriam grato
animo amplissimisq. laudibus prosequi, quos in
illo conflictu fortiter dimicantes, non tam uis ho-
stium perculit, quam ille ipse, pro quo pugna-
bant, sibi pigneratus est Christus. Qui si, ut
credibile est, prius Christiano ritu expiati, ac cul-
pis omnibus soluti, tunc uero in Deum tantum
intuentes, & in eo mente ac cogitatione defixi,
uitam pro illius gloria proiecerunt, eodem illo
temporis puncto, angelorum legionibus stipati,
triumphantes in caelum euolarunt. O uos bea-
tissimos, qui sanguinem uestrum pro eo fudistis,
qui prior ipse pro uobis suum sanguinem fude-
rat: qui mortem naturae debitam, pro uitae au-

Etore potissimum reddidistis. Illi impij, quos
tum concidebatis, cum concidistis, & mortem op-
petierunt cum ignominia, & mortui poenas
nunc ad inferos luunt: uos uero & extremum spi-
ritum uictores cum gloria effudistis, & mortali
condicione uitae in immortalitatem commuta-
ta, piorum estis aeternam sedem & locum conse-
cuti. Beata uita, quae tali morte conclusa est:
beata mors, quae tali uitae principium dedit.
Sed ut ad te M. Antoni mea iam reuertatur ora-
tio, neque Populus Romanus ignorat, neque um-
quam ulla ignoratura est aut gens, aut aetas, hu-
ius immortalis gloriae multo tibi plus quam pro
uirili parte deberi. Tu iam inde a principio,
cum a sanctissimo Pontifice Pio Quinto huius
saluberrimae principum Christianorum coniun-
ctionis fundamenta iacerentur, ad eam rem ex
ipsius sententia conficiendam, plurimum labo-
ris, operae, auctoritatis contulisti. Tu cum classi
Pontificiae summo cum imperio praefectus esses,
in Siciliam profectus, interea dum Ioannes Au-
strius non mea tantum, sed omni omnium prae-
dicatione maior adolescens, cuius in totam Chri-
stianorum classem summa erat auctoritas ac po-
testas, eodem perueniret, et milites et classiarios
studiosissime exercuisti, & ut omnium rerum ad
maritimum bellum necessariarum copia suppete-
ret, perfecisti. Tu, quoties de summa re delibe-

ratur

ratum est, eas sententias dixisti, quae summam
 prudentiam cum summa animi excelsitate con-
 iunctam indicarent. Tu cum offensiones quae-
 dam interuenirent, quae rem in summum pericu-
 lum adduxerant: iratorum animis, sapientissime
 capto consilio, & graui, atque accommodata ad
 tempus oratione mitigatis ac compositis, nascenti
 mali occasionem sustulisti. Tua cohortatione
 inflammati milites ad pugnam exarserunt:
 tuum in ipsa pugna exemplum secuti, omnia pro
 Christo pericula contempserunt. Peruenit, ac
 perlatum est usque huc tuorum immortalitate di-
 gnarum uocum sonus: optimis auspicijs geri quae
 cumque pro Christiana religione gererentur: bar-
 baricam audaciam cedentibus instare, instanti-
 bus cedere: nostrorum & uictoriae & morti im-
 mortalem gloriam propositam esse: illo duce at-
 que auspice, cuius brachia in cruce pendentis effi-
 gies, e summo regiae triremis eminens, nostros
 animaret, terreret hostes, de secundo proelii exi-
 tu nemini esse dubitandum. Audiui, audiui ipse
 de fortissimo uiro, cuius eximia uirtus & saepe
 alias, et in hoc bello uel maxime spectata est, qui
 quae tuorum in hac expeditione consiliorum, ac
 laborum particeps fuit, quam praeclarum tibi,
 quamq. honorificum testimonium tribuerit diui-
 nus adolescens Ioannes Austrius, postridie eius-
 diei quo debellatum est: cum aperte praedicaret,

tuum

tuum in hac sancta belli societate conflanda praeter ceteros laborem ac studium ; in deliberando, prudentiam et altitudinem animi ; in re gerenda, fortitudinem et alacritatem exstitisse : te & committendi proelii consuasorem, & comparandae uictoriae adiutorem sibi praecipuum fuisse . Quae cum omnia magna & praeclara sint, multo tamen a te maiora, & praeclariora Populus Romanus exspectat . Properant M. Antoni nostra omnium uota : quique animis praesentis gaudij magnitudinem capere uix possumus, rerum a te gestarum praestantia, quasi quibusdam alis, sublatis, cogitatione & spe multo iam ulterius pronolamus . Non satis est impulisse hostem : prosternendus & opprimendus est, ante quam se nouis opibus copiisque renouarit . Extorquenda sunt uobis ex illius belluae faucibus impioque dominatu ampla illa & opima regna, in quae, a Romano imperio distracta atque diuulsa, nullo iure, iniustissimus possessor inuasit . Tendit uobis Iudaea supplices manus : & palmas, quarum feracissima est, uestris uictorijs triumphisque despondet : obtestaturque uos per eum quem ex purissimae matris utero mirabiliter exeuntem excepit ; cuius uestigijs impressa, cuius admirandis operibus nobilitata, cuius sparso pro nobis omnibus sanguine irrigata est, ne se diutius patiamini indigna Christi hostium seruitute

uitute oppressam teneri. Duce olim columna
 Iudaei ex dura ac diuturna seruitute extracti
 sunt. Utinam nostris quoque temporibus Iu-
 daea ipsa duce Columna ex multo duriori mul-
 toq. diuturniori seruitute extrahatur. Proditum
 est literarum monumentis, imperante Constan-
 tio, Constantini magni filio, uisam esse in caelo
 sub specie crucis ingentem columnam corona-
 tam, quae longe lateq. collucens, a monte oliua-
 rum usque ad eum montem ubi Christus pro no-
 bis omnibus morte affectus est pertinere. De-
 clarandum est tibi M. Antoni rebus ac factis,
 tam insigne prodigium ad te & ad gentem tuam
 pertinere. An uero gentes quaedam antiquis
 temporibus propter uiolata maiorum suorum se-
 pulcra grauissima bella susceperunt: nos Iesu
 Christi domini ac Dei nostri sepulcrum, monu-
 mentum salutis nostrae, pignus resurrectionis
 nostrae, ab immundis canibus tamdiu teneri,
 cisq. ludibrio esse patiemur? Ite potius opti-
 mis ominibus generosae ac fortes animae: ite ac
 censa diuinae gloriae studio pectora: continua
 te uictorias: connectite triumphos: inuide-
 te posteris uestris gloriam eius terrae, ex qua sa-
 lus nostra prodijt, ab immanibus belluis rece-
 ptae ac recuperatae. Vbi melius sanguis spar-
 gi potest? ubi melius uita deponi? ubi uerior ac
 solidior gloria comparari? O Christe, te appel-
 lo.

to. In tua manu bellum & pax; in tua manu uictoriae; in tua manu regum ac populorum corda sunt. Inspira nostris ardorem pugnandi; da eisdem uim facultatemq. uincendi: immitte eam mentem principibus ac populis, qui nondum in hanc sanctam societatem nomina dederunt, ut id primo quoque tempore facere maturent: non quod tu, qui omnia potes, aut eorum opera aut nostra ad hostes tuos obterendos egeas: sed ut omnes, qui tuo nomine gloriantur, in partem aliquam ueniant eius gloriae, quae ex nominis ac cultus tui propagatione capietur: & quando urbem Romam imperij sedem ac domicilium, Ecclesiam Romanam religionis firmamentum esse uoluisti: da Pio Quinto Pontifici, da Populo Romana hoc munus, ut in hanc potissimum urbem, & ad hunc potissimum Pontificem partae tam nobilis uictoriae aliquando nuncius adferatur.

D. I. X. I.

ORATIO

VIGESIMA PRIMA

HABITA . ROMAE

IN . AEDE . D . PETRI . IN . VATICANO

V . ID . MAI . ANNO . ∞ . D . LXXII

in funere Pij V. Pont. Max.

DICTVRVS ex ueteri consuetudine de Pij Quinti sanctissimi & in omni uirtutum genere summi Pontificis laudibus, in hoc orbis terrarum augustissimo nobilissimoq. consessu, Patres amplissimi, maximopere commouetur ac conturbaretur animo, tum ob uirium mearum imbecillitatem, tum ob breuitatem temporis mihi ad me comparandum dati: si existimarem aut ullam in quoquam uim dicendi meritis ipsius parem posse reperiri, aut ullam longitudinem temporis suffecturam ei, qui tam copiosi ac multiplicis argumenti partes omnes pertractare

te ac persequi uellet . Sed cum & omnibus , & uobis praecipue , qui propius illum cognouistis , notum exploratumq. sit , ijs illum supra ceteros mortales uirtutibus floruisse , quarum praestantiam , non dicam exaequare dicendo , sed assequi cogitando difficile atque arduum sit : ipsa me animosiores , atque alacriores facit suscepti muneris difficultas , cogitantem , quod mihi necessario eueniet , ut & multa memoratu dignissima praetermittam , & ea ipsa , quae attingam , ieiunius multo , atque exsilius , quam pro ipsorum dignitate , percurram , idem cuilibet quamlibet exercitato , & omnibus rebus addicendum instructo homini euenturum fuisse . Ac quoniam auguratur animus , eum iam in aeternas illas beatorum sedes euectum , & cum Deo coniunctum , quae hoc tempore a nobis dicuntur , quaeq. fiunt , audire atque intueri : eundem in hoc munere obeundo modum tenebo , quem tenerem , si ipse , mortali adhuc corpore indutus , praesens adesset : ut & eo genere orationis utar , quo ipsum praecipue oblectari solitum nouimus , non pigmentis ac fucis oblito , sed seuerio ac solido : & ea sola in ipso commendem , quae ipse in rebus humanis sola commendanda ducebat . Qui ethnicorum more uixerunt , ethnicorum more laudentur : ego tam sancto , tamque Christiano principi nullam laudem conuenire arbitror , nisi

uere

uere ac proprie Christianam. Itaque in quibus exaggerandis, & amplificandis ueteres plurimi erant, & a quibus fere huius generis orationum principia ducebant, patriae claritatem, quam etiam quidam ex illis primam partem felicitatis esse dixerunt, nobilitatem generis, opes, ac copias, ea nos, etiam si uere ac copiose id facere possemus, in talis tamen uiri laudibus numeranda non duceremus. Quanti haec sint, declarauit ipse Christus, qui, totius orbis dominus, obscurum & ante id tempus ignobilem pagum, in quo nasceretur, elegit: Deus & Dei filius, faber & fabri filius haberi uoluit: rex omnium, in paupere tugurio natus, non habuit ubi reclinaret caput. Immo uero ij demum gloriosi mihi praeter ceteros, atque illustres uidentur, etiam si haec humanarum rationum momentis expendere libeat, qui Deo tantum freti, ea, quae inter homines summa habentur, sine ullis eiusmodi praesidijs, sua sibi uirtute pepererunt. Pulchrum est enim ita abundare, ut nemini quidquam debeas; ita illustrare alios, ut nihil ipse splendoris ac claritatis ab alijs mutuatus esse dicaris. Sed, his omissis, quae semper sapientissimus quisque contempsit, iam quasi thesaurum quendam rerum pulcherrimarum, ac pretiosissimarum aperiens, spectandumque proponens, e- uoluam & explicabo uera illa & diuina bona,

quae

Math. 13.

Marc. 16.

Math. 8.

Luc.

quae semper illum bonis amabilem, improbis formidabilem, utrisque admirabilem reddiderunt.

Qui statim ab ipso ineuntis aetatis principio, cum, & diuino lumine collustratus, & domestica, ut credibile est, institutione commonefactus, ijs qui in saeculo uiuerent, difficilem esse in caelum uiam iudicasset, impulsu Spiritus Sancti, su-

Gen. 12. gite patria inferiori ac terrestri, ut Abraham; iterque illud arripuit, quod ad illam superiorem ac caelestem tendenti tutius, atque expeditius

Gen. 19. esse intelligebat. Fugit ut Loth; neque post tergum respexit; cum sciret, eos, qui, manu ad aratrum apposita respiciunt retro, aptos non esse ad

Luc. regnum Dei. Fugit ut Iacob: & in ea demum

Gen. 20. terra conuiuuit, in qua uidit scalas per quas itur in caelum. Dedit enim nomen in laudatissimam illam D. Dominici sodalitatem, in qua, ut primum instituta est, tamquam in opimo ac fertili agro, eodemq. bene ac diligenter subacto, & exculto, uiri & doctrinae magnitudine, & uirtutis sanctitate praestantes, numquam alij alijs succrescere, alij ex alijs continenter propagari ac profeminari desierunt. In ea ita uixit, ut iuuenis senibus, tiro ueteranis, nouitius exercitatus, tamquam exemplum continentiae, tolerantiae, frugalitatis, obedientiae, omnis denique uirtutis proponeretur. Neque uero coepit quidem ita uiuere, sed in eo non perstitit; neque persti-

perstitit quidem, sed non longius progressus est; neque progressus quidem, sed in medio cursu de fatigatus. immo uero totum uitae spatium ita transegit, ut, cum iam pridem ad summam uirtutis perfectionem peruenisse indicaretur, ipse tamen quotidie seipso melior ac perfectior cerneretur. Cum autem alia in hoc uiro admirabilia fuerunt, tum singulare studium conseruandae uerae, ac Catholicae religionis, & aduersus eos, qui illam ulla ex parte labefactare conarentur, implacabile odium semper eluxit. Quibus cum ille perpetuum bellum gerens, ne punctum quidem temporis in uita ab eis uexandis, & exagitantis conquieuit. In alijs erratis condonandis atque ignoscendis quamquam, & sui & aliorum se uerissimus censor, non ita se durum atque inexorabilem praebebat: qui ab Ecclesia descuiissent, nisi aut ipsos erroribus, aut ipsis orbem purgaret, uitam sibi acerbam atque insuauem esse ducebat. Exedebat animum ipsius zelus Ecclesiae: Ps. 60. neque quisquam umquam uerius idem, quod olim David, dicere potuit. Non ne qui oderunt Ps. 138. te domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos. Ergo cum ei munus in eos inquirendi publice mandatū esset, quas ille potentum inimicitias, quas minas, quae pericula, quas uitae ac capitis dimicationes sibi, dum illos modis omnibus persequitur,

T defu-

defugiendas putauit? quas non potius ultro ac cupide appetijt? quam saepe ab illis petitus, a Deo mirabiliter seruatus est? ut de eo dici possit, quod alicubi ait Cyprianus, non animum martyrio, sed martyrium animo defuisse. Ob haec tanta, ac tam praeclara in Christianam Remp. merita primum creatus Episcopus Nepe sinus, deinde a Paulo IV. in uestrum Patres amplissimi Collegium adscitus, atque aggregatus, quanta cum dignitate dignitatem illam sustinuerit, quid opus est, praesertim apud uos agentem, pluribus uerbis exponere? Quantum ei prudentiae & acuminis ad uidenda ea, quae uera, & reuera essent, quantum animi, & libertatis ad eadem proferenda, quantum auctoritatis ad obtinenda semper fuit? Nihil umquam ille in dicenda sententia aut metui aut gratiae dedit: numquam ad cuiusquam uoluntatem orationem suam accommodauit: numquam quidquam ueritate prius, aut antiquius habuit. Itaque uulgo etiam dicebant, nihil ab eo precibus peti oportere: preces enim apud eum neque ad iusta impetranda necessarias esse, neque ad iniusta extorquenda efficaces. Quod si quidam ex ueteribus Romanis eo nomine felix habitus est, quod ab eo nemo ullam rem improbam petere auderet: quid hunc dicemus, quem omnes qui quid petituri erant, in quo uel minimum turpitudinis inesset,

tam-

tamquam scopulum quendam refugiebant? Ut
 autem diuino consilio, uestris suffragiis, in Pij
 Quarti locum susceptus est, tanta subito exstitit
 bonorum alacritas, & exultatio, tanta impro-
 borum fuga, & trepidatio, ut neque illi quid-
 quam sibi optatius potuisse contingere, neque hi
 uspiam se iam tuto posse consistere arbitraren-
 tur. Cernere erat bonos hilares & erectos, tri-
 stes improbos & abiectos. illos gaudio trium-
 phantes, hos de consciscendo sibi uoluntario exsi-
 lio consilia inter se communicantes: illi gratu-
 latum ad templa conuolabant, hi ad spectum ho-
 minum lucemq. uitabant: illos sublato in cae-
 lum, hos amandatos infra terram putares. Ne-
 que uero multis edictis aut programmatis opus
 fuit ad pestes quasdam hominum ex urbe pelten-
 das. Ut sol exoriens nebulas disiciat, ut uentus
 aream purgat, ita nomen ipsum noui Pontificis
 dissipauit improbos, & urbem taetra illa impu-
 rorum hominum colluione purgauit. Iam in
 ipso Pontificatu qualis fuerit si quis subtilius
 requirere instituat, ita reperiet, multis saecu-
 lis nullum Pontificem fuisse qui ad ueteres illos
 Siluestrum, Gregorium, Leonem, eiusdemque ge-
 neris alios uiuendi ratione, & consuetudine
 propius accesserit. Primum enim, si priuata
 & domestica spectemus, eandem in uictu cul-
 tuque parcimoniam retinuit, quibus a princi-

pio se, cum adhuc in monasterio esset, assuefecerat. Eadem ieiunia erant, eadem preces, eadem statis anni temporibus a certis ciborum generibus abstinencia, eadem interioris uestitus asperitas: neque quisquam umquam intemperans tanto studio uoluptates corporis consecutus est, quanto ille eas perpetuo repudiauit. Immo uero, quarum Ecclesiae constitutionum propter senectutem, aut propter imbecillitatem corporis gratia plerumque petentibus fieri solet, ijs ut ipse se solueret, quamquam, & affecta aetate, & corpore admodum imbecillo, numquam tamen adduci potuit. Quotidiè fere sacrificabat; si id non poterat, omnino tamen sacrosancto missae sacrificio intererat. Numquam ex eius ore uerbum unum prodijt, quod non aut ad Dei laudem, aut ad eorum qui aderant emendationem pertineret. Sic quamquam adhuc in terra positus, uersabatur in caelo, & cum hic nobiscum uiueret, iam tamen ciuis erat sanctorum & domesticus Dei. Tota quoque eius familia ad exemplum domini composita erat: cumque multis in locis familiares principum sumptuoso uestis genere, arrogantia & contemptu ceterorum, licentia & dicendi & faciendi quidquid collibuit, distinguere ab alijs soleant, hic suos ita instituerat, ut nulla re magis quam modestia singulari, & praecipua quadam san-

ctimonia

*Et imonia uitae a uulgaribus discernerentur. Atque haec priuatim, publice autem quot quan-
 taq. beneficia & in hanc urbem, & in totam
 Christianam Remp. contulit? Renocauit uete-
 rem ecclesiasticam disciplinam: quae ita iam ob-
 soleuerat, uix ut eius imaginem in ueterum scri-
 ptis agnosceremus. Iudiciorum seueritatem,
 quam iam improbissimus quisque, aut eludere,
 aut perrumpere solebat, renouauit: cumque
 acrioribus remedijs egere hoc saeculum iudica-
 ret, propositis etiam acerbioribus supplicijs,
 hominum libidinem audaciamque frenauit. In
 quo, si qui sunt, qui eum ut nimis seuerum, ac
 rigidum culpae audeant, &, ut molles ae-
 groti de medicamentorum amaritie conque-
 rantur, facere id non possunt, quin eadem ope-
 ra de sua nequitia & leuitate fateantur. Nam
 si aduersus extraneos tantum seueritatem adhi-
 buit, in se autem, & in suos remissus, atque
 indulgens fuit, tum sane hos reprehensores au-
 diamus: sin & domi, & foris, & in suos, & in
 alienos sui se similem praebeuit, neque quem-
 quam usque eo carum habuit, ut ad eius pecca-
 ta conuiuendum duxerit; fateamur, id quod
 res est, seueritatem illam ab eximio quodam in-
 stititiae studio profectam his temporibus neces-
 sariam ac salutarem fuisse. Iam eum & ab o-
 mni auaritia ac sordibus longissime afuisse, &*

liberalitate ac magnificentia excelluisse, & res ipsa loquitur, & ij quoque, qui propter eas quas dixi caussas parum eius gloriae fauent, contentur. Cui rei argumento est, & innumerabilium prinatorum inopia subleuata, & infinita illa uis pecuniarum, qua omnibus prope orbis Christiani partibus aliqua difficultate pressis ac laborantibus sine ulla cunctatione subuenit. Illud uero immortale, & omnium gentium omniumque saeculorum praedicatione celebrandum beneficium, quo uniuersam Christianam Remp. affecit, inita & constituta cum Philippo Rege uere Catholico, & cum Venetis belli aduersus Turcas gerendi societate, quis unquam satis pro dignitate laudauerit? Quam in societatem, ut ceteros quoque principes Christianos perduceret, cum alia multa molitus est: tum anno superiori, periculosissimo tempore, maximis caloribus, eum quem semper meritissimo unice dilexit, sororis suae nepotem, Michaelem Cardinalem Alexandrinum, sibi sanguinis quidem coniunctione proximum, sed uirtutis imitatione propiorem, in cuius adspectu, ac colloquio acquiescebat, cum quo cogitationes ac consilia sua communicabat, in quo maximum posteritati suae praesidium collocarat, eum igitur legatum in Hispaniam, in Lusitaniam, in Galliam misit: neque eius, quem tantopere amabat,

mabat, uitam in apertum discrimen exponere ueritus est, dum ne quid intentatum relinqueret, quod ad Christi gloriam & ad Christianorum utilitatem pertineret. Haec ego cum laudo, Patres amplissimi, uos laudo. Magna enim uestra laus est, aliorum quidem, quod ex corpore uestro talem principem elegistis; aliorum uero, quod uos talis princeps in amplissimum ordinem adlegit. Singulares principis nostri uirtutes Deus Optimus Max. singulari felicitate cumulauit, datis ei de duplici genere hostium duabus maximis pulcherrimisque uictorijs, altera terrestri de ijs qui in Gallia, & a Christo, et a Rege defecerant; altera nauali, cuius recens adhuc memoria est, de sempiterno Christiani nominis hoste, Turcarum tyranno. Sed & haec & alia plurima, quae sciens prudensque, ne longior sim, praetereo, historiarum scriptores monumentis suis commendabunt aeternitati; mihi autem breuiter de ipsius exitu, ac migratione ex hac uita dicendum est: ut intelligant omnes, uitam ita laudabiliter actam non minus laudabili fine esse conclusam. Duo sunt, quae, cum ad extremum uitae uentum est, etiam spectatae uirtutis uiros de gradu deicere interdum solent, doloris acerbitas, & mortis metus. Et sunt tamen, qui quamdiu a se mortis periculum abesse confidunt, do-

lorem satis forti animo ferunt. Sunt etiam, qui, dum ne graui, & diuturno dolore crucientur, imminentem mortis necessitatem satis aequo animo expectant. Qui autem utrumque praestet, ut neque doloris acerbitate, ac diuturnitate frangatur, neque aduentantis, atque imminentis mortis metu terreatur, ei petus incredibili quadam fortitudine armatum esse ac munitum necesse est. Quae laus si cui umquam merito tributa est, huic certe omnium confessione tribuenda est. Qui cum quadraginta totos dies tantam uim doloris perpeffus sit, quanta maxima cadere in hominem potest, numquam tamen ullam uocem parum se dignam emisit: sed illud in ore frequentissime habuit, Domine adde sane ad dolorem, dum addas & ad patientiam. Mortem autem sibi ab ipso morbi principio certam, atque exploratam ita non exhorruit, ut de ea sine ulla prorsus aut uultus, aut animi perturbatione loqueretur: planeq. ostenderet eam a se, ut Diuus Paulus ait, in lucro poni. Ac ne cui dubium sit, praesciuisse eum, sibi ex illo morbo moriendum fore, duas apertas, atque illustres eius rer. significationes dedit. Vnam, quod Cardinalem Alexandrinum pridie parasceues, hoc est uicesimo nono ante ipsius obitum die, sacrosanctam Eucharistiam sibi porrigentem, & usitata uerborum

borum formula utentem, iussit insistere, & ita
 uerba concipere, ut in ijs tantum fit, qui sanctissi-
 mum illud sacramentum pro uiatico accipiunt,
 ut paullo post ad aliam uitam commigraturi.
 Alteram quod cum, ob quandam morbi leuatio-
 nem, depulsum ab eo esse mortis periculum,
 constans opinio esset, septem illa praecipua ur-
 bis templa inuisere uoluit, eiusque itineris,
 quamquam uiribus morbi grauitate & longin-
 quitate deiectis, magnam partem pedibus con-
 fecit; aperte profitens, uelle se eorum reliquias
 postremum uidere, quos se non multo post uisu-
 rum esse speraret in caelo. Mortem autem illius et
 praecefferunt multa prodigia, terrae fremitus,
 terraemotus, fluminum inundationes, crebri ful-
 minum iactus, & secuta est tanta populi con-
 sternatio, ut eius desiderium uix longo tempo-
 re mitigari posse uideatur. Sed nos quidem a-
 lienissimo reipub. tempore, optimo & praestan-
 tissimo principe orbat i sumus: ille autem, ut
 confidimus, e tenebris, ac uinculis corporis in lu-
 cem libertatemq. productus, promissam pijs o-
 mnibus possidet hereditatem: ita ut mors i-
 psius, si sortem nostram respicimus, luctu & la-
 mentationibus; sin ipsum, cultu & gratulatio-
 nibus persequenda sit. Vos uero, Patres am-
 plissimi, quos iam unos maesta tanti gubernato-
 ris obitu intuetur Ecclesia, quorum ex auctorita-

te ac suffragijs, secundum Deum, tranquillitas
temporum & salus reipub. pendet, consulite
quam primum rebus afflictis, & ex uestro nobi-
lissimo corpore ac Collegio aliquem eiusmodi Ec-
clesiae rectorem deligite, qui et sedare possit mae-
rorem ex huius morte conceptum, et uoluntate,
prudencia, usu rerum, auctoritate, aptissimus sit
ad perficienda pulcherrima ac praestantissima
opera, quae praepropera huius morte imperse-
cta atque inchoata manserunt

D I X I.

ORATIO

VIGESIMASECVNDA

HABITA . ROMAE .

X . KAL . IANVAR .

ANNO . M . D . LXXII

SI pro cuius quisque propugna
tione ac defensione plura pe-
ricula subiit, plus excepit
acerbitatum, pluribus quasi
procellis ac tempestatibus agi-
tatus est: eo plus gaudij ex
ijs quae ad retinendam atque amplificandam il-
lius dignitatem pertinent, ad eum peruenire cre-
dendum est: dubitare non potes, Beatissime Pa-
ter, quin Karolus rex, te Pontifice creato, tan-
to ceteros reges eximia quadam percepti ex ea
re gaudij magnitudine superauerit, quanto non
huius modo memoriae, sed omnium aetatum ac
saeculorum reges graui ac diuturna suscepto-
rum pro Sedis Apostolicae auctoritate laborum

ac

ac discriminum perpeſſione ſuperavit . Quo ti-
bi gratior eſſe debet ac incundior gratulatio ,
quae tibi hodierno die ſit eius regis nomine , qui
cum , pro incredibili ſtudio atque obſervantia er-
ga te ſua , primus omnium hoc officio fungi cu-
peret : iſ tamen difficultatibus , quae omnibus
notae ſunt , impeditus , non prius tibi gratulari
potuit , quam diuino conſilio contigit , ut poſſis
tu quoque ei uiciſſim uere ac merito gratulari .
Eſi autem , quae proxime in Gallia pro religione
geſta ſunt , propter ſummam illius regni nobi-
litate atque amplitudinem toto iam orbe cele-
brantur : neque locus , neque regio in terris ulla
eſt , quae non plena ſit & laborum ac miſeria-
rum , quas Galli ſuperioribus annis pertule-
runt , & uirtutis ac felicitatis , qua nuper uſus
Karolus rex , maxima ex parte eos in ueterem
ſtatum uindicauit : quia tamen neque regis no-
ſtri & nomine & re Chriſtianiſſimi pietas in
Deum , quam ipſe omnibus notam ac teſtatam
eſſe uult , ulla ex re melius cognosci , neque ul-
lum dicendi argumentum hoc quidem tempore
reperi poteſt , in quo plus aut dignitatis , aut
delectationis ineſſe uideatur : peto a te Beatiſſi-
me pater , ut hoc temporis , quod mihi ad dicen-
dum tua benignitate conceditur , in harum po-
tiſſimum rerum tractatione conſumi collocariq-
patiaris . Quis igitur in Gallia rerum ſtatus
fuerit ,

fuerit, quo tempore Karolus nonus ad regni gubernacula morte fratris admotus est, omnes facile recordamur. Nam, quae mali uis iam tum Henrico regnante, in uenis ac uisceribus Galliae concepta ac conclusa latuerat: cuique optimus ille rex, ob perpetuo deplorandum inopinatae mortis euentum, remedium adhibere, cum maxime cuperet, non potuerat: eadem cum se sub Francisco secundo commouere coepisset: & ab eo quoque intempestiua morte praerepto, compressa modo & cohibita, non etiam exstincta & sublata esset: ad extremum uniuersa se, ingresso regnare Karolo, effudit. Ut autem aquae impetus saxorum lignorumue oppositu diu retentus ac retardatus, si forte tandem ea quae obstabant, aut sublata, aut perrupta & disiecta sunt, multo maior ac uehementior esse consueuit, ita illi hominum omnia turbare cupientium coetus, quos ad id tempus legum ac regum terror tamquam uinctos infrenatosq. tenuerat, fractis postremo repagulis furere ac bacchari per nobilissimum regnum, & in summa impietate summam licentiam nacti, diuina humanaq. omnia caedibus & incendijs miscere coeperunt. Atque ut antiqui fictis fabulis memoriae prodiderunt, Hercule recens nato, duos ad eum inusitatae magnitudinis angues superne lapsos esse, qui iacentem adhuc in cunis opprimerent: ita

hoc

hoc nouo Hercule, qui enim adhuc adolescens tot iam monstra perdormuerit, meritissimo huius nominis honore affici potest, regni habenas tractare aggresso, infinita quaedam non e superiore loco demissa, sed ex inferis emersa exstitit anguium uis, qui & pestilenti afflatu suo omnia contaminare, & taeterrimum uirus suum longe lateque spargentes, non ipsi modo regi adhuc puero & regnum & uitam adimere, sed & ex toto regno uerum Dei cultum, quo uno aeternae uitae spes continetur, exterminare conarentur. Qui diuini quidem numinis metu iam pridem proiecto, legum autem & iudiciorum auctoritate tum maxime propter infirmam regis aetatem contempta ac conculcata, quam stragem, quas calamitates, quam uastitatem, quot inaudita crudelissimorum facinorum exempla in Galliam intulerunt? Horret ac refugit animus ea memorare, quae post illas pestes ac furias ab humani generis hoste immissas contigerunt: profanata, euersa, incensa templa: aras sacerdotum caede maculatas: abstractas ex sedibus suis uirgines Deo sacras, direptas urbes, campos manantes sanguine, fluiuiorum cursus humanis corporibus impeditos: ludentem excarnificandis hominibus saeuitiam, feritatem ne conditis quidem mortuorum ossibus ac cineribus abstinentem. Quis usque eo Gallici, aut potius
Chri-

Christiani nominis hostis est, qui illa sine lacry-
 mis aspicere potuisset? O Gallia, Gallia, tot ui-
 rorum fortium, tot egregiorum principum, tot
 summorum Pontificum, qui tanta cum laude Ec-
 clesia dei praesuerunt, parens. Tune illa es,
 quae susceptam a Christi et Apostolorum discipu-
 lis fidem numquam postea deserueras? quae non
 a tuis tantum, sed ab aliorum quoque finibus hae-
 reticos aliosq. hostes nominis Christiani tam sae-
 pe depuleras? quae Europam, Africam, Asiam
 gestis pro Christi fide bellis nobilitaueras? quae
 uiolatam ab alijs Sedis Apostolicae dignitatem
 tam saepe restitueras? tam firmis praesidijs sae-
 pseras? tam multis ornamentis affeceras? quae
 urbem Romam ab imminente direptionis et exci-
 dij periculo tam saepe liberaueras? Vere enim
 hoc Beatissime pater, uere & sine cuiusquam in-
 iuria gloriari possumus, duabus praecipue laudi-
 bus homines nostros, post Christum natum, supra
 ceteras gentes perpetuo floruisse, quod & Chri-
 stianae religionis non conseruandae tantum,
 sed etiam propagandae studiosissimi, & ad acci-
 pienda omnia regum suorum imperia paratissi-
 mi semper fuerunt. Omnes autem illarum pe-
 stium conatus eo dirigebantur, ut & a Deo, & a
 rege abductam Galliam, earum, quas dixi, lau-
 dum utroque spoliarent. Quod si utrumque con-
 sequi ac perficere non possent, certe quidem ut
 eam

eam a summorum Pontificum cultu, & a Romanae ac Catholicae Ecclesiae communione diuellerent. Hoc praecipue imbibebant: hoc spectabant: haec eis a principio mens, hoc consilium ac propositum fuit. Neque uero dissimulanter ferebant, inquieturos se, & ut prius, regis imperio parituros, dum Romani Pontificatus auctoritas e Gallia tolleretur. Quinetiam si se rex ab hac sancta sede dissociare uellet, promptam ei & facilem uiam ad fines regni proferendos, & ad finitimas prouincias sub imperium suum subiungendas ostentabant. Sed magnus & a natura ipsa ad honestatem conformatus animus nec asperitatibus terreri, nec ulla utilitatis specie a recto auocari potest. Rex fortissimus & maioribus suis dignissimus, qui PIETATIS AC IUSTITIAE gloriam ita etiam puer adamasset, ut ipsis earum uirtutum nominibus quasi pro symbolo utatur, omnia sibi prius perferenda statuit, quam quidquam committendum, quo earum alterutra uel minima ex parte uiolari uideretur. Repudiatis igitur omnibus improborum consilijs ac suasionibus, magno ille quidem cum dolore ac cruciatu animi, sed tamen, ut qui corruptas ac uitiatas corporis sui partes, alijs omnibus frustra tentatis, urunt postremo, aut secant, ne earum contagio ceteris obsit: cum iam in lenioribus remedijs nulla spes esset, ad acriora

acriora descendere, & uim quodammodo uisceribus suis inferre coactus est. Intestinum ac domesticum bellum, in quo omnia, quae cogitari possunt miserrima, insunt, necessario ei aduersus suos suscipiendum ac regendum fuit: & ruina restinguendus ignis, ne tota Gallia eodem incendio conflagraret. Commissa multa proelia: multa caesa hominum millia: saepe fusi ac profligati hostes: rex tamen clementissimus, & suos, si qua ratione posset, prolatando potius ad sanitatem perducere, quam delere ac perdere cupiens, eis condicionibus acquieuerat, quibus aequissimas etiam iniquissimi iudicarant. Pacata ac composita omnia uidebantur: iamque spes erat, plerosque ex illis miseris agnituros errorem suum, & ad Ecclesiae gremium suapte sponte redituros: Cum illi patriae praedones, ac parricidae, qui totam prope Galliam insepultis suorum corporibus obruerant, quasi sepelierant, quorum ipsi gladij assuesacti trucidandis insontibus, assidue caedem sanguinemque sitiebant, parum se anteaetae uitae responsuros iudicarunt, nisi palmas illas, quarum adhuc cruda & recens memoria erat, noui sceleris accessione cumularent. Agebant illos praecipites, & ad supplicium rapiebant poenae eorum, quae tam multa aduersus Deum & homines impie nefarieque commiserant: ijs illi agitati, & a mente consilioque

V deducti,

deducti, ueriti non sunt aduersus illius regis caput ac salutem coniurare, a quo post tot atrocita facinora non modo ueniam consecuti erant, sed etiam benigne & amanter excepti. Qua coniuratione sub id ipsum tempus, quod patrando sceleris dictum ac constitutum erat, diuinitus detecta atque patefacta, conuersum est in illorum sceleratorum ac foedifragorum capita id quod ipsi in regem & in totam prope domum ac stirpem regiam machinabantur. O noctem illam memorablem & in fastis eximiae alicuius notae adiectione signandam, quae paucorum seditiosorum interitu regem a praesenti caedis periculo, regnum a perpetua ciuiliu bellorum formidine liberauit. Qua quidem nocte stellas equidem ipsas luxisse solito nitidius arbitror: & flumen Sequanam maiores undas uoluisse, quo citius illa impurorum hominum uadauera euolueret & exoneraret in mare. O felicissimam mulierem Catharinam regis matrem, quae cum tot annos admirabili prudentia parique sollicitudine regnum filio, filium regno conseruasset, tum demum secura regnantem filium adspexit. O regis fratres ipsos quoque beatos: quorum alter, cum, qua aetate ceteri uix adhuc arma tractare incipiunt, ea ipse quater commisso proelio fraternos hostes fregisset ac fugasset, huius quoque pulcherrimi facti praecipuam gloriam ad se potissimum

mum uoluit pertinere; alter, quamquam aeta-
 te nondum ad rem militarem idonea erat, tanta
 tamen est ad uirtutem indole, ut neminem nisi
 fratrem in his rebus gerendis aequo animo sibi
 passurus fuerit anteponi. O diem denique illum
 plenum laetitiae & hilaritatis, quo tu, Bea-
 tissime pater, hoc ad te nuncio allato, Deo immor-
 tali, & diuo Hludonico regi, cuius haec in ipso
 peruigilio euenerant, gratias acturus, indictas
 a te supplicationes pedes obijsti. Quis autem
 optabilior ad te nuncius adferri poterat? aut
 nos ipsi quod felicius optare poteramus princi-
 pium Pontificatus tui, quam ut primis illis men-
 sibus taetram illam caliginem, quasi exorto so-
 le, discussam cerneremus? Hoc ille nobis porten-
 debat ac praesignificabat dissectus draco, gentis
 tuae, Beatissime pater, nobilissimum ac pulcher-
 rimum insigne: fore, ut immanis ille draco, aut
 illa potius multorum capitum hydra, quae non
 paludem aliquam Lernaeam, sed potentissimum
 & opulentissimum regnum tamdiu obsederat, te
 Pontifice dissecaretur. Nunc igitur contempla-
 re quaeso animo nouum illum Dauidem, caesi ac
 prostrati gygantis spolijs ac sanguine decorum:
 eumque hilari uultu ad genua tua prouolutum,
 ita tecum loqui existimato. Ego Pater sanctis-
 sime atque optime, cum maiores meos, maximos
 & potentissimos reges, accepissem omnes usque

a Hlodoueo in sinceritate atque integritate religionis Christianae, ne uno quidem excepto, plus mille annos firme ac constanter perstitisse: eosdemq. praecipua quadam erga Sedem Apostolicam obseruantia, periculisq. ac laboribus pro illius defensione aditis, & illud, quo nullum pulchrius est, Christianissimorum nomen, & primarium inter reges Ecclesiae filios locum consecutos: statim a puero illud mihi proposui, ut eos potius, aut adaequare, aut etiam, si fieri posset, superare contenderem, quam committerem, ut non satis respondere traditae mihi ab illis gloriae iudicaretur. Itaque & Pium Quintum dum inter homines fuit sanctissime ac religiosissime colui; & eo ad meliorem uitam uocato, cum primum audiui te in locum illius esse suffectum, tanto gaudio affectus sum, quantum percipi, aut cogitari maximum potest. Multa enim iampridem de tuis in omni genere praeclaris uirtutibus audiueram, quae te isto honoris amplissimi fastigio dignissimum reddidissent. Prudentiam, quam nihil fallere; iustitiam, quam nihil inflectere; fidem & constantiam erga amicos, quam nulla temporum asperitas imminuere, aut labefactare potuisset. In colendo Deo pietatem sine simulatione; in regendis hominibus seueritatem sine superbia; in administrandis negotijs & sine festinatione diligentiam,

tiam, & sine tarditate grauitatem. Mouit etiam me subita illa totius Cardinalium Collegij in decernenda tibi summa potestate consensio: quae neque sine certa & explorata opinione uirtutis tuae, neque sine singulari diuinae prouidentiae afflatu potuit contigisse. Magna me spes tenet, fore, ut sub tali Pontifice in ouile Christi gentes, & quae ueram religionem nondum acceperunt, aggregentur; & quae ab ea descuerunt, denuo congregentur. Quam ad rem perficiendam omnes meas & regni mei opes tibi libentissime defero, ea fide, quam rebus in regno meo gestis satis iam & tibi & uniuerso orbi, ut arbitror, approbavi: simulq. tibi & Apostolicae Sedi, quam debeo obedientiam praesto atque exhibeo, & praestitutum atque exhibitum in perpetuum spondeo. Neque dubito fore, ut a te uicissim quaecumque ad meam & regni mei dignitatem pertinebunt, non tantum intacta & inuiolata conseruentur; sed etiam, ubi occasio tulerit, augeantur. Haec, quae tibi rex ipse, Beatissime pater, praesens dicere cuperet; quia id non poterat, per hunc illustrem uirum Nicolaum Rambolleti dominum, equitem ordinis regij, unum ex intimis consiliarijs suis, custodiarum suarum praefectum, Karoli Cardinalis Rambolletij fratrem & natura & uirtute germanum, significanda censuit. Quam-

quam enim facile intelligebat, haec eadem te ex
 praestanti uiro, pariq. dignitate praedito Fran-
 cisco Barone Feràlio oratore apud te suo cog-
 niturum: non tamen sibi uisus est suam in te co-
 lendo pietatem satis declaraturus, nisi huius
 rei caussa propriam ad te legationem desti-
 nasset

D I X I.

ORATIO

VIGESIMATERTIA

HABITA . ROMA E

ANNO . ∞ . D . LXXIV

in funere Karoli IX. Gallorum Regis .

*H*oc igitur unum restabat ad
flictis ac paene prostratis in-
felicis Galliae rebus , ut KA-
ROLVS Rex , quo se illa re-
creabat ac solabatur uno , de
quo cogitans , in quem in-
tuens , omnium quas excepit acerbitatum memo-
riam deponebat , cum bonorum animos ad ali-
quam spem quietis erigere coepisset , in ipso ineun-
tis adolescentiae flore , acerba atque immatura
morte raperetur ? O fallaces hominum spes , o
incerta nota , o lubrica & ancipitia humanae vi-
tae curricula . Merito lacrymis oculi omnium
madent : merito omnia planctibus gemitibusq. cir-
cumsonant : merito undique querellae & lamen

tationes exaudiuntur. Tu ipse Beatissime Pater, cuiuset in prosperis rebus spectata moderatio est, & in aduersis animi magnitudo, in tanto casu cohibere dolorem non potes: quasque lacrymas grauitas & constantia retinere ac frenare consueuerat, eas nobilissimi omnium Regni miseratio, & paterna caritas elicit. Planeq. alijs in rebus quaerenda est fortitudinis ac constantiae laus: in tam graui uulnere, tam dubijs ac formidolosis Christianae Reip. temporibus accepto, immanis quaedam duritia esset, non flere, non ingemiscere, non commoueri. Qualem enim, quantumq. Regem, & quanta, non dicam indole, quod tamen in homine adolescente satis esse uideretur, sed quanta omnium regiarum uirtutum copia praeditum amisimus? Quem cum diuina prouidentia, annos natum non amplius decem, in illo celsissimo maiorum suorum solio collocasset: quantas ille iam tum, quamq. crebras, in illa aetate, quae nihil cogitare, nihil loqui, nisi leue, ac ludicrum, solet, inusitatae cuiusdam & inauditae prudentiae significationes dedit? Incredibile dictu est, quam saepe ille in deliberationibus publicis sapientissimorum senum sententiae puerulus anteuenterit, quaeq. illi dicere in animo habebant, ea prior ipse protulerit: nemo ut esset, cui non, in tanta annorum immaturitate, tanta mentis, & consilij maturitas diuinum

num potius quiddam, quam humanum, uidetur. Est certe, est aliqua uis originis ac sanguinis: quosq. magnis ac nobilibus populis rectores destinauit praepotens ille rerum omnium moderator Deus, in eis plerumque uirtus non exspectat annos: sapientiaeque semina in eorum animis & comprehendunt facilius, & tempestiuus adulescunt. Iam quae laus in filiis praecipua est, reuerentia aduersus parentes, & eorum praeceptis ac monitis obtemperatio, ea ille ita praestitit, ut numquam omnino neque priuatis, neque publicis in rebus uoluntas ipsius a sapientissimae matris consilio discreparit. Quid? in fratres quanta, quamque se omni ex parte prodens caritas? Quod & semper alias cognitum est, et proxime cum ab HENRICI Regis in Poloniam proficiscentis amplexu auelli non poterat, sequi a uita relinqui, quod ab eo relinqueretur, putabat. De pietate autem in Deum, & de ardentissimo studio, quod semper habuit conseruandae ac propagandae Catholicae religionis, quid ego nunc plura praedicem, aut quid res in omne aeuum omnium scriptorum ingenia fatigaturas exornare in hac mediocritate ingenij, & in his temporis angustijs coner? Cui enim ignotum est, aut cui notius, quam tibi, Beatissime Pater, uobisq. omnibus Patres amplissimi, quos ille labores pertulerit, quibus difficultatibus conflectatus

*flictatus sit, quae pericula subierit, quibus
damnis se Regnumque suum sponte multauerit,
dum quiduis satius esse ducit, quam ut quidquam
in Gallia, se uiuo, de Christianae religionis inte-
gritate minueretur? Qui quot annos regnauit,
totidem continenter pro fidei defensione pugna-
uit. Etenim taetra illa natio perditorum ac pro-
fligatorum hominum, qui fraudibus ac menda-
cijs suis nuper delapsae de caelo & sibi solis pate-
factae ueritatis nomen obtendunt: qui, quod ad
legem Dei cupiditates suas dirigere grauantur,
legem Dei ad cupiditates suas detorquere conan-
tur: quorum conspirationes sub Henrico II. ini-
tae, sub Francisco II. leuiter patefactae, susce-
ptis a KAROLO Regni habenis, aperte se ac pro-
palam effundentes, florentissimum, dum per il-
los licuit, Galliae Regnum omni scelere ac crude-
litate lacerarunt, non tam id agebat, quamquam
id quoque, ut Regiam auctoritatem conuelleret,
quam ut Regnum ab Ecclesiae communione di-
uelleret. At ille generosi seminis adolescens,
qui amorem Dei & Ecclesiae cum ipso nutricis
lacte suxisset, totaq. mente penitus combibisset,
articulatim se prius concidi ac comminui passus
esset, quam a recta illa regula patriae & auitae
religionis abduci. Itaque dum purgare Regnum
suum illis pestibus nititur, dum illius hydrae &
in suam & aliorum perniciem contumacis adsi-
due*

due renascentia capita amputare conatur: quat-
 tuordecim, tot enim regnavit, annos in perpetuis
 bellorum fluctibus, & in perpetua Regni ac vi-
 tae suae dimicatione transegit. Ut, nisi pulcher-
 rimum illud CHRISTIANISSIMI cognomen a
 maioribus suis hereditarium accepisset, id ipse si-
 bi posterisq. suis sua uirtute peperisset. Quinet-
 iam, cum capitales quidam ac nefarii homines di-
 cerent, facilem ei esse & expeditam uiam non mo-
 do ad pacandum Regnum suum, sed etiam ad fines
 illius sine ullo labore amplificandos ac proferen-
 dos, si remittere aliquid de tanto illo uetustae reli-
 gionis conseruandae studio uellet: magno animo a-
 uersatus ac detestatus illorum consilia, omnes sibi
 coronas, omnia regna, omnia imperia sordere di-
 xit prae illa immortalitatis corona, quam sibi in
 caelo repositam esse consideret. Cumque eum
 exaggeranda hostium multitudo ac uiribus per-
 terrefacere uellent: Dominus, inquit, dominus
 ipse eos interficiet spiritu oris sui. Prope super-
 uacaneum uideri potest, cum de tam Christiano
 Principe uerba faciam, quanta illius erga Sedem
 Apostolicam obseruantia fuerit, dicere. Quo
 enim quisque Christum ipsum sanctius & religio-
 sius colit, eo studiosius & magis ex animo Vica-
 rios ipsius colat, necesse est. Quo modo ille de
 PIO V. cuius memoria in benedictione est, &
 sentiebat, & loquebatur? Quem sibi non homi-
 nem,

nem, sed angelum quendam humana inter mortales specie uersantem uideri dicebat: cuius monitus tamquam caelestia quaedam oracula reue- rebatur. Nam de te Beatissime Pater, qui successor illius omnium uotis expetitus, diuino consilio delectus, tam subita tamq. admirabili totius sacrosancti Collegij consensione declaratus es, quam magnifice in omni sermone praedicare solitus esset, dicerem: si, quam facile praestas, ut ab omnibus uno ore lauderis, tam libenter eos, a quibus laudaris, audires. His ille artibus ita sibi bonorum omnium animos uoluntatesq. deuinxerat, ut, quamquam ex eius aetate & temperatione corporis probabiliter sperare poterant, diu se illius uirtute fruituros, cuperent tamen omnes, si fieri potuisset, partem aliquam uitae suae conferre ac contribuere, & annis suis uitam illius prorogare. Sed nihil in humanis rebus firmum, nihil stabile, nihil diuturnum reperiri potest. dum condocere nos uult Deus, terram nobis, non pro domicilio, sed pro diuersorio datam: hanc, quae uita dicitur, non tam uitam esse, quam iter ad uitam: in caelo, non in terra, nobis esse spem desigendam ac collocandam: agit omnia arbitrato suo, & quae solida ac firmis nixa radicibus putantur, ea momento temporis uertit. Cum uexata tot calamitatibus Gallia paullum tolleret oculos, & Dei ac Regis sui perduellibus

duellibus partim fractis ac domitis, partim captis ac comprehensis, tandem aliquando se post tot mala respiraturam sperare inciperet: ecce tibi lenta et omnem fallens medicorum industriam febris, uires adolescentis immortalitate digni, & nati ad relinquendum omnibus bonis perpetuum desiderium sui, ita paullatim attriuit ac labefactauit, ut ad postremum ineuitabilem ei attulerit ex hac uita migrandi necessitatem. Quod ubi percrebruit, qui tum plangor omnium, quae complorationes, quae lamentationes fuerunt? Alius sibi scindebat capillum, alius lacerabat genas, alius pectus & humeros crebris ictibus uerberabat; alij interire amores ac delicias Galliae, alij cadere columnen religionis, alij Catholicorum praesidium deiici, alij alia, quae diuersis diuersa non diuersus suggerebat dolor, miserabiliter querebantur. Ipse unus interritus, & aequissimo animo exitum diuinæ uoluntatis exspectans, cum matrem, uxorem, fratrem, ceterosque propinquos ad se conuocari iussisset: primum quidem sacramenta, quibus morituri praemuniri et Deo conciliari solent, omnia & poposcit, & magna cum animi summissione ac diuinæ maiestatis ueneratione suscepit: deinde uero contestatus, eo tantum sibi molestam esse mortem, quod fratrem suum, tum Poloniae, mox etiam Galliae Regem futurum, moriens complecti non posset: ceteroqui gaudere se, quod tantum successorem habi-

turus

turus esset, cuius singulari et tot iam documentis comprobata uirtute, non dubitaret fore, ut res Gallicae feliciter componerentur: interea obtestari, atque obsecrare matrem, ut Regni gubernacula susciperet, quaque prudentia Regnum sibi tot annos conseruasset, eadem fratri suo conseruaret: sese iam tunc omnem potestatem regiam in eam, usque ad fratris reditum, transferre: hortari ceteros, ut ipsius primum, deinde fratris, cum reuertisset, imperio amanter ac fideliter obtemperarent: praecipue, autem, ne quid umquam prius, aut antiquius haberent conseruatione Catholicae religionis: ex ea bona omnia fluere; ea neglecta, collabi ac concidere omnia. Sed iam ualete, inquit, et mei memores este: ego enim ad Deum uocor: quem ut aequiorem ac placabiliorem peccatis meis iudicem experiar, uestris me omnium adiunari precibus postulo. Haec fatus, deficiente iam, et moribunda uoce, tuum Christe Iesu nomen inuocans, tuam sanctissima uirgo apud filium opem implorans, ad uos, ut confidimus euolauit. Ac, si quidem ipsum spectemus, gratulari ei potius quam lugere debemus. Regnum enim terrestre caelesti, laborem quiete, mortalitatem immortalitate mutauit. Quod mortuus est, humanae fragilitatis est; quod ita mortuus diuinae cuiusdam felicitatis. Bonum certamen certauit, cursum consummauit, fidem seruauit. Aut iam coronauit eum Deus, aut breui, tuis Beatissime Pater, et

totius Ecclesiae precibus adductus, coronabit corona iustitiae, quam promisit diligentibus se. At illam tot Regum matrem, toties iam custodem ac conseruatricem Regni, ipsa sua felicitate miserandam, quo nunc, quo tandem esse animo creditis? Quae ex summis honoribus summos dolores consecuta, ter iam, & in uiro & in duobus filiis mortua, uitae suae superstes, toties ore suo eorum clausit oculos, a quibus claudi cupiebat suos; tam saepe eis officia praestitit, quae sibi ab eis praestari maluisset. Quid illa fortissimarum domina gentium Gallia? quae sibi eodem funere cum Rege suo efferri uisa est: quae iacet adhuc perculsa & attonita tanto uulnere, metuens, ne, illius atrocitate, etiam illa, quae consanuisse uidebantur, recrudescant. Pro Deus optime maxime, etiam cum ulcisceris, benefice; etiam cum poenas exigi, misericors: quibus tam grauibus culpis tam diuturnam in se iram tuam Gallia prouocauit? Quattuordecim iam anni sunt, & eo amplius, cum illud potentissimum & memoria nostra florentissimum Regnum perpetua bellorum ciuiliu serie ita & ab alienis & a suis uexatur, ac diripitur, ut de eo iam dici possit, quod scriptum est apud prophetam: Residuum erucae comedit locusta: & residuum locustae comedit bruchus: & residuum bruchi comedit rubigo. Atque ut magis intelligatur, id diuina ultione fieri, quoties inibi esse uidetur, ut iam iamq. com

. I X I Q

ponantur

ponantur ac tranquillentur omnia, in ipso, ut ita dicam, portu frangitur nauis. Properarat HENRICVS II. pacem cum PHILIPPO Rege Catholico quibuslibet condicionibus facere, ut, expeditus belli curis, huius mali nascentis semina elideret. In ipso eius rei conatu ac molitione, inopinata morte sublatus est. Sub FRANCISCO II. conspiratione detecta, spes obiecta erat fore, ut, paucorum supplicio, ceterorum audacia in perpetuum reprimeretur. Ante ipse mortuus est, quam de fontibus comprehensis supplicium sumeretur. Nunc nuper eo rem perduxerat KAROLVS IX. ut omnes instare finem malorum existimarent. Aliter Deo uisum est: qui HENRICO III. Galliae & Poloniae Regi, quem tam multis tamq. illustribus argumentis sibi carissimum esse declarauit, hanc felicitatem, ut speramus, reseruare maluit. Neque dubium est, hoc ita euenturum, si omnes nos a uitijs nostris auersi, quae Dei placandi certissima ratio est, tota mente conuertamur ad Deum, eumq. adsidue obsecremus, ut compescat iram suam: et, quando KAROLVM in sinum, ut speramus, suum excepit, HENRICI III. ductu, sub GREGORIO XIII. raptores quidem lupos interfici, oues autem, quae aberrarunt, in ouile suum reduci uelit. Ita eueniat, Ita eueniat, domine Iesu, cui laus omnis & gloria debetur in omnem aeternitatem

ARISTOTELIS
ETHICORVM
AD.NICOMACHVM

LIBER. QVINCTVS

IN. QVO
DE.IVSTITIA.ET.IVRE
ACCVRATISSIME
DISPVTVR

M. Antonio Mureto interprete.

...
...
...
...

...
...

...
...

...
...

...
...

...
...

...
...

...
...

...
...

...
...

...
...

...
...

re
b
u
ru
di
fu
m
q
ti
te
p
m

M. ANTONIVS

M V R E T V S

A V D I T O R I B V S . S V I S

V^M hunc Aristotelis li-
brum uobis explicatu-
rus essem, multis de caus-
sis mihi faciendum pu-
taui, ut eum prius lati-
ne a me conuersum ede-
rem. primum quoniam etsi in ceteris li-
bris explicandis conatus eram efficere,
ut ne ij quidem qui graecarum littera-
rum rudes sunt, aditum sibi ad me au-
diendum peregrinitate sermonis occlu-
sum esse quererentur, non obscuris ta-
men multorum sermonibus aures meae
quotidie uerberabantur, conqueren-
tium, crebro illo uocum graecarum in-
teriectu retardari intelligentiam suam:
planiora sibi multo, & expeditiora o-
mnia fore, si latine dicerentur. horum

a 2 igitur

igitur studio aliquid tribuendum esse
dixi. deinde submolestum ipsi mihi
nonnumquam erat, uerum ut fatear,
tantum quotidie operae ac temporis in
reddendis singulis uocibus ponere: ut
mihi quoque satius uideretur, semel il-
lo labore defungi. Nam cum singulae
disputationes nostrae in unius horae cur-
riculum concludantur, ex eoque ipso ali-
quid saepe multis occasionibus delibe-
tur, ac detrahatur, adhibenda parcimo-
nia est, uidendumq. omni studio, ut id
saltem quod datur, quam possumus o-
ptime & utilissime collocetur. Iam e-
tam breui tempore non multum potest
tractandis rebus relinqui, si aliquid ex
eo singula uerba decerpant. Praecipue
autem hic liber propter mirificam quan-
dam rerum ac sententiarum subtilita-
tem postulare quodammodo uidebatur,
ut, quo liberiores animi nostri totos se
ad eas penitus cognoscendas darent, il-
la altera pars laboris & uobis & mihi de-
meretur. Fuere & aliae huius mei con-
siliae caussae, quas nihil necesse habeo
pluribus persequi. Dedi autem ope-
ram quantum quidem in me fuit, ut Ari-
stotelis

stotelis non sententiam modo exprime-
rem, sed genus ipsum dicendi, quoad
liceret, imitarer. Nam cum suo quisque
modo, & loquatur & scribat, aliosque
angusta, pressa, concisa, alios ampla,
copiosa, redundans delectet oratio: non
satis probo consilium eorum, qui, cum
Aristoteles siccitatem quandam tenui-
tatemque dicendi, contra Cicero co-
piam & ubertatem adamauerit, neque
quidquam tam dissimile sit, quam eo-
rum inter se dicendi genus, Aristote-
lem tamen interpretantes, quia se, quam
possunt Ciceronis simillimos esse cu-
piunt, quae ab illo & breuiter, & sub
obscurè dicta sunt, ea huius more dila-
tant, atque diducunt. Sed suum cui-
que, ut dicitur. Ego an, quod uolui,
assecutus sim, nescio, aut potius id
non assecutum esse me, scio: certe qui-
dem, quod in hoc genere optimum est,
id me secutum esse, ac propositum ha-
buisse confido. Neque damno indu-
striam eorum, qui aut ante me, aut post
me (si quidem iam duodecim anni sunt,
cum huius libri interpretatio mea pri-
mum edita est) in his rebus latine tra-

etandis elaborarunt: quorum etiam qui
dam auxilio ad eam rem meo usus esse
se, non diffitentur. Neque tantum, ut
ille dixit, posterior dies prioris discipu
lus est, sed etiam magister. Multa ali
ter olim accipiebam, aliter hodie acci
pio: graccos etiam libros multo pluri
bus locis deprauatos esse uideo, quam
tunc arbitrabar. Itaque necesse est, mul
ta longe secus in eorum interpretationi
bus, quam in mea, legi. De quibus
non intelligentes modo, sed etiam eos,
qui sibi tales uidentur, quorum omnis
aetas magnam copiam extulit, iudicatu
ros esse prospicio. Horum ego neque
alteros reiicio, neque alteros extime
sko. est eiusdem ingenij, & eruditorum
admonitiones amare, & indoctorum
maledicta contemnere. Vbi, & cur a
ceteris dissenserim, uos quidem quoti
die ex me ipso, ceteri autem ex commen
tario, quem, cum primum licebit, edi
turi sumus, intelligent.

Romae. Kal. Martij, Anno ∞ . D. Lxv

ARISTOTELIS
ETHICORVM

AD. NICOMACHVM

LIBER. QVINCTVS

M. Antonio Mureto interprete.

DE Iustitia autem & iniustitia quaerendum est: tum cuiusmodi in actionibus sitae sint, tum cuiusmodi mediocritas iustitia, & ius quarum rerum medium sit. In his autem rebus exquirendis eandem uiam rationemque teneamus, quam in superioribus secuti sumus. Videmus igitur omnes iustitiae nomine eiusmodi quendam habitum significare uelle, quo homines propensi sunt ad agenda quae iusta sunt, quoque ea & agunt, & uolunt. eodemque modo iniustitiam dicere habitum quo res iniustas & agunt & uolunt. Quocirca nobis quoque principio posita sint haec ad naturam utriusque adumbrandam. neque enim eodem modo se res habet in

scientijs facultatibusq. & in habitibus: nam facultas quidem & scientia uidetur eadem contrariorum esse: at non idem habitus contrariorum. exempli caussa, a bona ualitudine ea tantum efficiuntur quae ipsi conuenientia sunt, non etiam quae contraria. Dicimus enim ualenter ambulare aliquem, cum ita ambulat, ut is qui bene ualet. Saepe igitur contrarij quidem habitus ex contrario, saepe etiam ipsorum habituum ex rebus quae eis subiectae sunt cognitio capitur. Nam etsi bona corporis habitudo nota sit, mala quoque nota sit: & ex bene habitis corporibus bona corporis habitudo, ex ipsaq. uicissim bene habita corpora. Si enim bona habitudo est carnis soliditas: malam, esse carnis raritatem necesse est, & bene habitum id, quod habet uim efficiendae soliditatis in carne. consequitur autem plerumque, si altera pluribus modis dicatur, ut & altera quoque. Ut si iustum, etiam iniustum. Videtur autem multis modis dici iustitia & iniustitia. Sed quia propinqua est homonymia ipsarum, latet: neque ita, ut in ijs, quae longe distant, perspicua est. magna enim est formae dissimilitudo, ut constat clein uocari homonymos & iugulum & clauim. Sumptum igitur ac positum sit, quot modis dicatur iniustus. Videtur autem iniustus esse & is qui legi non paret, & is qui plus sibi sumit quam par est, neque

que conseruat aequalitatem. Vnde constat iustum quoque fore tum eum qui legi obtemperat, tum cum qui conseruat aequalitatem. Quare iustum quidem est tum id quod lege praescribitur, tum id quod aequale est: iniustum autem tum id quod aduersum legem committitur, tum quod inaequale est. Quando igitur iniustus plurius quam par est, auidus est, in bonis haec ipsius affectio cernetur: non tamen in quibuscumque: sed in ijs demum in quibus prospera aduersaque fortuna quae sunt illa quidem semper simpliciter et absolute bona: sed huic aut illi non semper. Homines autem ea & optant & persequuntur, at non ita oportet, sed optare quidem ut ea quae simpliciter bona sunt, sibi quoque bona sint: sequi autem ea, quae sibi bona sunt. At iniustus non semper id quod plus est sequitur, sed et id quod minus, in ijs quae simpliciter sunt mala. Verum quoniam uidetur et minus malum quodammodo bonum esse: plurius autem cupiditatem in bono dicimus, propter ea uidetur tum quoque plurius cupidus esse. est autem iniquus (hoc enim complectitur, et commune est) et contra legem facit. Quando autem qui contra legem facit iniustus est, qui uero ei obtemperat iustus: perspicuum est, omnia legitima iusta quodammodo esse. nam & ea quae a scientia legum ferendarum definita sunt, legitima sunt, & eorum unum quodque iustum esse dicimus. Leges
autem

autem omnibus de rebus publice loquuntur spectantes, aut id quod communiter omnibus utile est, aut id quod optimatibus, ijs uel qui principatum in ciuitate obtinent, seu propter uirtutem, seu quo alio tali modo. Quare uno quidem modo iusta ea dicimus, quae ad felicitatem eiusque partes ciuili societati conficiendas ac conseruandas ualent. Imperat autem lex & ea facere quae sunt fortis uiri, ut non deserere ordinem, neque fugere, neque abijcere arma; & quae temperantis, ut non facere adulterium, neque alienae pudicitiae illudere; & quae mansueti, ut non percutere, neque maledicere: itidemque in ceteris uirtutibus ac uitijs illa quidem iubens, haec autem prohibens: recte quidem ea quae recte posita est, deterius autem ea quae temere inconsiderateque lata. Haec igitur iustitia est illa quidem perfecta uirtus, non tamen simpliciter, sed ad alium relata. Ideoque saepissime iustitia uirtutum praestantissima uidetur; ac neque hesperus, neque lucifer ita admirabilis esse. Et in prouerbio est, Iustitia in sese uirtutem amplectitur omnem. & eo maxime perfecta uirtus, quoniam perfectae uirtutis usus est. perfecta autem est, quoniam, qui ea praeditus est, etiam in alium uirtute uti potest, non tantum ipse secum. Multi enim suis quidem in rebus uirtute uti queunt, in ijs autem quae ad alium pertinent, non queunt. &

propterea

propterea recte a Biante dictum uidetur, Magistratus uirum patefaciet. nam qui magistratum gerit, alium iam spectat, & in uitae communione uersatur. Atque ob eam ipsam causam iustitia una ex uirtutibus alienum esse bonum uidetur; quoniam ad alium pertinet. ea enim agit, quae alij utilia sint, ut principi, aut communi. Ergo pessimus quidem ille est, qui improbitate, & in se ipsum, & in amicos; optimus autem, non qui in se ipsum, sed qui erga alium uirtute utitur. id enim difficile est. Haec igitur iustitia non pars uirtutis, sed tota uirtus est: nec quae ei aduersatur iniustitia, pars uitiositatis, sed tota uitiositas. Quid autem uirtus, & haec iustitia inter se differant, constat ex ijs quae diximus. est enim eadem quidem, sed non eadem utriusque ratio: nam qua ratione ad aliam pertinet, iustitia est; qua talis quidam habitus est, simpliciter uirtus. Quaerimus autem eam iustitiam quae pars uirtutis est: est enim quaedam, ut dicimus, itidemq. de iniustitia ea, quae pars est uitiositatis. Esse autem, id argumento est, quod qui agit aliquid eorum quae ad cetera uitia pertinent, iniuste ille quidem facit, sed nihil amplius consequitur. Ut is qui clypeum per ignauiam abiecit, aut asperitate ductus est ad maledicendum, aut illiberalitate, ne pecunia iuuaret alium, retardatus. cum autem plus ali

quid

quid consequitur, saepe nullo tali uitio peccat, at ne omnibus quidem, & aliquo tamen. uituperamus enim eum: idque iniustitiae nomine. Est igitur alia quaedam iniustitia, ut pars quaedam totius: & iniustum quoddam, pars illius totius iniusti, quo quidquid contra legem fit continetur. Praeterea si duorum unus quidem lucri causa cum aliena uxore rem habeat, & insuper aliquid mercedis accipiat: alter autem id faciat cum sumptu ac detrimento suo, ut cupiditatem expleat, hic quidem intemperans potius, quam pluris auidus, esse uideatur; ille autem iniustus, sed non intemperans. constat autem id ex eo euenire, quod lucrum facit. Praeterea omnia alia iniuste facta referimus semper ad aliquod uitium: ut si quis adulterium fecit, ad intemperantiam; si eum qui sibi proximus erat in acie, deseruit, ad timiditatem; si percussit, ad iram. at si lucrum fecit, ad nullum uitium, praeterquam ad iniustitiam. Vnde constat, praeter totam illam iniustitiam, aliam quandam esse illius partem synonymam, quoniam utriusque definitio in eodem genere est: ambarum enim uis est in quadam relatione ad alium. sed haec quidem in honore, aut pecunijs, aut salute, aut si quo uno nomine possimus haec omnia complecti, cernitur, & in ea uoluptate quae capitur ex lucro; illa uero in ijs omnibus in quibus

quibus uersatur uir bonus. Non unam igitur
 esse iustitiam; & esse aliam quandam, praeter
 eam quae tota uirtus est, constat. quae autem
 ea, & cuiusmodi sit, intelligendum est. Duo-
 bus modis iniustum dici ostendimus: tum quid-
 quid contra legem fit, tum quod ab aequalitate
 discedit: itemque iustum & quidquid ex lege fit,
 & quod aequale est. Cum igitur iniustum prio-
 ri illo modo accipimus, tum ea de qua prius di-
 ctum est iniustitia exsistit. Quoniam autem ab
 aequalitate discedere, & contra legem facere,
 non est idem: sed eorum alterum habet eam ra-
 tionem, quam pars ad totum: (nam facit qui-
 dem contra legem quicumque ab aequalitate di-
 scedit: sed non quicumque contra legem facit,
 ab aequalitate discedit) fit etiam, ut iniustum,
 & iniustitia non eadem sint, sed alia ab illis:
 sintq. haec quidem ut partes; illa uero, ut tota.
 Pars enim est haec iniustitia totius iniustitiae:
 eodemque modo haec iustitia illius iustitiae. Qua-
 re de ea iustitia & iniustitia, quae partium ra-
 tionem obtinent, itidemq. de iusto & iniusto di-
 cendum est. Ergo iustitia illa quidem, quae per
 totam uirtutem pertinet, & iniustitia, quarum
 illa omnis uirtutis, haec omnis uitij erga alium
 usus est, omittatur. nam & quae ex eis iusta in-
 iusta sunt, quomodo definienda sint, constant.
 Fere enim pleraque eorum quae praescribuntur
 legibus,

legibus, sunt ea ipsa officia, quae ex omni uirtute ducuntur. Vnicuique enim uirtuti conuenienter uiuere iubet lex: unum quodque otium sequi uetat. Totius autem uirtutis efficientia sunt ea praecepta legum, quibus disciplina ciuium ea quae rempublicam spectat, ad eamque dirigitur, continetur. Sed de priuata cuiusque disciplina, qua quis simpliciter & absolute uir bonus est, utrum ad ciuilem facultatem, an ad aliam quandam pertineat, posterius disputandum erit. Non enim fortassis idem est bonum uirum esse, & bonum ciuem quocumque in loco. Iustitiae autem illius quae uirtutis est pars, & eius quod ex ea iustum dicitur, unum quidem genus est, quod cernitur in distribuendo honore, aut pecunijs, alijs ue rebus quae diuidi possunt inter eos qui eiusdem reipublicae communione coniuncti sunt. In ijs enim fieri potest, & ut alter altero plus minus ue, & ut aequam uterque partem ferat. alterum quo negotia quae inter se contrahunt homines diriguntur. Huius autem partes sunt duae. Nam eorum quae inter se homines contrahunt, quaedam sponte fiunt, quaedam inuite. Sponte quidem, quae talia sunt, ut uenditio, emptio, mutuum, fideiussio, commodatum, depositum, locatio & conductio. Sponte autem fieri dicuntur, quoniam talium negotiorum principium, sponte instituitur. Eorum autem
 quae

quae sunt inuite partim clandestina sunt, ut fur-
 tum, adulterium, ueneficium, lenocinium, serui-
 alieni, circumuentio, aut corruptio, per insi-
 dias allata nex, falsum testimonium; partim
 uiolenta, ut uerbera, uincula, mors, rapina, de-
 bilitatio, maledictum, contumelia. Quando
 autem & iniustus inaequalis est, & iniustum
 inaequale, constat esse & medium aliquod inae-
 qualis. id autem est aequale. Quacunque enim
 in actione est plus & minus, est & aequale. Si
 igitur iniustum, inaequale est, iustum aequale
 esse oportet. quod & uidetur omnibus, etiam si
 ratio, cur ita sit, non afferatur. Cum autem
 aequale medium sit, iustum quoque medium
 quoddam erit. est autem aequale quod minimum
 sit, in duobus. quare necesse est, iustum, quod &
 medium, & aequale est, & ad aliquid referri, et
 aliquibus tale esse. Ac, qua quidem medium est,
 quorundam est, ea uero sunt plus, & minus: qua
 autem aequale est, in duobus cernitur: qua deni-
 que iustum, & quibusdam, & ad alios relatum.
 Necesse igitur est, iustum, quod minimum sit, in
 quattuor uersari. Nam & quibus iustum est,
 duo sunt; & ea in quibus, duo. Eademq. erit ae-
 qualitas, & ijs quibus, & ijs in quibus. ut enim
 altera inter se affecta sunt, sic & altera. Si enim
 aequales non sint, aequalia non habebunt. immo
 uero inde existunt pugnae, & expostulationes,

cum

cum aut qui aequales sunt, non aequalia, aut qui non aequales, aequalia ferunt, & ex distributione consequuntur. Praeterea ex eo quod pro dignitate fit, idem aperte colligitur. Omnes enim fateantur in distributionibus, id quod iustum est, pro dignitate esse oportere. Ipsa tamen dignitatem non eadem in re omnes collocant. Sed ij quidem qui popularem statum rei-publicae probant, in libertate; qui paucorum potentiam, in diuitijs, aut in nobilitate; qui optimatum, in uirtute. est igitur iustum analogum quiddam. analogum enim non tantum proprium est numeri monadici, sed omnino, numeri. analogia enim est aequalitas proportionum: idque quod minimum sit, in quattuor. ac diiunctam quidem in quattuor esse, manifesto apparet. sed & continens. uno enim ut duobus utitur, & bis dicit. exempli causa, ut prima ad secundam, sic secunda ad tertiam. bis igitur dicta est secunda. Itaque si bis ponatur secunda, quattuor erunt analogae. est autem, & iustum, quod minimum sit, in quattuor: & eadem ratio. distant enim similiter quibus & quae. erit igitur, ut primum extremum ad secundum, sic tertium ad quartum. & uicissim igitur, ut primum ad tertium, sic secundum ad quartum. Itaque, & totum ad totum, quod quidem distributio copulat. ac si quidem sic componantur, iuste

Ita copulat. copulatio igitur primi extremi cum tertio, & secundi cum quarto, est ius illud, quod in distributione uersatur, ac medium. analogum enim medium est. ius autem analogum. Vocant autem mathematici talem analogiam geometricam. in geometrica enim euenit, ut & totum ad totum eandem rationem habeat, quam utraque pars ad alteram. Non est autem continens haec analogia. non enim fieri hic potest, ut idem numero sit extremum, cui & quod. Ius igitur hoc analogum est: iniustum autem, quod non est analogum. est autem alterum plus, alterum minus. quod quidem euenit etiam in rebus ipsis. Nam qui iniuriam facit, plus boni consequitur; qui accipit, minus. in malo autem contra. nam minus malum, comparatum ad maius, boni rationem obtinet. est enim minus malum magis expetendum maiori. expetendum est autem bonum, & magis, maius. Hoc igitur unum iuris genus est. Reliquum est alterum, in corrigendo situm: cui locus est in ijs, quae homines inter se tum sponte tum inuiti contrahunt. Huius autem iuris alia quaedam ratio est, quam superioris. Nam illud quod in rerum communium distributione positum est, semper retinet eam quam diximus analogiam. Et enim si communis pecunia distribuenda sit, eadem proportio seruanda erit, quam inter se ha-

bent ea quae a quoque illata sunt. & iniustum illud quod huic iuri aduersatur, est, quod non retinet proportionem. Hoc autem ius quod in contrahendis negotijs situm est, aequale quidem est quiddam, & iniustum, inaequale. non ad illam tamen analogiam, sed ad arithmeticam. nihil enim refert, uir bonus hominem nihili, an homo nihili uirum bonum fraudauerit: neque adulterium fecerit uir bonus, an is, qui nulli rei est. Sed in ipsam tantum damni differentiam intuetur lex: utiturque ijs ut aequalibus: si ille quidem iniuriam facit, hic autem iniuria afficitur: & si ille quidem laesit, hic autem laesus est. Itaque iniustum illud, cum inaequale sit, ad aequalitatem perducere conatur. si quidem, & cum hic percussus est, ille percussit, aut etiam interfecit, hic autem mortuus est, diuisa est perpeffio, & actio in partes inaequales. at conatur eam damno ad aequalitatem perducere, de lucro detrahens: Dicitur enim proprie loquendo etiam in eiusmodi rebus (quamquam quibusdam satis proprium, & ad eam rem aptum nomen non uidetur) lucrum, ut in eo qui percussus sit, & damnum in eo qui percussus est. sed tum demum cum dimensa est perpeffio, uocatur alterum quidem damnum, alterum autem lucrum. Itaque pluris, & minoris aequale medium est. lucrum autem & damnum alterum plus est, alterum

rerum minus, contrarie. boni quidem plus, &
 mali minus, lucrum: contrarium autem, da-
 mnum. Inter quae medium est aequale, quod in-
 stum esse dicimus. Ergo ius quidem id quod cor-
 rigendi uim habet, medium est inter damnum,
 et lucrum. quocirca cum aliqua de re ambigunt,
 ac controuersantur, ad iudicem confugiunt. Ire
 autem ad iudicem est, ad ius ipsum ire. Iudex
 enim, si hoc nomen tueri, ac sustinere uult, est
 quasi ius animatum. & quaerunt iudicem me-
 dium. ac uocant eos nonnulli medianos. ut, si
 medium assequantur, ius suum assecuturi. Ius
 igitur medium quiddam est: si quidem, & iu-
 dex. Iudex autem exaequat: & ut, si linea in
 partes inaequales diuisa sit, quo maior pars di-
 midiam superat, id aufert, & addit ad mino-
 rem partem. cum autem bisariam diuisum est
 totum, tunc aiunt se suum habere, cum aequas
 partes acceperunt. aequale autem medium est
 maioris & minoris ad analogiam arithmeti-
 cam. atque ob id ius a graecis dicitur dicaeon,
 quoniam est, dicta, id est duas in partes aequa-
 les diuisum. ut si quis dicat dictaon, & ab ijs-
 dem iudex uocatur dicaestes quasi dictastes. Si
 enim duorum aequalium ab altero ablatum ali-
 quid sit, & additum ad alterum, fit ut duobus
 tantis maius sit alterum. si enim detractum
 modo esset, non autem additum, uno tantum ma-

ius esset: medio igitur maius est, uno, & medium eo a quo ablatum est, uno. haec igitur nobis nota erit ad cognoscendum, quid tum auferre oporteat ab eo, qui plus habet, tum addere ei qui minus. quo enim quis medium superat, hoc addere oportet ei qui minus habet: quo autem medium superatur, id auferendum a maximo. Sint tres lineae inter se aequales $AA BB CC$. ex linea AA detrahatur pars AE , & addatur ad CC , sitque CD . Ita tota linea DCC lineam EAA superat parte CD & parte CF . ergo, & lineam BB parte CD .

a	e	a	
b		b	
c	f	c	d

RALATA autem sunt haec nomina damnum, & lucrum ex eo quod sponte contrahitur. nam habere plus suo, lucrum facere dicitur. minus autem quam principio, damno affici, ut in uenditione, & emptione, alijsq. quae per legem fieri possunt, quod si neque plus neque minus, sed ipsa ex se ipsis effecta sint, sua se habere aiunt, ac neque damnum, neque lucrum facere. Itaque lucri cuiusdam, & damni medium est ius in ijs, quae non sponte

sponte contrahuntur : quod tantundem habeat
uterque contrahentium posterius, quantum prius
habuerat. Videtur autem quibusdam antipe-
ponthos, id est talio, siue reciproca quaedam per-
pessio, ius esse simpliciter, & absolute, ut Py-
thagorei dixerunt : definiabant enim simplici-
ter ius talionem. talio autem neque ad id ius,
quod in distribuendo, neque ad id, quod in corri-
gendo situm est, accommodari potest. quam-
quam uolunt Rhadamanthys quoque id ius fuisse,
Tum fuerit lex recta, ferat si quisque quod
egit. multis enim locis consonum non est. Ut si
quis magistratum habens percussit alium, non
oportet eum uicissim percuti. & si quis magi-
stratum percussit, non percuti modo eum oportet,
sed & puniri. Praeterea multum interest id,
quod sponte fit, & quod inuite. sed in commu-
nitatibus rerum ultro citroque permutandarum
id ius, quod talio dicitur, continet societatem
analogia, non autem aequalitate. Factis enim
proportione reciprocis manet coniunctio ciuita-
tis. Aut enim quaerunt, quod sibi mali factum
est reponere : sin minus, seruitus esse uidetur :
aut quod boni : sin minus, tollitur officiorum ui-
cissitudo. officiorum autem uicissitudine fit, ut
una maneant. quo circa, & Gratiarum tem-
plum in propatulo statuunt, ut fit remuneratio.
Id enim gratiae proprium est. uicissim enim offi-

cio aliquo demereri oportet eum qui gratificatus est, & ipsum denuo aliud gratificandi principium facere. efficit autem remunerationem analogiae consentaneam coniunctio per diametrum. uerbi causa sit architectus ubi *A*, sutor ubi *B*, domus ubi *C*, calceus ubi *D*.

<i>a</i>	<i>b</i>
Architectus	Sutor
<i>c</i>	<i>d</i>
domus	calceus

OPORTET igitur architectum a suto-
re opus illius accipere, & uicissim ei
suum dare. Ergo si primum exaequa-
ta fuerint haec ad analogiam, deinde fiat an-
tipeponthos, id est mutua acceptio, erit quod
dicitur: sin minus, non aequum est, neque con-
sistere potest. nihil enim prohibet praestantius
esse unius opus opere alterius: oportet igitur
haec exaequari. hoc autem locum habet etiam
in alijs artibus. tollantur enim funditus, nisi
& is qui facit, faciat tantum & tale, & is qui
accipit, accipiat hoc, & tantum, & tale. non
enim ex duobus medicis constat societas, sed ex
medico & agricola, omninoque alijs, & non
aequali-

aequalibus . sed eos exaequari oportet . quare oportet omnia , quorum permutatio est , quodammodo comparabilia esse , cuius rei causa nummus in usum uenit : qui quodammodo mensura efficitur omnium rerum . omnia enim metitur . Ergo , & quanto quaeque res pluris minoris ue sit : & quot calcei domum , aut alimentum adaequent . Oportet igitur quam rationem habet architectus ad sutorem , tot calceos cum domo aut alimento comparari . nisi enim id fiat , non erit permutatio , neque communitas . id autem non erit , nisi quodammodo aequalia sint . quare oportet unam aliquam esse communem omnium rerum mensuram , ut prius dictum est . ea autem est reuera quidem indigentia , quae omnia continet : si enim nullius rei indigeant , aut non similiter , aut non erit permutatio , aut non eadem . Successit autem nummus quasi compacto in indigentiae locum : ob idque uocatur nomisma , quod non natura , sed nomo , id est lege , ualet , & in nobis est mutare eum , atque inutilem efficere . erit autem mutua illa acceptio , cum exaequata erunt omnia , ut quam rationem habet agricola ad sutorem , eandem habeat opus sutoris ad opus agricolae . In figuram autem analogiae ducendi sunt , cum permutaturi erunt . alioqui alterum extremum utranque exsuperantiam habebit . sed cum sua habent , sic ta-

men sunt aequales, & ad communitatem apti :
quoniam haec aequalitas in ipsis effici potest.

agricola

sutor

a

b

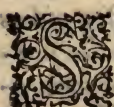
alimentum

opus sutoris adaequatum

c

d

(cum alimento

UBLATA autem hac accipiendi uicissitudine, tolleretur uitae communitio. Indigentia autem contineri societatem hominum, ac si unum quiddam sit, ex eo intelligi potest, quod cum aut uterque, aut alter altero non indiget, non permutant : ut cum eius, quod quis habet, alter indiget, uerbi causa, uini, exportandi frumenti fit potestas. hoc igitur exaequari oportet. In permutationem autem futuram si nunc non indiget, fore eam, si indiguerit, nobis quasi sponsor est nummus. Oportet enim, hunc ferenti, licere id quo eget accipere. Idem autem accidit etiam nummo. neque enim semper tantundem ualet. stabilior tamen uidetur esse. Quare oportet esse omnibus rebus pretia constituta. Ita enim semper erit permutatio, & quae eam consequitur, communicatio. Nummus igitur symmetra omnia efficiens,

efficiens, adaequat. Neque enim communica-
 tio sine permutatione, neque permutatio sine ae-
 qualitate, neque aequalitas, sine symmetria esse
 potest. Reuera igitur ea, quae tantopere di-
 stant, symmetra fieri non queunt, sed quantum
 ad usum satis est, queunt. Vnum igitur aliquid
 esse oportet, idque hominum instituto, unde, &
 nomisma uocatur. Id enim omnia efficit symme-
 tra, cum omnia metiatur. Sit domus pretium
 quinque minae: lecti autem mina una: lectus
 igitur ipsius domus quinta pars erit. Quare con-
 stat, quot lecti domum exaequent: nempe quin-
 que. Hanc autem ante nummi usum fuisse ra-
 tionem permutandi, perspicuum est. nihil inte-
 rest enim, dentur ne lecti quinque pro una domo,
 an quanti sunt lecti quinque. Quid igitur in-
 iustum iniustumq. sit, & mutua illa perperessio, quae
 antipeponthos dicitur, quemadmodum ad iustum
 affecta sit, dictum est. His autem definitis, con-
 stat iustam actionem faciendae & accipiendae in-
 iuriae mediam esse. alterum enim est plus habe-
 re, alterum minus. Iustitia autem mediocritas
 est, non eodem modo, quo uirtutes illae, de qui-
 bus antea disputauimus, sed quia medij est, iniu-
 stitia autem extremorum. Et iustitia quidem est
 habitus, ex quo iustus dicitur propensus ad con-
 sulto agendum id quod iustum est, & ad ius tri-
 buendum tum sibi, si cum altero contrahat, tum
 alteri

alteri cum altero contrahenti, non ita, ut sibi
 plus eius quod expetendum est, minus autem alte
 ri, & eius quod noxium est, contra, sed & sibi,
 & alijs id quod ad analogiam aequum est. Con-
 tra iniustitia ad id quod iniustum est. Id autem
 est nimium, & parum commodi et damni non ser-
 uata proportione. Itaque iniustitia est nimium
 & parum: quia est & eius quod nimium est, &
 eius quod parum. In sua quidem causa nimium
 sibi tribuens eius, quod simpliciter utile est,
 eius quod noxium est, parum. in aliorum autem
 negotio, generaliter quidem, eodem modo: disce-
 dit autem a proportione nunc in hanc, nunc in il-
 lam partem. Iniuriae autem minus extremum
 est iniuriam accipere: maius iniuriam facere.
 De iustitia igitur & iniustitia, quae utriusque
 natura sit, itemque de iusto & iniusto, hoc modo
 a nobis uniuersè disputatum sit. Quando autem
 fieri potest, ut quis iniustum quiddam faciat, ne-
 que dum tamen iniustus sit, quae nam sunt illae
 iniustae actiones, quas qui suscipit, iam iniu-
 stus est in uno quoque iniustitiae genere, ut fur,
 aut adulter, aut latro? an sic quidem nihil inte-
 rerit & nam & fieri potest, ut quis cum muliere
 aliqua rem habeat, sciens quaenam ea sit, neque
 tamen a suscepto sic agendi consilio, sed a libi-
 dinis motu actio illa tamquam a principio fluxe-
 rit. Ille igitur facit quidem iniustum quiddam,
 neque

neque tamen iniustus est : ut neque fur, & si furatus est : neque adulter, & si adulterium fecit. eodemq. modo in ceteris . non est autem ignorandum, totam hanc quaestionem esse de eo iure quod simpliciter ius est, id est de iure ciuili . id autem est inter eos qui uitae societatem inierunt, ne qua re ad uiuendum necessaria egerent, liberi & aequales, aut ad analogiam, aut ad numerum . Itaque quibus hoc non est, eis inter se non est ius ciuile : sed ius quoddam & tantum ex quadam similitudine ita uocatum . est enim ius inter eos quos inter etiam lex . lex autem inter eos in quibus iniustitiae locus est . iudicium enim iusti & iniusti disceptatio est . In quos autem cadit iniustitia, ij etiam iniuste facere possunt . Id autem est plus sibi tribuere eorum quae simpliciter bona sunt, minus eorum quae simpliciter mala . Quare non hominem imperare sinimus, sed rationem . quoniam sibi ipsi id facit, & efficitur tyrannus . est autem magistratus custos iuris . quod si iuris, & aequalitatis . Quoniam autem nihil ex eo uidetur amplius consequi, si quidem iustus est : neque enim plus sibi tribuit eius quod simpliciter bonum est, nisi sibi proportionem debeatur, ideo alij laborat . ac propter eam causam aiunt iustitiam alienum bonum esse : ut & antedictum est . Danda igitur ei aliqua merces, ea uero honor est & decus . Quicumque autem

ijs contenti non sunt, hi tyranni fiunt. Ius autem domini in seruos, & patris in liberos non idem est atque haec, sed simile. neque enim proprie dicitur iniustitia in ea quae sua cuiusque sunt. Mancipium autem & filius usque eo dum adoleuerit, seiunctusque sit, tamquam pars patris est. iam nemo est qui laedere se consulto uelit, quare nullius in se ipsum iniustitia est. ergo ne iniuria quidem, neque ius ciuile. lege enim constat, & in ijs est qui eam naturam habent, ut inter ipsos communis lex esse possit. Eos autem esse dicebamus quibus est inter ipsos imperandi & parendi aequalitas. Quare magis cum uxore, quam cum liberis & cum seruis, est iuris communitas. Id enim est ius oeconomicum: quod tamen ipsum quoque aliud est a ciuili. Ciuile autem ius partim naturale est, partim legitimum. Naturale quidem quod ubicumq. terrarum idem ualeat, non quod ita statutum sit aut secus. legitimum autem, quod a principio quidem nihil interest sic fiant an secus: ubi autem constitutum fuerit, interest. ut mina redimi captiuos, aut capram Ioui immolare non oues, & quae praeterea de singulis rebus lege sanciant. ut Brasidae sacra facere, & quaecumque populi suffragijs scita sunt. Videantur autem quibusdam omnia talia esse. quia quod naturale est, immobile est, & quocumque in loco eandem uim habet. ut ignis

urit

urret & hic & apud Persas . iura autem mutari
 uident . neque tamen omnino id ita se habet : sed
 aliqua tantum ex parte . quamquam apud Deos
 quidem fortassis nulla ex parte ita se habet , apud
 nos autem est quidem aliquid naturale mobile ,
 non tamen omne , sed nihilo minus aliud natura
 ualet , aliud non natura . Quod autem eorum ,
 quae aliter habere se possunt , naturale sit , quod-
 que non natura , sed lege & consensu hominum
 ualeat , etiam si utraque peraeque mutabilia
 sint , constat . eademq. distinctio etiam ad alias
 res accommodari poterit . Natura enim dextra
 manus fortior est : etsi euenire potest ut omnes
 homines aequae utraque manu utantur . Ea au-
 tem iura quae ex consensu , & utilitate nata
 sunt , similia sunt mensuris . non enim omnibus
 in locis aequales sunt uini frumentiq. mensu-
 rae : sed ubi quidem emunt , maiores : ubi autem
 uendunt , minores . Eodem modo quae iura non
 naturalia sed humana sunt , non quocumque in
 loco sunt eadem . quando ne reipublicae quidem
 status . etsi unus tantum est omnibus in locis na-
 tura optimus . Vnumquodque autem ius , & u-
 numquodque legitimum eandem rationem ha-
 bet , quam uniuersum ad singula . nam ea quidem
 quae aguntur multa sunt . illorum autem unum-
 quodque unum . uniuersum enim est . Differunt au-
 tem iniuria & iniustum : itidemq. dicacoma , id
 est ,

est, iuste factum & iustum. nam iniustum quidem est aut natura, aut lege. id autem ipsum postquam factum est, iniuria est. prius autem quam fiat, nondum, sed iniustum. Similiter etiam dicacoma. sed tamen commune nomen quo quidquid iuste factum est uocatur, est potius dicacopragema; dicacoma autem proprie est correctio iniuriae. Horum autem singula quas quotque species habeant, & cuiusmodi uersentur in rebus, posterius quaerendum erit. Cum iusta iniustaque sint ea quae diximus, tum demum quis iniuste agit, & iuste, cum ea sponte facit. at cum inuitus, neque iniuste neque iuste facit, nisi casu & ex consecutione quadam. ea enim agunt, quibus ut iusta iniusta ue sint, accidit. iniuriam autem & iuste factum id demum esse definiuimus, quod sponte fit. si enim sponte factum sit, tunc demum uituperatur, simulq. iniuria est. Quare erit quidem aliquid iniustum, neque tamen iniuria: nisi illud quoque adsit, ut sponte fiat. Sponte autem fieri dico, ut supra dictum est, quod quis eorum quae in sua potestate sita sunt, agit, sciens, neque ignorans, neque quem, neque quo quasi instrumento, neque cuius rei causa: ut quem uerberet, & quo, & quam ob causam. atque eorum quodque non ex consecutione quadam, neque per uim. ut si quis apprehensa alicuius manu alium uerberet, is, cuius est manus, non agit sponte.

te . neque enim in ipso situm est . Fieri autem po-
 test , ut pater sit is qui percutitur : qui autem
 percutit , sciat quidem hominem esse , aut esse
 aliquem eorum qui adsunt , sed patrem esse ne-
 sciat . eademq. distinctio adhibita intelligatur ,
 & in fine ad quem dirigitur actio , & in tota
 denique actione . Quod igitur ignoratur , aut
 non ignoratur quidem , sed in ipso situm non est ,
 immo per uim fit , inuite fit . Multa enim eo-
 rum etiam quae natura fert , scientes & agimus
 & patimur , quorum nihil neque sponte nostra ,
 neque nobis inuitis fieri dicendum est : qualia
 sunt senescere , aut mori . Ut autem iniusta , ita
 iusta quoque multa sunt non proprie ac per se ,
 sed ex quadam tantum consecutione . Nam &
 si quis inuitus ac metu depositum reddat , neque
 iustum facere , neque iuste facere dicendus est ,
 nisi ex euentu : & eodem modo is qui necessita-
 te subactus atque inuitus depositum non reddit ,
 ex euentu tantum dicendus est iniuriam inferre ,
 & iniustum facere . Eorum autem quae sponte
 fiunt , partim capto prius consilio facimus ; par-
 tim non capto . ac capto quidem consilio ea , de
 quibus prius deliberauimus ; non capto autem ,
 cum deliberatio nulla antecessit . Cum igitur
 trium generum sint ea damna , quae in socie-
 tatibus inferuntur : ea quidem , quae cum igno-
 rantia coniuncta sunt uocamus errata : cum quis
 neque

neque scit quem, neque quid, neque quo instrumento, neque cuius gratia se quid facere putabat, id euenit, sed quod non putasset. exempli causa, non ut uulneraret, sed ut pungeret: aut non illum, aut non illo modo. Cum igitur praeter opinionem damnum illatum est, infortunium est: cum autem non praeter opinionem quidem, sed tamen sine malitia, erratum. aberrat enim, cum in ipso est principium causae. infortunatus autem est, cum extra. Cum autem sciens quidem, sed nulla antegressa deliberatione, iniuria est. ut quaecumque per iram aliosque omnes animi motus necessarios, aut naturales eueniunt hominibus. Nam qui eis impulsus laedit alium, ac peccant, iniuriam illi quidem faciunt: suntque talia facta iniuriae, nondum tamen propterea iniusti, neque improbi sunt. neque enim damnum est per improbitatem datum. Qui autem capto consilio laedit, iniustus est, & improbus. Quocirca bene quae per iram facta sunt non iudicantur facta consulto. non enim prior laedit, qui per iram facit, sed qui irascendi causam dedit. Praeterea uero ne ambigitur quidem factum sit nec ne sit, sed an iure factum. Ira enim opinione iniustitiae commouetur. Neque in iis quae per iram facta sunt in controuersiam uenit, factum sit nec ne: ut in contractibus, ubi necesse est alterum im-

probum

probum esse, nisi obliti id faciant: sed cum de
 facto inter ipsos conueniat, de iure tota conten-
 tio est. At qui consulto, & cogitato aliquid fe-
 cit, non ignorat. Quod si quis capto consilio
 alium laedat, iniuriam facit. & qui tales iniu-
 rias facit, iniustus iam est: cum aut ab analo-
 gia discedit, aut ab aequalitate. Itidemque in-
 iustus est, qui capto ita agendi consilio id quod in-
 iustum est facit. Vt autem iustum aliquid facere
 dicatur, satis est si sponte faciat. Iam eorum
 quae inuite fiunt, quaedam uenia digna sunt,
 quaedam non sunt. Nam quaecumque non in-
 scientes tantum, sed etiam per inscientiam pec-
 cant homines, ignoscenda sunt: quae autem non
 per inscientiam, sed inscientes quidem, per ali-
 quam tamen affectionem animi neque huma-
 nam, ignoscenda non sunt. Quod si satis iam
 distincte a nobis accipienda inferendaq. iniuria
 disputatum est, dubitare possit aliquis, primum
 quidem, sit ne ita ut dixit Euripides, cuius il-
 lud est sane admirabile, & abhorrens ab opi-
 nione communi:

Genitricem ut interfecerim, breui eloquar.

Sponte utriusque, aut ipsius, sed non mea.

VTRVM enim reuera fieri potest, ut quis
 suapte sponte accipiat iniuriam, an non potest?

Sed ut quisquis iniuriam facit, sponte facit, ita quicumque accipit, inuitus accipit? Et numquid, ut omnis iniuria sponte fit, ita de accipienda iniuria uniuerse alterutrum dicere possimus, aut omnem sponte accipi, aut omnem ab inuitis: an quaedam sponte accipiuntur, quaedam ab inuitis? eademque dubitari possunt de ratione obtinendi iuris sui. Nam quisquis agit iuste, sponte agit. quare consentaneum est, eorum, quae utrique opponuntur, similem esse rationem: ut aut & sponte accipiant iniuriam homines, & sponte ius suum obtineant, aut utrumque inuiti. Sed illud admirabile uideri potest, si quisquis ius suum obtinet, sponte illud obtinere dicatur. sunt enim quibus ius suum non sane sua sponte tribuitur. Nam id quoque dubium esse alicui possit, utrum quisquis iniusti aliquid perfert, ei fiat iniuria: an ut in agendo, sic in perpetiando quoque se res habeat. In utroque enim potest aliquis ex euentu tantum quodam iusti particeps esse, similisq. iniusti ratio est. neque enim idem est, iniustum aliquid facere, & iniuriam facere; neque iniustum aliquid perpeti, & iniuriam accipere. idemque dicendum est de ratione iuste agendi, & obtinendi ius suum. Fieri enim non potest ut quis afficiatur iniuria, nisi sit qui iniuriam faciat; neque ut quis ius suum obtineat, nisi sit qui iuste agat.

Quod

Quod si iniuriam facere nihil aliud est, quam sponte aliquem laedere: sponte autem laedit, qui scit, & quem, & quo, & quomodo: incontinens autem sponte ipse se laedit: sequitur, ut & sponte accipiat iniuriam, & ut quis ipse sibi iniuriam facere possit. est autem hoc quoque unum ex ijs quae in quaestionem uocari solent, fieri ne possit, ut quis ipse se iniuria afficiat. praeterea potest quis suapte sponte propter incontinentiam suam ab alio laedi, qui sponte eum laedat: ut sponte iniuriam accipere posse uideatur. An uero recta non est ea, quam supra posuimus, definitio: sed ad illa, laedere ita, ut scias, & quem, & quo, & quomodo: addendum praeterea est, praeter eius qui laeditur uoluntatem? laeditur ergo aliquis, & iniustum aliquid perfert suapte sponte: sed sua sponte iniuriam accipit nemo. nemo enim id uult, ne incontinens quidem: sed praeter uoluntatem suam agit. neque enim uult quisquam, quod bonum esse non censeret. at incontinens id agit, quod agere non oportere iudicat. Qui autem sua dat; ut Homerus ait Glaucum dedisse Diomedi aurea pro aereis, quaeque centum bobus aestimarentur, pro ijs, quae nouem; ei nulla fit iniuria. In ipsius enim arbitrio est dare. iniuria autem affici non in ipso est, sed esse oportet qui iniuriam faciat. iniuriam igitur sponte quidem non accipi constat.

*Restant duo explicanda ex ijs, quae proposui-
 mus: Vter tandem iniuriam faciat, is ne qui
 praeter dignitatem plus tribuit, an qui plus ha-
 bet: & possit ne quis sibimetipsi iniuriam face-
 re. nam si illud est, quod priore loco diximus,
 facitq. iniuriam, non qui plus habet, sed qui
 tribuit: sequitur, ut si quis sciens, & spon-
 te plus alteri, quam sibi tribuat, iniuriam ipse
 faciat sibi, quod quidem moderati homines fa-
 cere videntur. etenim uir bonus facile de suo iu-
 re decedit. An ne hoc quidem simplex est? fie-
 ri enim non potest, ut alterius boni plus conse-
 quatur, ut gloriae, aut eius, quod simpliciter
 honestum est. Praeterea dissoluitur hoc ea,
 quam tradidimus, faciendae iniuriae definitio-
 ne. nihil enim patitur praeter suam uoluntatem:
 Quare iniuria non afficitur propterea: sed, si
 forte, laeditur solum. Constat autem fieri in-
 iuriam ab eo qui distribuit, non semper ab eo,
 qui plus habet. neque enim, ut cuique inest,
 quod iniustum est, is iniuriam facit: sed in quo
 inest sponte id facere: id est, unde est actionis prin-
 cipium, quod quidem est in eo, qui distribuit,
 non in eo qui accipit. Praeterea quando face-
 re multis modis dicitur: & quodammodo et-
 iam inanima interficiunt, & manus, & seruus
 eius qui mandauit: haec iniuriam quidem non
 faciunt, etiam si res iniustas faciant. Prae-
 terea*

terea si quis ignorans iudicauit, non facit iniuriam, quod ad ius legitimum attinet, neque iniustum iudicium est: sed tamen quodammodo iniustum. Aliud enim est ius legitimum, aliud primum. at si sciens iudicauit iniuste, plus ipse quoque consequitur, dum aut amico gratificatur, aut inimicum ulciscitur. Vt igitur, si quis partem ferret eius, quod iniuste tribuit, ita is quoque, qui ea in iudicando secutus est plus habet. Nam, & in illis, qui agrum adiudicauit, non agrum, sed pecuniam accepit. Homines autem in sua potestate positum esse putant iniuste agere: quocirca, & facile esse, iustum esse. id autem secus est. Nam facile quidem est, & in ipsis situm, cum uxore uicini rem habere, & percutere alterum, & manu pecuniam dare: sed certo quodammodo affectos haec facere, neque facile est, neque in ipsis situm. Eodem quoque modo nullam magnam sapientiam putant esse, nosse quae iusta, quaeque iniusta sint: quia ea, de quibus loquuntur leges, intelligere difficile non est. At ea iusta non sunt nisi ex consecutione: sed ita demum iusta, si certo quodam modo fiant, & certo quodam modo tribuantur. Id autem operosius est, quam quae salubria sunt nosse. Nam illic quoque mel, & uinum, & elleborum, & uestionem, & sectiorem facile est nosse: at nosse quomodo haec ad

sanitatem adhibenda sint, & cui, & quando,
 ita difficile est, ut medicum esse. Ob id autem
 ipsum etiam iusti hominis esse existimant nihilo
 minus iniuste agere. quoniam nihilominus, ac
 magis etiam, potest iustus eorum unumquodque
 facere. nam & rem habere cum muliere, & per
 cutere. & uir fortis clypeum abicere, & in su-
 gam uersus utramlibet in partem currere. At
 timide agere, & iniuste agere, non haec face-
 re est, nisi ex consecutione: sed ea facere certo
 quodam modo affectum. Vt medicare & sana-
 re, non aut secare, aut non secare, aut medica-
 menta adhibere, aut non adhibere est, sed certo
 quodam modo ea facere. In ijs autem iura lo-
 cum habent, qui participes esse possunt eorum
 quae simpliciter bona sunt, quique praeterea
 eorum & plus & minus, quam sat est, conse-
 qui possunt. Nam alijs quidem nimium tribui
 non potest, ut fortasse dijs: alijs autem nulla eo-
 rum particula utilis est, ut insanabilibus, &
 malis: immo eis obsunt omnia. alijs autem us-
 que ad aliquem modum. idque humanum est. Se-
 quitur ut de aequitate, & de aequo bono, quam
 rationem aequitas ad iustitiam, quam aequum
 bonum ad ius habeat, differamus. Inspicienti-
 bus enim neque idem omnino, neque aliud gene-
 re uidetur. Atque interdum quidem id quod
 aequum bonum est, & eiusmodi hominem lau-
 damus.

damus. Itaque Graeci nomen epijces, quod nos
aequum bonum dicimus, etiam ad alia quae lau-
dant transferunt, & epijces uocant quod bonum
est, & nomine epijcestron significant aliquid me-
lius esse. Interdum autem rationem sequenti-
bus mirum atque absurdum uidetur, si aequum
bonum, cum sit quiddam diuersum a iure, lau-
dabile est. aut enim ius bonum non est, aut epij-
ces non est bonum, si aliud est: aut si utrumque
bonum est, idem est. Haec igitur fere sunt, quae
de aequo bono dubitari solent. Quae omnia
quodammodo uere dicuntur, neque inter se dis-
sident. Nam & aequum bonum ita quodam iu-
re melius est, ut ipsum quoque ius sit: neque ita
est iure melius, ut sit aliud quoddam genus. Idem
igitur & ius est, & aequum. Cumque ambo
sint bona, melius est aequum bonum. Inde au-
tem oritur dubitatio, quod aequum bonum, ius
quidem est; non tamen ius legitimum, sed legi-
timi iuris correctio. Cuius rei haec caussa est,
quod lex omnis generalis est. Quibusdam au-
tem de rebus uniuerse & generaliter recte prae-
cipi non potest. Quibus igitur in rebus genera-
liter loqui necesse est: id autem recte fieri non po-
test, accipit lex id, quod plerumq. fit, non illa
quidem peccati nescia. ac nihilominus recta est.
culpa enim non in lege, neque in legis latore, sed
in ipsa rei natura est. Iam enim talis est rerum

agendarum materia. Cum igitur lex quidem
 uniuerse loquitur, accidit autem postea aliquid
 praeter generale illud, tunc rectum est, qua par
 te praetermisit aliquid legislator, atque aber-
 rauit, uniuerse locutus; corrigere quod omis-
 sum est: quod & legislator ipse diceret si prae-
 sens adesset, & si sciuisset, lege cauisset. Qua-
 re ius quidem est, & iure aliquo melius. non ta-
 men iure simpliciter. sed eo peccato quod ex ge-
 nerali sermone natum est. Atque haec est natu-
 ra aequi boni, correctio legis, qua parte manca
 est, quia generaliter loquitur. Nam haec caus-
 sa est cur non omnia legibus comprehensa sint:
 quod de quibusdam lex ferri non potest. Quo-
 circa psephismate opus est. Interminatae enim
 rei interminata est & regula: ut & aedificatio-
 nis Lesbiae regula plumbea. nam transfertur,
 & inflectitur ad figuram lapidis, neque eadem
 manet: quomodo & psephisma ad ea quae agun-
 tur. Quid igitur sit aequum bonum, & quid
 ius, & quo iure melius, constat. Ex quo perspi-
 cuum etiam est, quis sit uir aequus & bonus.
 qui enim talia consulto sectatur, agitque, neque
 summum ius in deteriore partem persequitur,
 sed de suo concedit, tamenetsi lex a se facit, ae-
 quus est: & habitus ille aequitas, quae iustitia
 quaedam est, non alius aliquis habitus. Ecquid
 autem sibi metipsi aliquis iniuriam facere pos-
 sit,

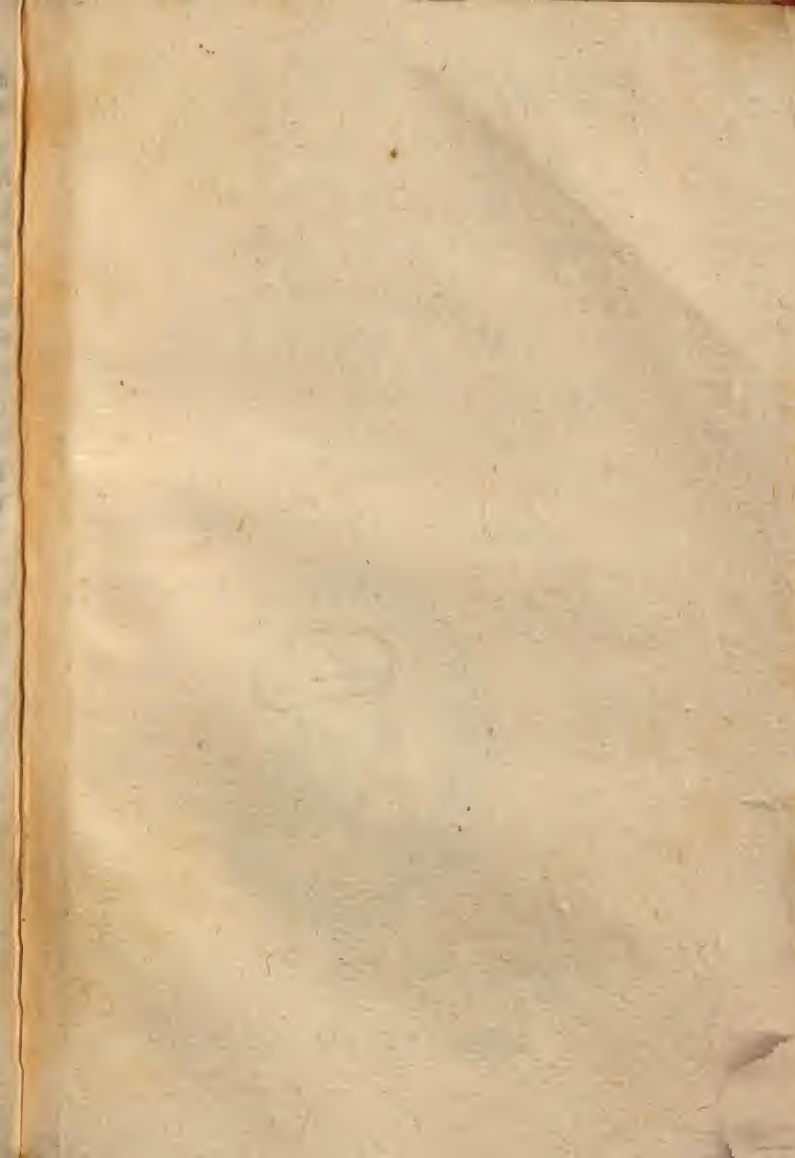
sit, necne possit, ex ijs, quae diximus, constat.
 Nam eorum, quae iusta sunt, partim quidem
 omni uirtuti conuenientia legibus constituta
 sunt. exempli caussa, lex non iubet, quemquam
 sibi mortem consciscere; quae autem non iubet,
 uetat. Praeterea cum quis cui contra legem no-
 cet, neque uicissim nocet, & sponte nocet, iniu-
 riam ei facit, sponte autem, qui scit, & cui, &
 quomodo. At qui se per iram interficit, sponte
 id facit, contra rectam legem, quod lex non si-
 nit. iniuriam igitur facit. at cui? an non sibi,
 sed ciuitati? sponte enim patitur. iniuria an-
 tem sponte afficitur nemo. Quare etiam eum ci-
 uitas multat: & ignominia quaedam inuritur
 ei, qui sibi necem consciuit: ut qui ciuitatem in-
 iuria affecerit. Praeterea qua ratione iniustus
 est is tantum, qui iniuriam facit, non qui omni-
 no uitiosus est, fieri non potest, ut se quis iniu-
 ria afficiat. est enim hoc aliud ab illo iniustitiae
 genus: quo qui iniustus est, ita uitiosus est, ut
 ignauus: non ut qui omni uitio contaminatus
 est. Ne in hoc quidem igitur genere iniuriam
 facit. sequeretur enim, ut idem eidem simul &
 detrabi, & adijci posset. quod fieri nequit. sed
 semper in pluribus esse iustum & iniustum neces-
 se est. Praeterea ut quis iniuriam facere dica-
 tur, & sponte faciat oportet, & capto consilio,
 & prior. qui enim, quod sibi factum est, idem ui-
 cissim

*cissim facit, iniuriam facere non uidetur. at qui ipse se laedit, eadem simul & patitur & facit. Deinde sequeretur fieri posse, ut quis suapte sponte acciperet iniuriam. Accedit, quod nemo iniuriam facit, quin certam aliquam iniuriam faciat. at nemo cum uxore sua adulterium facit, nemo parietem suum perfodit, nemo sua furatur. Denique dissoluitur hoc, sibi quemquam iniuriam facere, ijs quae iam definita & constituta sunt de eo, possit ne quis sua sponte iniuriam accipere. Constat autem, utrumque malum esse, & accipere iniuriam, et facere. alterum enim est minus, alterum plus medio habere: quod quidem est, ut in medicina salubre, in arte exercendorum corporum bene habitum. Sed tamen peius est iniuriam facere. est enim cum improbitate coniunctum, & uituperandum, & aut cum improbitate absoluta, & proprie dicta, aut ei finitima. Non enim quidquid sponte fit cum iniustitia coniunctum est. at accipere iniuriam, sine improbitate & sine iniustitia est. Quare per se quidem minus malum est iniuria affici: ex consecutione autem nihil prohibet, quin sit maius malum, sed de hoc ars non laborat. quin immo lateris dolorem maiorem morbum esse dicit, pedis offensione. Et si contra interdum euenire potest ex consecutione: si eueniat, ut is qui alicubi offendit, propterea quod ceciderit, capiat
 tur ab*

tur ab hostibus, & moriatur. Tralatione autem quadam et similitudine est ius quoddam non quidem alicui erga se ipsum, sed partibus quibusdam ipsius inter se. neque uero quodlibet ius: sed quale est quo dominus in seruum, aut pater familias in familiam suam utitur. His enim rationibus distat ea pars animi quae ratione praedita est, ab ea quae caret. quae intuentibus uideatur esse aliqua iniustitia erga se ipsum. quod in ijs fieri potest, ut aliquid alienum ab appetitionibus suis perferat. Vt igitur imperanti, & parenti, sic his quoque ius inter se quoddam est. De iustitia igitur, ceterisque uirtutibus moralibus hoc modo explicatum sit

F I N I S

The first of these is the fact that the
 system is not a simple one. It is a
 complex one, and it is one that is
 not easily understood. It is a system
 that is not easily understood, and it
 is one that is not easily understood.

M. ANTONI

MYRETI

JOHANNES

JOHANNES

JOHANNES

JOHANNES

JOHANNES

JOHANNES

JOHANNES

JOHANNES

JOHANNES

Apud Aldum

1150 F. A. 34

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

1875

3
M. ANTONII

M V R E T I

I . C . E T . C I V I S . R .

H Y M N O R V M . S A C R O R V M . L I B E R

iussu Serenissimi

G V L I E L M I

D V C I S . M A N T V A E

M O N T I S F E R R A T I . E T . C .

conscriptus.

Eiusdem alia quaedam Poematia.

VENETIIS. ∞ . D . LXXV

Apud Aldum.

MAXIMILIANI. II

EX. PRIVILEGIO

IMP. CAES. AVG.

Editio Aldi Manutij
Paulli F. Aldi N.

VENETIIS. M. D. LXXXV

Apud Aldum.

S E R E N I S S .

G V L I E L M O

D V C I . M A N T V A E

M O N T I S F E R R A T I . E T . C .

AGNE DVCVM, *setam popu-
lis cui fortibus urbem
Pulcher olorifero Mincius a-
mne lauat:*

*Sume datis a te scriptos mihi
legibus hymnos,*

Neue parum culti despice uatis opus.

Illi etiam quorū hic meriti celebrātur honores,

Lucida quos constans uexit ad astra fides,

Non indignantur paruo sibi ture litari:

Atque animum magni muneris instar habēt.

Forstā his olim iuuenis meliora dedissem,

Et mulcere aures dulcius apta tuas.

Sed ueniens etiam ingenio est damnosa senectus:

Nec tantum uires corporis imminuit.

Cum mihi turgerent meliori sanguine uenae,

Nec curarum animum pondera deprimerent:

A 2 Sponte

Sponte sua numeris carmen mihi mollihus ibat :
 Et subito uersus fundere ludus erat .
 Nūc & corpus hebet senio, et mēs ipsa pigrescit,
 Quodq. habuit ludo, nunc onus esse putat .
 Dulce onus hoc tamē est, quod te mādāte subitur,
 Et leniora facit iussa iubentis amor . (ore
 Atque utinā haec roseo legat & VINCENTIUS
 Phoebi & Musarum maxima cura puer :
 Qui florescenti paullatim attollitur aëno ,
 Ut sata se ad fluuij subiicit aluus aquas .
 Felix, cui teneris Helicon lustratur ab annis ,
 Et bibitur uolucris fons pede factus equi .
 Quem iam ipsa Vranie blandis cōplexa lacertis,
 Stellatas superum uexit ad usque domos :
 Ostenditq. astrorum ignes, caeliq. meatus ,
 Quaeq. suos peragant legibus illa choros .
 Quis scit, an & caelo dum singula dispicit, inter
 Cetera maiores uiderit astra suos ?
 Et quos purpureo contextit Roma galero ,
 Et qui regali sceptrā tulere manu ?
 Fortunate puer, magnum patris incrementum ,
 Cui Lachesis net plena aurea fila colo ,
 Viue diu, utq. dati poscit tibi nominis omen ,
 Tende atauos omni uincere laude tuos .
 Neu graue sit, dum dona tibi grauiora parātur,
 Interea partem carminis esse mei .

H Y M N I . S A C R I

In die Ascensionis.

VICTAE in perpetuum mortis & inferum
Insignis spolijs, luce nitens noua,
Primusq. insolitum Christus iter secans,
Arces in patrias redit.

Natus, nasci iterum nos quoque dum cupit,
Mundo, mortuus est, nos cupiens mori,
Surgens & repetens aethera, nos quoque
Ut possimus idem, dedit.

Christo nunc igitur uiuere nos decet.
Ut Christo pariter detur inemori.
Surgentes eadem nos quoque gloria
Puro lumine uestiet.

Oper qui te, hominum conditor, ingredi
Castae adduxit amor uiscera uirginis,
Nos dignare, tuis artubus insitos,
Voti reddere compotes.

Simplex aetherij numinis unitas,
Quae distincta eadem est ueraq. trinitas,
Aeternis uigeat semper honoribus,
Et terra simul & polo.

Amen.

LUSTRA nostra tua pectora lampade,
 Qui quondam, altisono spiritus à patre,
 Lustrasti unanimes, missus, apostolos,
 -Linguis diditus igneis.

Confirma dubios, dirige deuios,
 Consolare tui muneris indigos,
 Letaliq. animos frigore torpidos
 Sanctis ignibus excita.

Mens doctrinam auide nostra bibat tuam,
 Perstetq. adsidue tota Deo calens,
 Et spem firmam in eo constituens sibi,
 Terram pro nihilo putet.

O rerum almæ sator, certe homines sumus,
 Quamquā indigna, tuæ plasmata dexteræ.
 Ne fer, quos tua uis ex nihilo extulit,
 Aeterno exitio obrui.

Simplex &c.

*Q*VALIS, nulla polum nubila cum tegunt,
Inter clara nitet sidera phosphorus,
Talis martyrio conspicuas micat
Inter Barbara uirgines.

*C*ui solus teneris Christus ab unguibus
Vssit cor nitidum perpetua face,
Cui desiderium, cui fuit unicus
Spretis Christus amor procis.

*Q*uamuis imperio barbarus aspero
Terreret genitor, quem furor, & mala
Perduxit rabies, ut gladio caput
Natae demeteret suae.

*V*inclis illa quidem libera corporis
Felix ad superos protinus euolat.
Sed Christus sceleratum in Stygias patrem
Sedes fulmine dcycit.

Simplex &c.

VERBUM, quo omnipotens condidit omnia,
 Summi praeualidum consilij angelum,
 Vatum plena Deo pectora dixerant
 Venturum, ut fieret caro.

Primi quo maculam dilueret patris,
 Serpentisq. uasri contereret caput :
 Praeclusamq. homini morte recluderet
 In caelum propria uiam.

Ergo turba patrum, carcere liberos
 Qui longo per eum se fore uiderant,
 Caelum suspiciens, luctisonis dabat
 Carmen lugubre uocibus.

O qui pollicitis applicitos tuis,
 Quamuis cuncta potes, fallere non potes,
 Longas tolle moras, & cito, quem tibi
 Certum est mittere, mittito.

Simplex & cet.

O solis nitido lumine pulchrior
Virgo, constituit quam deus unicam
Expertem maculis omnibus, ut fores
Nato digna parens suo .

Te quondam Gedeon uellere in uiuido ,
Intactaq. nouis imbris area :
Te cincto innocuis legifer ignibus
Agnorat prius in rubo .

Rebus principium qui dedit omnibus ,
A te, dum se hominum caussa hominē facit,
Sumpsit principium, quiq. alit omnia ,
Pastus lacte tuo est puer .

Per te quod mulier perdiderat uetus ,
Humano generi redditur auctius .
Tu clausas miseris heu nimium diu
Caeli prima aperis fores .

Simplex &c.

O nox uel medio splendidior die,
 Cuius per tenebras, uirginis integræ
 Ex aluo nitida sol nouus emicat,
 Complens omnia lumine.

Aeterno imperio qui regit omnia,
 Humanumq. Deo conciliat genus,
 Is nunc sub tuguri uilis operculo
 Nascent, pauperiem docet.

Pastores ouium, dum gregibus suis
 Intenti uigiles excubias agunt,
 Primi hunc angelico carmine nuncium
 Laetis auribus hauriunt.

Grata est haud dubie simplicitas Deo.
 Grata est uita, dolis quæ procul omnibus
 Rectum sponte sua perpetuo colit,
 Et priscam retinet fidem.

Simplex &c.

LEVITÆ iuuenis fortia pectora,
Ornari solitis tempus honoribus,
Primus martyrij qui sibi lauream
Vitae prodigus induit.

Tundebat lapidum, grandinis in modum,
Denso turba fremens imbre sacrum caput :
Numquam mota suo sed tamen est loco.
Mens sancto ebria spiritu.

Sed se se in medijs ictibus erigens,
Et caelum penetrans, en, ait, en eum,
Pro quo dulce mori est, iam uideo patris
Ad dextram positum Dei.

At tu Christe sinu suscipe me tuo,
Atque his, qui tenebris turpibus obruti
Quo se se impediunt crimine, non uident,
Quaeso te, ueniam dato.

Simplex &c.

CHRISTO prae reliquis carus apostolis,
 Qui supra domini pectus in ultimis
 Discumbens epulis composuit caput,
 Festa luce canendus est.

Felix, cui dominus iam rigida in cruce
 Pendens, iamq. neci proximus, & patri
 Sanctam sancto animam tradere cogitans,
 Matrem crediderit suam.

Felix, qui se aquilae more super polos
 Tollens, & nitida in luce Deum uidens,
 Divino eloquij flumine filium
 Aequalem docuit patri.

Felix, qui senio iam grauis, & sacra
 Multa canitie tempora confitus,
 Ut si membra levis corriperet sopor,
 In Christi redijt sinum.

Simplex &c.

CANTEMVS tenerorum agmina martyrum,
Quos regis rabies abstulit impij,
Cunas innocuo sanguine proluens,
Christum perdere dum furit.

O nullis feritas cognita saeculis,
Materno pueros e gremio rapti,
Perfossa ut rutilis corda mucronibus
Lac cum sanguine funderent.

Heu quis, cum solito raptus ab ubere
Districtumq. pauens ad gladium puer,
Blandas carnifici porrigeret manus,
Siccis adspiceret genis?

Augent angelicos nunc. pueri choros,
Et Christum liquido gutture concinunt
Herodem meritis debita talibus
Poena in perpetuum premit.

Simplex &c.

PRISCOS Roma duces desine laudibus
 Efferre immodicis, qui ualida manu
 Fines imperij protulerunt tui,
 Quacumq. Oceanus patet.

His solus tibi plus contulit omnibus
 Sanctorum eximium Pontificum decus
 Siluester, dominam qui prius urbium
 Christi supposuit iugo.

Multo te ille prius sanguine martyrum
 Respersam, docuit parcere caedibus,
 Et quos mille modis saeva peremerat,
 Illorum monitus sequi.

Romam idem precibus nunc quoq., caelitum
 Adscriptus numero, perpetuis iuuet,
 Et tanti ossa suo quae gremio uiri
 Seruat condita Mantuam.

Simplex &c.

CIRCUMCISO agitur lux domino sacra.

Quae iam, si dominum rite libet sequi,
Impura e tumidis omnia nos monet
Circumcidere cordibus.

Umbra euangelij lex fuerat uetus :

Sed sol exoriens ut tenebras fugat,
Sic sol iustitiae legitimis suum
Finem ritibus attulit.

Nobis corporeo nil gladio est opus :

Sermo quippe Dei uiuus & efficax,
Se se instar gladij mentibus inferens,
Ad uiuum omnia persecat .

Quae semper uitij germina pullulant,

E nostris utinam cordibus amputet,
Anni principium sit simul ut noui
Vitae principium nouae.

Simplex &c.

QVAE uos caussa Magi, dicite, perpulit
 Euestris iter huc carpere finibus?
 Quem tanto studio quaeritis anxij?
 Quo ue haec munera pertinent?

Nos stella insoliti luminis huc trahit
 Et dux certa uiam perpetuo praeit,
 Iudaeae populis quae cupientibus
 Regem significat datum.

Auri istaec sed enim quid sibi pondera,
 Myrrhae mirificus quid sibi uult odor?
 Aut quae, cum populus sacra Deo facit,
 Aris tura solent dari?

Rex auro colitur, tura Deum decent:
 Nostri myrrha homines post obitum linunt.
 Huic ergo haec pariter munera congruunt,
 Qui & Rex est, & homo, & Deus.

Simplex &c.

A Septuagesima ad Cineres. 817

HEU quam scelerum non tolerabilis
Nos urget miseras sarcina, quae Dei
Nostris principio mentibus inditam
Obscurauit imaginem.

Si nos pro meritis accipiat Deus,
Causae nil fuerit, quo minus agmine
In tristes tenebris perpetuis domas
Vno praecipites agat.

Sed semper facilis flecti in eos fuit,
Quos culpa ex animo paenituit suae.
Numquam horum lacrumis & gemitu tulit
Se frustra ueniam peti.

Hac spe, quam ipse dedit, poscimus ut graui
Pressos exoneret pondere, ne ue se
In nostro rigidum crimine iudicem,
Sed mitem exhibeat patrem.

Simplex &c.

MVLTIIS tensa epulis uiscera dum tument,
Mens oppressa nihil cogitat arduum:
Et more indomiti luxurians equi
Pugnat spiritui caro.

Sed subtracto eadem comprimitur cibo,
Et se spiritui morigeram exhibet:
Qui, cum nulla grauant pondera sordium,
In caelum celer euolat.

Primus corporeo legifer a cibo
Bis binos decies abstinuit dies:
Quem Christus numerum nos itidem sequi
Exemplo docuit suo.

Sed frustra uetitis os tenet a cibis,
Qui factis animum turpibus inquinat:
Ieiuno adsiduae conueniunt preces,
Cumq. his munificae manus.

Simplex &c.

AEQVAEVA ingenito progenies patri,
Vitam morte suis redderet ut sua,
Se Christus nūci uelleris hostiam
Vltro supplicio obtulit.

O erga immeritos mirus amor Dei.
Natum, quae pietas, tradidit unicum:
Ut pro mortifera fraude innocentium
Poenas solueret innocens.

O non uisum alias sacrifici genus,
In quo aeterna Deo sacra facit Deus,
Et mortem moriens opprimit, & sibi
Ipse est uictima pontifex.

O crux tincta sacri flumine sanguinis,
Olim supplicium mancipijs graue,
Nunc regum capiti praecipuum decus,
Te flexo colimus genu.

Simplex &c.

20 In Dominica in ramis palmarum.

REGEM pacificum, moenia dum subit
Vrbis celsa suae, turba manu ferens
Palmarum grauidos obuia termites,
Faustis uocibus excipit.

Hic laetas spoliat frondibus arbores :
Hicserta ante pedes florea proijcit :
Supplex ille manus porrigit, hic suis
Terram uestibus obtegit.

Heu mentes hominum. Quis fore crederet,
Quem tantis studijs exciperet frequens,
Post paucos ut eum turba eadem dies
Suffixum adspiceret cruci?

Nil in uita hominis perpetuum datur.
Rebus ne nimium fidite prosperis,
Plerumq. hic lacrumis gaudia temperat
Certo consilio Deus.

Simplex &c.

In die Annunciat. B. Virginis. 21

Ad te fidereis missus ab arcibus
Cum uenit Gabriel, uirgo, renuncians,
Te summo ante alias complacitam patri,
Mox matrem domini fore:

Turbata tibi tunc purpureus genas
Sparsit mente pudor, nescia quod uiri,
Casto, sponsa licet, pectore uirginem
Semper te fore noueras.

Verum idem subito nuncius addidit:
Istos pone metus: nam tibi iam datum est,
Ut uirgo maneas, & tua compleat
Sanctus uiscera spiritus.

Tunc ore ex roseo uox tibi prodijt,
Testis mirificae certa modestiae:
Ecce ancilla Deo subdita, nil moror:
Fiat, quod dominus iubet.

Simplex &c.

PONATUR lacrimis iam modus, & non
 Templorum resonent atria canticis.
 In uitam reduci nam domino sacer
 Poscit laetitiam dies.

Lux post Christi obitum tertia uenerat,
 Cum spes sancta, moraeq. impatiens amor
 Matronas parili nomine nobiles
 Visendum ad tumulum uocat.

Tum motum lapidem, tum lapidi uident
 Infixum niueis uestibus Angelum;
 Qui, quo sollicitis eximeret metum,
 Pauca & certa locutus est.

Non hoc amplius est quem petitis loco.
 In uitam redijt Christus ab inferis.
 Ite, & discipulis haec eadem date
 Summi nuncia gaudij.

Simplex &c.

GENTES, nulla quibus notitia est Dei,
Armis, imperio, prole superbiant :
Nobis, quæis melior spiritus obtigit,
Sola est in Cruce gloria.

Lignum prima homini perniciēs fuit,
Cum primus uetitam contigit arborem,
Captus semineis illecebris parens,
Quo se perdidit ac suos.

Sed post, lignum homini certa salus fuit,
Cum scandens patulam Christus in arborem,
(Æternus fieri sic uoluit parens)
Vitæ restituit suos.

Crux hostes hominum sola procul fugat,
Crux sola insidijs munit ab omnibus.
Aduersa intrepidus despiciat, licet,
Cuius spes Cruce nititur.

Simplex &c.

•••••

24 In natiuitate S. Ioannis Bapt.

SANCTORVM soboles sera parentium,
Solis perpetui prodrome lucifer,
Qui nascens hilaris omnia, dum tuum
Natalem colimus, saue.

Non dum natus eras, cum dominum tamen
Non dum castae utero uirginis editum
Agnosti exiliens, & quatiens nouo
Matris uiscera gaudio.

Mox & magnanimus tesqua petis puer,
Et uictu populos horridus admones,
Factis abstineant turpibus, & uiam
Aduentante parent Deo.

O cui uoce sua maximus arbiter
Laudem supra homines egregiam dedit,
E caelo adsiduis, quaesumus, adiua
Cultores precibus tuos.

Simplex &c.

LAVRENTI canimus nobile proelium,
Qui cum uisceribus flammam aleret suis,
Et cratem roseo sanguine spargeret,
Subiectis ruber ignibus,

Constanter domini perstitit in fide,
Ambustumq. latus carnifici exhibens,
En, istam rabiem quo magis expleas,
Hoc iam coctum, ait, est: uora:

Tanto corporeis ignibus acrioribus
Christi ardebat amor pectore in intimo:
Sic mens tota Dei feruida spiritu
Sensum corporis hauserat.

Nunc nobis solito more rogandus est,
Iratum ut merito conciliet Deum,
Et quos mirifici roboris instruit
Exemplo, precibus iuuet.

Simplex &c.

QVAM crebro dederat discipulis fidem,
 Confirmare modis dum studet omnibus,
 Tres secum comites montis in arduum,
 Adsumpsit dominus iugum.

Illic frons radijs cincta micantibus,
 Solaris nituit lampadis in modum:
 Tum, qua tectus erat, protinus est niui,
 Vestis reddita concolor.

Cum Christo gemini uisi etiam senes,
 Et iussa ad populum cui dederat Deus,
 Et qui fidereas uisus erat domos,
 Quadrigis petere igneis.

E nubis nitidae quin etiam sinu
 Haec dicta omnipotens intonuit pater:
 Hic est, quem eximie diligo, filius.
 Huius iussa capeffite.

Simplex &c.

Simplex &c.

REGNATOR superum quo nitidam die
Matrem sidereis arcibus intulit,
Et supra angelicos conspicuam choros
Stellanti statuit throno.

Quae caelo fuerint iubila, qui sonus,
Quae sanctis animis gaudia, non modo
Humanis nequeat uocibus exprimi,
Sed nec pectore concipi.

Illa est arca noui conscia foederis,
Conclusus, domini deliciae, hortulus,
Rastro intactus ager, sidere pulchrior.
Et sponsa & genetrix Dei.

Felix quisquis eam suppliciter colit,
Rebusq. in dubijs sedulus inuocat.
Numquam hoc qui statuit praesidium sibi,
Spe lusus doluit sua.

Simplex &c.

CHRISTI in militiam nomina ne darent,
 Multos impedit supplicij merus:
 Multos qui dederant, uis cruciatuum
 Illam deserere impulit.

Non sic ille, hodie quem colimus, fuit,
 Qui nomen tumido duxit ab Hadria:
 Quin constantem animum Christicolum uidēs
 Horum se ad numerum appulit.

Prudenter reputans, non sine numine
 Tales cuncta uiros aspera perpeti,
 Nec se illos temere sponte sua ratus
 Poenis obicere omnibus.

Ergo his se agglomerans, credidit: & simul
 Index ipse sui, supplicium appetens,
 Quae mente imbiberat, mox eadem suo
 Sanxit dogmata sanguine.

Simplex &c.

CAELESTIS *canimus militiae ducem :*
Qui periura bonus dissipat agmina :
Et deiecta locis non sibi debitis ,
Sedes trudit ad inferas .

Horrendo imbiberat pectore septiceps
Bis quinisq. ferox bellua cornibus ,
Intactae sobolem uirginis unicam
Saeuis mandere dentibus .

Aeterni imperio sed Michael patris
Conatus Satanae reddidit irritos :
Et monstrum innumeris fraudibus obsitum
Victor strauit humi potens .

Idem deposito pondere corporis
Exsortes animas criminis excipit ,
In caelumq. alacres tollit , & in loca
Lucis perpetuae locat .

Simplex &c.

30 In festo Corporis Christi.

CAELESTES epulae, certa pijs salus,
Quas apponit amor, pura capit fides,
In queis ipse cibi perpetui loco
Cenae se pater exhibet.

Hic uerbum domini fallere nescij
Caecis iudicium sensibus abrogat:
Quod non est, oculi cernere se putant,
Nec, praesens quod adest, uident.

Sub panis specie uina latet caro,
Sub uini specie sanguis: & utraque,
Seu tantum species sumitur altera,
Christus sumitur integer.

Felix qui dominum sedulus hospitem
Abstersis animi sordibus excipit.
Qui contra facere id negligit, ah miser
Ipse est exitio sibi.

Simplex &c.

O nullis hominum peritiis sensibus,
Naturae penitus sola capax tuae,
Cuius condita sunt omnia numine,
Aeterna & monas & trias.

Nato aequa eue pater, nateq. par patri,
Et manans ab utroque inlyte spiritus,
Circumfusa tua nubila lumine
Nostro discute pectori.

Da, mens per speculum cernere te queat
Nostra, & posthabitis te petat omnibus,
E iussisq. tuis pendeat, & tibi
Soli dedita seruiat.

Tu clemens miseris da ueniam pater.
Tu fili miseris sterne iter ad patrem.
Tu sanctum miseris pneuma uagantibus
Praefer conspicuam facem.

Simplex & c.

...and the ...

1904 21.7.1904. 1904.1904.

10. 11. 1944

... ..

2000

CHEER! CHEER!

Magnam suis fiduciam
Benignus inspirat Deus :
Semperq. pastoris boni
Multum potest auctoritas.

Salve, bonorum maxima
Episcoporum gloria,
Plèbemq. deuotam tibi
Caelo receptus adiunua.

Aeterne cunctorum pater,
Aeterne fili par patri,
Et par utriq. spiritus,
Soli tibi sit gloria.

AD . BEATISS . VIRGINEM

D E I . M A T R E M

quae religiosissime colitur

in Aede Lauretana .

VNDE mihi insolitus praecordia cōcutit horror,
 Et persusa metu trepidat, uelut iēta Deo, mēs?
 Fallor, an hoc facit ipse locus, stimulosq. pauenti
 Subijcit, atq. animū praesentia nūminis urget?

O caelo dilecta domus, postesq. beati,
 Quos ego iampridem tota mihi mente cupitos,
 Nunc primum, ueteris uoti reus, aduena uiso:
 Saluete, adspectiq. mihi feliciter este.

Vos ne per aetherias Iudaeae a finibus oras
 Aligerum, mandante Deo, uexere manipuli?
 Hic uirgo genitura Deum, genitricis ab alio
 Prodiit, & blandis mulsit uagitibus auras?
 Hic quoque, uirginei seruata laude pudoris
 Sancta salutifero tumuerunt uiscera fetu?
 Ille opifex cunctorum, illa aeterno unica proles
 Aequa patri, ille homini primaena ab origine la
 Spē caelo uitamq. ferens, hac lusit in aula (pso
 Paruulus, et sanctae blāda obtulit oscula matri?

Quaenā igitur regū sedes, quae tēpla per orbē
 Huic se ausint cōferre loco? ter & amplius omnes
 Ante alias felix Piceni litoris ora:

Cui Solymos spectare domi, cui munere diuum

Fas

Fas calcare domi est pedibus uestigia Christi .

*En ego iam supplex procūbam, atque oscula figā
Parietibus sanctis, spargamq. hoc puluere crines.*

*Adspice me superis e sedibus, adspice, uirgo
Prostratum, atque imo gemitus ex corde cientem,
Et pectus tundentem, & fletibus ora rigantem :
Neu, quamquam culpis adopertum turpibus, arce
Adspectu me diua tuo, si pectore toto
Te ueneror, si te, dubijs in rebus, ad unam
Confugio, teq. auxilium sanctissima posco.*

*Paenitet ex animo uitae me Diua prioris,
Paenitet, et meritas horret mens conscia poenas.
Quod nisi tu casto pendentem ex ubere natum
Concilias, placasq. mihi, quo tendere cursum,
Quoue malis fessam tentabo aduertere puppim ?
At tu, namq. soles, placida dignare querellas
Aure meas, & ades lapsis mitissima rebus .*

*Certe equidem tota pendentes aede tabellas
Adspicio, quae te miseris praesto esse loquuntur.
Hic, te animo spectans, torrentem uiscera febrim
Depulit. ille hyadas tristes, haedumq. cadentem
Spectauit tutus, uertentibus aequora uentis,
Et duce te patrias enauit saluus ad oras .
Criminis ille reus falsi, sub iudice duro,
Dum mortem exspectat, tenebroso carcere clausus,
Munere Diua tuo detecta fraude, reuisit
Vxorem, & natos, exoptatumq. parentem.*

O ego nunc morbis multo grauioribus aeger,

Naufragiumq. timens longe exitiosius illo,
 Et iam pridem animum peccati cōpede uinctus,
 Si possim morbis liber, uinclisq. solutus,
 Fluctibus & uentis laceram subducere puppim:
 Quas tibi laetus agam grates, dum uita manebit?
 Te, cum luce noua sparget sol aureus orbem,
 Te recinam, quoties abscondet opaca polum nox:
 Et tua praecipuo uenerabor numina cultu.

TIBVR

QVICVMQ. Herculei spectabit Tiburis arces,
 Qua pater Hippolytus, sacri pars magna senatus,
 Cura deum, loca perpetuo prius aspera saxo
 Mollit, & leni iussit mitescere cliuo,
 Omnia deprendet longe superantia famam.
 Nec tam regifico constructa palatia sumptu,
 Auroq. illusas aedes, radiataq. tecta,
 Quam semper uirides mecū admirabitur hortos,
 Et gelidos fontes, & aquā in sublime uolantem,
 Seq. in multiplices uertentē, ut Protea, formas.
 Praecipue tamen illi animum nouitate mouebit
 Excisus, res mira, silex, rupesq. cauatae,
 Et uia facta manu longi per uiscera montis:
 Qua se Anio pater insueto peruolueret alueo.
 Qui longum per iter tenebroso tramite lapsus,
 Exit, & arboribus gelidae non inuidet undae.
 Stāt habiles propter Nymphae, lymphasq. paratis
 Exceptas

Exceptas urnis in uasa capacia fundunt.
 Parte alia ipse suis altricibus adstat Iacchus,
 Materniq. memor casus, flammaeq. paternae.
 Gaudet aquis, illisq. libens sua munera miscet.
 Dum stupeo, tam multa uidens miracula rerum:
 Ecce nouus procul alituum concentus ad aures
 Fertur, & insolita mentem dulcedine tangit.
 Adspicio: & gressum propius fero. corpora cerno
 Parua ex aere anium, aeratis nitentia ramis,
 Daedala queis uariam tribuit sollertia uocem.
 Quamcumq. adspicias, delusus imagine, ueram
 Esse putes uolucrē: nisi quod non euolat usquam:
 Sed ramis affixa suis cantu aethera mulcet.
 At uerae mirantur aues: & cedere dum se
 Turpe putāt, liquidis late oīa questibus implent.
 Hic Lucae egregius labor est, quem Sequana partu
 Ediderat, Sicali renouantem inuenta magistri.
 Quid? quem non moueat cygnum mentitus adulter
 Illudens simili spirantem e marmore Ledam,
 Delicijsq. suis, & aquarū murmure laetus?
 Multaq. praeterea ueterum simulacra deorum,
 Artis opus priscae. cunctos uerum arduus inter
 Eminet Alcides: qui spectans omnia circum,
 Hesperidum ueteres hortos prae Tibure temnit.
 Sed quid ego haec uersu nequidquam includere tēto?
 Iampridē exiguum praescripti carminis orbem
 Excessi: & dictis semper maiora supersunt.

I D E M

DELICIAE ueterum Tibur uoluentibus annis
 Conciderat, priscum perdidideratq. decus.
 Et nusquam riui, nusquam pomaria, nusquam
 Vlla super tanti signa decoris erant.
 Illa loca antiquis toties celebrata poetis
 Horrebant turpi squalida facta situ.
 Maerebant erepta sibi sua gaudia Nymphæ,
 Languentes Anio maestus agebat aquas.
 Omnia tempus edax ita deformarat, ut hospes
 Quaereret in medio Tibure, Tibur ubi est?
 Non tulit hanc speciem diuini pectoris heros
 Hippolytus, sacri gloria magna chori.
 Illo loco senium absterisit, uultusq. priores
 Reddidit, & solito iussit honore frui.
 Illius imperio iussae renouescere siluæ
 Coeperunt sparsis luxuriare comis.
 Ille nouos passim fontes emergere iussit:
 Nec mora fit: fontes prosiluerunt noui.
 Quos circum statuit priscis egesta ruinis
 Plurima Phidiaca signa polita manu.
 Ipse Anio frontem pallenti incinctus oliuo
 Affluit, & proprias consociauit opes:
 Iure igitur fontesq. sacri, siluæq. uirentes
 Certatim Hippolyti nomen ad astra ferunt:
 Et, quoties molli increpuit leuis aura susurro,
 Hippolytum alternis uocibus ingeminant.

Ad

Ad Petrum Gerardium.

O delicati blanda ruris otia,
 Curis & ambitu procul :
 O dulce murmur limpidorum fontium,
 O grata nemorum opacitas,
 O sibilantes arborum ingentum comae,
 O prata uere gemmea,
 O solitudo amica cogitantibus,
 O horror, o silentium,
 Cui nunc canoro gutture obstrepunt aues,
 Nunc canna pastoris uagi,
 Seu mane oues in laeta ducit pascua,
 Seu uespere reducit domum
 O mensa nec luxu affluens, nec sordida,
 Dapibus parata rusticis,
 Quas non, heri languentem ut irriteret gulam,
 Doctus saporauit coquus :
 Sed filijs iuuenibus & seni uiro
 Senera coxit uillica.
 O bibliotheca nota paucis, o libri,
 Quos rara contrectat manus.
 O cella tantum lectuli unius capax,
 O somne liber, & leuis :
 O ad beatam tuta uitam semita,
 Ignota uulgi sensibus :
 Ut nos requiro : ut mente uos tota expeto,

Alia perosus omnia .

*Vt laetus ad uos tendit, & gazis libens
Vos anteposit Perficis ,*

*Quicumq. puro pectus Olmeo lauit ,
Frondeq. mordet Delphicam .*

*Quid tu , Gerardi, cui profanis inuios
Adire fontes contigit ,*

*Partes ne easdem sequeris, an siti mala
Opum, aut perustus gloriae ,*

*Amoenitati ruris & dulci otio
Vitam anteposis aulicam ?*

*O per Lycei cognitos paucis specus ,
Quos saepe lustrasti puer ,*

*Ne sperne amicus consili quod dat senex ,
Quodq. sibi , sed sero capit .*

*A litterato te otio auocantibus
Occludito aures, & fuge :*

*Canora monstra ut auribus cera oblitis
Laertis effugit puer .*

*Beata uita non metallo aut Indici
Spolijs paratur aequoris ,*

*Animo appetenti pauca, quod sat est, sat est :
Anido , atque inexpleto , nihil .*

*Cum tibi sit, unde liber , & plane tuus
Vitam quiete transigas :*

*Quis, heu, furor te , quis, rogo, impellit furor ,
Vincla ultro ut induas tibi ,*

*Et more pulchrum uiuere alieno putes ,
Nutus*

Nutus timentem diuitis ?
Age, rumpe nexus, & iugum collo excute,
Vindexq. & adsertor tui,
Aude esse felix, & procul cuncta amouens,
Quae mentem humo adfixam tenent,
Per liquida puri spatia decurre aetheris,
Aeterna tantum cogitans :
Et ista sortis lubricae ludibria
Miranda uulgo desere.
Vtinam mihi olim, flore cum primo rudes
Inuenta opacaret genas,
Amicus aliquis ista monstrasset senex,
Quae nunc tibi ipse cantito.
Non ego perisse lustra tot in aula mihi
Vanis dolerem questibus.

Dedicatio hortorum Tiburnorum.

NEC labor Alcidem fregit, nec blanda uoluptas
Vmquam animum casti mollit Hippolyti.
Ambarum hos hortos uirtutum accensus amore,
Herculi, & Hippolyto dedicat Hippolytus.

Idem.

AVREA sopito rapuit quae mala dracone
Alcides, eadem nunc tenet Hippolytus.
Qui memor accepti, quos hic conseruat hortos,
Auctori uoluit muneris esse sacros.

Bacchus

Bacchus fonti impositus.

*NONDUM natuserā, cū me prope perdidit ignis.
Ex illo fontes tempore Bacchus amo.*

Idem ex aduerso respiciens fontem
Nympharum.

(phas.

*QVI colitis Bacchū, comites simul addite Nym
Nam sine ope illarum munera nostra nocent.*

PROLOGVS
IN . PHORMIONEM
TERENTII

cum eam aliquot nobiles adolescentuli

HIPPOLYTI. CARDINALIS

FERRARIENSIS

iussu acturi essent.

*ETSI scio esse hic neminem, qui nesciat
Quid apparatus noster hic uelit sibi,
Tamen mearum partium esse existimo,
Interea dum se mei sodales comparant,
Bona cum uenia uestra pauca dicere,
Quae scire uos, & uestra, & ipsorum interest.*

Comoe-

Comoediam Terentij acturi sumus,
 Cui Phormioni nomen ipse indidit,
 Quod parasitus in ea Phormio primas agit.
 Neque hoc uideri debet aut mirum, aut nouum:
 Quandoquidem in omni uita, nedum in fabulis,
 Parasiti, scurrae, sycophantae, omne id genus,
 Bonis repulsis, ipsi iam primas agunt.

Quod si quis est, parum decorum qui putet,
 Iuuenes ingenuos personatos conspici, in
 Scenam prodire, & quasi facere histrioniam:
 Is sibi responsum hoc habeat: nulla re magis
 Dijudicari omnia, quae mortales agunt,
 Quam sine, quem is, qui quid agit, proponit sibi,
 Qui scenicam artem uictus causa factitant,
 Et, ut coquis ac lanis risum excitent,
 Distorquent ora, insulsa dicta dictitant,
 Contundunt pugnis se inuicē, atque horū omniū
 A plebe uiles exigunt mercedulas,
 Merito histrionum nomen & famam ferunt.
 Nil simile nostrū est. Nos, ut nostrā industriam
 Vobis probemus omnibus, ut communi hero
 Hilaremus animum, cui debemus omnia,
 Vnum id petentes, hunc laborem cepimus.

Quamquā o supremi caelites, quē iam omniū
 Pudere debet personatum conspici,
 Cum id omnis aetas, omnis ordo factitet?
 Sed nolo nunc ulcera cuiusquam tangere,
 Ne quis satyram hanc esse dicat, nō comoediam.

Nunc

Nūc unū a uobis, priusquā hinc abeā, postulo:
 Si uos, quod uestri honoris caussa sit, iuuat,
 Fauete, & uigilate animis, uigilate auribus,
 Dormite linguis. qui tacere non queunt,
 Bene fecerint, si cesserint ijs, qui queunt,
 Ne et turbent alios, & morbum prodant suum.
 Facite, ad conanda in posterum nos talia
 Bonitas ut uestra, atque aequanimitas excitet.

Ad Antonium Montecatinum.

TANDEM querellis pone modum tuis,
 Et sata maestis inuida uocibus
 Clamare, crudelesq. diuos.
 Cum gemitu lacrumisq. parce.
 Nam, quid Lycei inuenerit auios
 Lustrasse saltus, fontibus ac sitim
 Ex uulgo inaccessis leuasse,
 Ingenioq. adusse diuos,
 Si mentis istud praesidium tuae
 Perrumpit, & sese intus agit dolor,
 Imisq. feruens in medullis,
 Te quasi perdomito triumphat?
 Magnam doloris sata quidem tibi
 Causam obtulerunt, quae tibi cognitum,
 Longoq. rarum usu sodalem
 Hannibalem ante diem abstulerunt.
 Qui quamquam auitis sat titulis domi
 Forisq.

Forisq. clarus, non tamen id sibi
 Satis fore ornando putauit,
 Ni proprios etiam ipse honores
 Labore magno quaereret impiger,
 Comamq. lauro duplice necteret,
 Et qua ferox Gradius, & qua
 Pulcher Apollo suos coronat.
 Heu quis deorum mentibus addidit
 Famae illam honestis immodicam sitim?
 Quam saepe multis ille tristem
 Funeris accelerauit horam.
 Sed, quorsum inanes iam querimoniae?
 Ille ipse, quem urges questibus, Hannibal,
 Felix, & insertus deorum
 Concilio, mala nostra rider.

In D. Barbaram.

BARBARA, qui laudes speret se aequare canēdo
 Posse tuas, idem pulsantes litora fluctus,
 Et Libycas numero comprehendere tentet arenas.
 Te pater insanus turri concluderat alta:
 Sed ueram Danaen uerus te Iuppiter illic
 Despondit sibi Christus, & arto foedere iunxit.
 Illo & tu triplices fieri inspirante fenestras
 Mandasti, & niueo sculpfisti in marmore signū,
 Quo reparata salus, & deficiente ministro
 Ipsa tuos mersisti undis lustralibus artus.

Quid

Quid memorēs, ut tibi mons fugiēti cesserit, aut
 Ceperit indicij uaesanus praemia pastor, (quae
 Qui dum miratur pecudes in marmora uersas,
 Ipse suum pariter sensit lapidescere corpus.

Non tu carnifices, non tu tormenta timebas,
 Non gladios, animosa, & Christo plena uirago,
 Qui te ad caelestem meritis pro talibus aulam
 Euexit, regniq. libens in parte locauit.

At tu Diua graues hominū miserata labores,
 Pacem illis, ueniamq. ora, & nocitura repelle,
 Praecipue antiquo prognatum ex sanguine regū
 Gonzagam; felix quo se duce Mantua iactat,
 Qui uirides Minci ad ripas tibi Diua sacrauit
 Templū angustū ingens, cura quod et ipse tuetur
 Peruigili, & flammam late spargentibus aris
 Saepe manu propria meritos imponit honores,
 Hunc tu Diua tuo protectum numine sancto
 Conserua, populumq. simul, qui sacra, secutus
 Principis exemplum, puro tua corde frequentat.

GVSTANDA uita, non fruenda, homini datur.
 Nam, cum fruendi tempus est, tum deserit.
 Felicius maritus, an caelebs agat,
 Priuata uita sit ne regno dulcior,
 An uita regia solum attingat Iouis:
 Peregre mori suauius sit, an domi:
 Qui, quamq. multi, et quo parandi more sint,
 Quo habēdi, amici: nullus haec curat puer:

Rarus

*Rarus adolescens : nec senex omnis uidet .
 Et haec tamen uitam prope omnem continent .
 Quae si quis acri cura & usu peruigil
 Longo notarit, iamq. secum statuerit,
 Quid fugere, quid contemnere, & quid persequi
 Expediat homini, uix eam ingresso uiam,
 Quam maxime unam ex omnibus probauerit,
 Obstat senectus inuida, & cursum impedit :
 Mox quida tristes Lachesis inicit manus .
 Sic uiuere meditantibus uita euolat .*

*QVAMVIS quae medio me fixa in pectore tar-
 Vibrata est oculis certa sagitta tuis: (quet,
 Ne tamen, o ne, uita, auctores uulneris istos,
 Altoresq. alio uertere perge mei .
 Sed fige usque in me, ut tanto impensius urar .
 Nam mi e tam dulci est uulnere dulce mori .*

*FORMOSA es, fateor, formosa, & digna rogari;
 Sed nemo tamen hic te Telefilla rogat .
 Cur tu igitur nobis longo sermone pudorem
 Tam crebro iactas, duritiāq. tuam?
 Et te uelle prius dicis tormenta subire
 Omnia, quam quisquam te potiatur amans?
 Vis tibi uera loquar? modus est hic ipse rogandi.
 Ipsa rogat, nullo si qua rogante negat .*

Si exspectas, Pamphile, ipsa dum negotia
 Te accersant ultro, & dormientem exsuscitent,
 Vehementer erras. taciti discedunt dies:
 Nec obliuiosos officij admonent sui.
 Superba res est rei gerendae occasio.
 Semel contempta, numquam postidea redit.
 Vigiles oportet, & tua accures memor.
 Nam, si ipse rem curare negligas tuam,
 Fugit illa, & facile, qui se curet, inuenit:
 Tu rem quam cures postea haud facile inuenis.

MEMINI magistrum puero mi olim hoc dicere,
 Summum Iouē facere item, ut caupones solent:
 Qui uina ut uendunt, turbant, miscent, diluunt:
 Nec cuiquam uini simplicis danunt cadum.
 Itidem illum aiebat in uita mortalium
 Numquam fortunam simplicem quoiquam dare:
 Sed temperare fata laetis tristia.

E Graeco Callimachi.

NAMQ. & ego nitido capiti, flauisq. capillis
 Serta olim Assyrio sparsa liquore dedi,
 Et bona in ingratum congeffi plurima uentrem:
 Cuncta sed in uentos illa abiire leues.
 Seruariunt solae commissa fideliter aures,
 Corporis hac una est parte reperta fides.

RAPHAELIS, VRBINATIS
 P I C T O R I S . E X I M I I
 T V M V L V S

Ipse loquitur.

SIC mea naturam manus est imitata, uideri

Possset ut ipsa meas esse imitata manus.

Saepe meis tabulis ipsa est delusa, suumq.

Credidit esse, meae quod fuit artis opus.

Miraris, dubitasque? audito nomine credes.

Sum Raphael. hei mi, quid loquor? immo fui.

Et tamē, his dictis, quid opus fuit addere nomē?

Alterutrum poterat cuilibet esse satis.

Nā mea & audito est notissima nomine uirtus;

Et praestare uicem nominis ipsa potest.

QVIDQVID agā, Claudi, seu quo me uertere tē

Seu nihil, ut soleo desidiosus, agam: (tem,

Ante oculos tua mi adsidue obuersatur imago:

Vnaq. tristitiam gignit, & una leuat.

Angor enim infelix, quod te, quo sospite solum

Esse uelim sospes, quo moriente mori,

Nūc, ubi sis, quid agas, ueterē tibi cura medētū,

An nondum, morbum pectore depulerit,

Nec scio, nec iam scire ulla ratione potis sum:

Quae me res angore unica paene necat.

D

At

At rursus nihil est, quo me ipse hoc tēpore soler,
 Quodq. oculos tristi tergeat imbre graues,
 Te nisi cum uana sibi mens sub imaginē fingit:
 Seu uigilem, dulci siue sopore premar.
 Hoc mihi Nepenthes curas dissoluere prōptū est:
 Luctibus haec una est apta medela meis.
 Tecū ego nunc uideor teneros percurrere uersus,
 Siue Catulle tuos, siue Tibulle tuos:
 Nunc etiam rerum causas tentare latentes
 Discere & unde fluant, omnia quoq. fluant:
 Tunc herba in uiridi, latae porrectus ad umbrā
 Arboris, & riuum molle strepentis aquae,
 Aurasq. & dulces auium captare susurros,
 Perq. uices tecum multa iocosa loqui.
 Gratia dis, qui mētē homini celeremq. dederūt,
 Et quaeuis habilē fingere spectra sibi.
 Illa & plumipedem superarit Persea cursu,
 Et celerem inuicti Bellerophontis equum.
 Nec mihi, se cuius rerum natura ceatrix
 Expressam in tabulis cernit, ut in speculo,
 Tam bene te docto Titianus pollice pingat,
 Quam mēs te adsidue pingere prōpta mea est.
 Atque utinam tibi sit de nobis mutua cura.
 Nec, quin sit, dubito: sed tamen esse precor.
 Non ego uulgari te, Claudī, amplector amore.
 Hac face rara deus tangere corda solet.
 Me me ipse odissem, nisi tu me gratus amares:
 Nec nisi me, quoniam sum tibi carus, amo.
 Deniq.

*Deniq. cum fuero nulli credenda locutus ,
 Pars tamen illa mei paruula amoris erit .
 Di faciant, longos producere detur in annos
 A pueris coeptae foedus amicitiae .*

Francisco Duareno Iuriconsulto.

*Q V I te Romani, Duarene, aenigmata iuris
 Soluentem uidit, nec tamen obstupuit ,
 Illum ego crediderim sensuq. animoq. carere :
 Qualis in Aegaeo stat metuenda mari
 Edita flaminibus Caurorum obnoxia rupes ,
 Quam neque bacchantis concita uis pelagi ,
 Nec uis uentorum propria de sede reuellat .
 Nam siue eloquiū flumina suspicimus ,
 Ipse tibi Adraſtus , tibi se ſummittat Vlixes ,
 Summittat Pylū lingua beata ſenis .
 Seu magis ingenij praestans miramur acumen ,
 Haec quoq. laus uni danda dicanda tibi eſt .
 Quis ueterem hitoriam cura maiore reuoluit ?
 Quis, ueteres quidquid perdocuere ſophi ?
 Atque utinam nobis una , Duarene , liceret
 Hoc quidquid uitae eſt quod datur exigere .
 Quam me ſaepe tuo pendentem ex ore uideres
 Sermones auida combibere aure tuos .
 Fors etiam tua me ueſtigia pone ſequentem
 Proueheret ſenſim perficeretq. labos .
 Mi ſiquidem non ingenij uis uiuida deſit ,*

D 2 Quominus

Quominus esse aliquid, te praeiunte, queam :
 Verum me una Venus, Venus heu me cōfuit una,
 Vna hominum & diuorū omniū acerba lues.
 Vna Venus misero sensus exsorbuīt omnes:

Vna Venus misero mentem animi eripuit.
 Me me illa innumeros adigit pallere colores,
 Me me illa inuito molliter ore queri.

Illā die noctem, lucemq. requirere noctu,

Et dare non sani mille notas animi :

Nec mihi uel caelum prodest implere querellis,

Vel facere ad magicos impia sacra focos.

Saepe ego me puro lustraui sulfure, saepe

Mussaui ignoto barbara uerba sono.

Saepe caput uiuo ieiunus flumine merfi.

Ipsa sub indiētī primula tela die.

Et mihi tentata est quaecumq. expellere amorem

Leēta in sepositis creditur herba iugis. (bae,

Sed neq. me sulfur, nec uerba, nec unda, nec her-

Ah miserum, ex ulla parte iuuare queunt.

Quod mihi nascenti sidus praeluxit, ut in me

Irrita sint, quae alijs auxilio esse solent?

At quondā obscenas Zethes, Zethaeq. gemellus

Aphinei mensis depulit acer aues :

Illā etiam Alcidae perijt confixa sagittis

Iaperionidae tundere sueta iecur.

Et tamen ille deum uulgauerat ore susurro

Arcana obscuris inuoluenda notis :

Hic Ionis e solio subreptum uenerat ignem,

Fallaciq.

Fallaciq. ipsum luserat arte Iouem.
 Verum ego si studui uerbo temerarius ullo
 Siue hominum quemquam laedere, siue deū,
 Ista meo numquam decedat pectore pestis:
 Sed populet sensus irrequieta meos. (ror;
 An miserorū hominū cuiq. est suus additus er-
 Ne se caelicolis autumet esse parem?
 Hunc igitur nummi, sitis illum exurit honorum:
 At me aetas florens, & bona forma rapit.
 His ego si iubeat penetrare Acherunta duobus,
 Ipsum Acherunta leuis sit penetrare labos.
 Possum ego per gladios, possū trāsire per ignes,
 Et bibere Aeaea trita aconita manu:
 Insanum Veneris nequeo cohibere furorem:
 Sit licet immerito semper acerba mihi.

O lingua lingua: ut magna eges custodia:
 Quae & alijs saepe, & saepius domino nocet.
 Multum affecutus, qui bene didicit loqui;
 Qui bene tacere, non minus affecutus est.

NIVIBVS hiems exuberat, uer floribus,
 Aestas aristis affluit, lacrumis amor.

CVM omnia in amore misera sunt, tū id omniū
 Miserrimum est, potiri amica cum uelis.
 Repulsa amor conditur, ut cibus sale:
 Sine spe metuq. insipidus atq̃ue insulsus est.

Si mihi lacerti, quales olim, nunc forent :
 Nō lingua potius tibi opē ferrem, quā manu.
 Nunc tarda membra, & sanguis adstrictus gelu
 Conserere in acie cum hostibus manum uetant :
 Prodesse patriae uoce & consilio sinunt .
 Corpus abit annis : consilio animus uiget :
 Viresq. senibus defluunt, uerba affluunt .

Quae te caussa mihi potuit mutare, Neaera,
 Ut mea iam non sis quae modo dicta mea es?
 Quo nam amor ille abiit, quo te iactare solebas,
 Cum tibi magna satis gloria amator eram?
 Certe etenimet memini ipse, et te meminisse neces
 Quā saepe exciderint talia uerba tibi. (se est,
 Dona iuuent alias. dum me Muretus amabit,
 Cetera mi ut desint omnia, diues ero .
 Aurū aliae gēmasq. ego nil, nisi carmina, poscā:
 Plus mihi diuitijs omnibus illa placent:
 Nec minus ipse tibi parili coniunctus amore,
 Talia reddebam dicta, sed ex animo.
 Vre Cupido alios. ignis mihi sola Neaera est .
 Odi alias omnes. quin etiam obtulerit
 Si mihi se Venus ipsa, Venus feret ipsa repulsam.
 Solus ego illius, sola ut & ipsa mea est .
 Hei mihi uix menses absum a te quattuor : & te
 Alterius factam nuncia fama refert .
 Quid si Taprobanae petiisse aut litora Thyles?
 Tam longe distat Tiberis ab Eridano?

At

At cum me flentem flens ipsa amplexa teneres,
 Inq. tuo stratus limine staret equus,
 Complexuq. tuo uix me subducere possem:

Iam discedenti qualia dicta dabis.
 Dum uiuam, res nulla tuo me auellet amore.

Quod si post uitae tēpora durat amor, (bo.
 Tūc quoque te, Murete, etiā umbra et puluis ama
 Haec mihi tum multis non sine lacrimulis
 Te meminī dixisse, o nuper cara Neaera.

Et, quamquā odisti, nunc quoque cara tamē,
 Cara, fatebor enim, quāquā te absentia mutat:
 Factura est lenitas nec me aliena leuem.

Iuppiter, ut certi nihil est in amore puellae,
 Saepe uno decies odit amatq. die.

Quam melius foret a uanis auertere mentem,
 Et solida ac numquam deperitura sequi.

O si me meliorq. Venus, meliorq. Cupido
 Vindicet, iniecta corripiatq. manu.

Tunc flebis, cū me ereptum nouus ignis habebit:
 Et te culpabis, duritiāq. tuam.

Ast ego, subducta uinclis ceruice molestis,
 Ridebo, inq. uicem, perfida, durus ero.

Vt seruus dominae imperium perpeffus iniquae,
 Quem praetor iuris iussit abire sui.

Cum ueteris Comici Graeci Philemonis nobilem sententiam a Plutarcho & a Stobaeo acceptam animi causa exprimere tentassem & dicendi genere & numero ueterum Latinorum tragicorum si millimo: placuit etiam experiri, numquid eandem comice explicare possem. Visum est utrumque non infeliciter successisse. Per iocum igitur prioribus uersibus Attij, posterioribus Trabeae nomen adscripti, ut experirer aliorum iudicia, & uiderem num quis in eis infuset uetustatis sapor. Nemo repertus est, qui non ea pro ueteribus acceperit. Unus etiam & eruditione minime uulgari & iudicio acerrimo praeditus repertus est, qui ea a me accepta pro ueteribus publicaret. Ne quis igitur amplius fallatur, & rem totam detegendam, & carmina ipsa hic subiicienda duxi.

Afficta Attio.

NAM si lamentis alleuaretur dolor,
 Longoq. fletu minueretur miseria,
 Tum turpe lacrumis indulgere non foret,
 Fraetq.

*Fraëtaq. uoce diuum obtestari fidem ,
 Tabifica donec pectore excesset lues.
 Nunc haec neque hilum de dolore detrahunt ,
 Potiusq. cumulum miseris adiiciunt mali ,
 Et indecoram mentis molitiam arguunt .*

Afficta Trabeae.

*HERE, si querellis, eiulatu, fletibus
 Medicina fieret miseris mortalium ,
 Auro parandae lacrumae contra forent :
 Nunc haec ad minuenda mala nō magis ualent ,
 Quam naenia praeficae ad excitandos mortuos .
 Res turbidae consilium, non fletum, expetunt .*

*VT imbre tellus, sic riganda mens mero :
 Vt illa fruges, haec bona consilia efferat .*

1. In the first place, the
 2. of the...
 3. of the...
 4. of the...
 5. of the...

Official Transcript.

1. In the first place, the
 2. of the...
 3. of the...
 4. of the...
 5. of the...

1. In the first place, the
 2. of the...
 3. of the...
 4. of the...
 5. of the...

Official Transcript.

1. In the first place, the
 2. of the...
 3. of the...
 4. of the...
 5. of the...

